

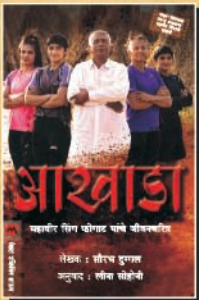
मेहता मराठी ग्रंथजगत

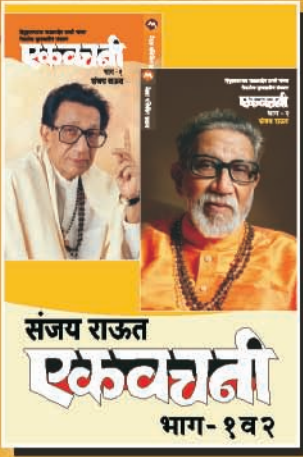
सप्टेंबर, २०१७ • पृष्ठे १०० • किंमत १५ रुपये
• वर्ष सतरावे • अंक नववा

या देवी सर्वभूतेषु बुद्धिरूपेण संस्थिता ।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥

आवर्जून वाचावे

प्रकाशन समारंभ...

‘एकवचनी’चा
दिमाखदार प्रकाशन सोहळा

शिवसेना नेते आणि ‘सामना’चे कार्यकारी संपादक संजय राजूत यांनी घेतलेल्या हिंदुहृदयसम्राट शिवसेनाप्रमुख बाळासाहेब ठाकरे यांच्या १०० मुलाखतींचा द्विखंडीय संग्रह ‘एकवचनी’चे प्रकाशन प्रभादेवी येथील रवींद्र नाट्यमंदिरात अत्यंत दिमाखात करण्यात आले. यावेळी केंद्रीय संरक्षणमंत्री व अर्थमंत्री अरुण जेटली, शिवसेना पक्षप्रमुख उद्धव ठाकरे, ज्येष्ठ संवादक सुधीर गाडगीळ, संजय राजूत, प्रकाशक सुनील मेहता उपस्थित होते.

मेहता मसाली ग्रंथजगत

। सप्टेंबर २०१७ । वर्ष सतरावे । अंक नववा ।

मांडणी-अक्षरजुळणी

मेहता पब्लिशिंग हाऊस

संपादक-मुद्रक-प्रकाशक
सुनील मेहता,
१९४१ सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी,
बाजीराव रोड, टेलिफोनभवनसमोर,
पुणे - ४११ ०३०
फोन : ०२०-२४४७६९२४
२४४७५४६२

E-mail : info@mehtapublishinghouse.com

संपादक
सुनील मेहता

कार्यकारी संपादक
शंकर सारडा

संपादन सहाय्य
अंजली पटवर्धन

अंकाची किंमत १५ रु.

वर्गणी
मनीऑर्डरने अथवा
ऑनलाईन पाठवावी.

प्रसिद्धी
दरमहा ११ तारखेस

अनुक्रमणिका

संपादकीय	४	लोकशाहीची पायमल्ली	५८
लेखक परिचय	१०	शब्द शब्द जपून ठेव...	७४
सन्मान	१४	संध्या-छाया	८०
उपक्रम	१६	स्मरण	८६
महती अक्षरांची	२४	अभिप्राय	९२
जीवनचरित्र	४२	बालनगरी	९४
पुस्तक परिचय	५२		

संपादकीय

वाचकाला काय हवं असतं?

वाचकाला काय हवं असतं, हा प्रश्न तसा अवघड आहे. वाचक विविध स्तरांतील, विविध वयोगटांतील असतात. लेखकांचंही तसंच आहे. शिवाय लेखकाची जीवनदृष्टी, त्याची भाषा, पुस्तक किंवा एखादी कथा, लेख, कादंबरी लिहिण्यामागची त्याची प्रेरणा, पुस्तकाचा आशय आणि अभिव्यक्ती या गोष्टींचाही वाचकाच्या मनावर काय प्रभाव पडेल, हे निश्चित सांगणं अवघड असतं. मनाच्या कोणत्या अवस्थेत लेखकाने पुस्तक लिहिलं आहे आणि वाचक ते मनाच्या कोणत्या अवस्थेत वाचतो आहे, हेही महत्वाचं असतं.

सध्या माहितीपर पुस्तकं आणि आत्मचरित्रं/आत्मकथनं यांना जास्त मागणी असते, असं वारंवार वाचण्यात येतं. विविध क्षेत्रांतील माहिती जाणून घेण्याकडे तरुणांचा आणि अन्य वयोगटांतील वाचकांचा कल वाढत असला तरी माहिती मिळवून येणारी बहुश्रुतता आणि कथा-कादंबरी-कविता यांच्या वाचनातून मनाला मिळणारी भावसमृद्धी यात नक्कीच फरक आहे. आत्मचरित्रं आणि आत्मकथनंही मनाची भावसमृद्धी वाढवत असतात, त्यामुळे त्यांची मागणी वाढते आहे, ही नक्कीच सकारात्मक बाब आहे.

पुस्तक वाचनाविषयी विचार करताना नव्या-जुन्याचा वाद निर्माण होणं, ही अत्यंत दुर्दैवी बाब आहे. कोणत्याही, विशेषतः वाचनीय, दर्जेदार साहित्यकृतीवर 'जुनं' असा शिक्का मारणं, हा त्या साहित्यकृतीचा आणि त्या साहित्यकृतीच्या कर्त्याचाही अधिक्षेप करण्यासारखं आहे. काही साहित्यकृती या 'लार्जर दॅन लाइफ' असतात. वाचकाच्या दृष्टीने पुस्तकातील आशय (कन्टेन्ट) आणि त्या आशयाची अभिव्यक्ती (प्रेझेंटेशन) या दोन्ही गोष्टी महत्वाच्या असतात. अर्थातच भाषा हे अभिव्यक्तीचं महत्वाचं साधन. साहित्यकृती वाचताना भाषा वाचकाच्या मनाची पकड घेणारी असेल तरच

वाचकांना ती साहित्यकृती भावते. म्हणजे ती भाषा त्या साहित्यकृतीच्या आशयाला पोषक असेल तरच ती वाचकाच्या मनाला हात घालते. म्हणून प्रश्न नव्या-जुन्याचा नसतो, तर भाषावकाशातून वाचकाच्या जीवनजाणिवा समृद्ध करण्याचा असतो.

नव्या-जुन्याच्या या वादात आणखी एक गोष्ट नमूद करावीशी वाटते. एकच साहित्यकृती वाचकाला जीवनाच्या विविध टप्प्यांवर वेगळ्या वेगळ्या प्रकारे भावते. उदाहरणच घ्यायचं तर 'स्वामी' या रणजित देसाईच्या कादंबरीचं घेता येईल. शाळकरी किंवा महाविद्यालयीन वयात ही कादंबरी वाचली तर माधवराव हे एक पराक्रमी पुरुष होते आणि त्यांची ही शौर्यगाथा आहे, येवढ्यापुरताच विचार केला जातो; पण वयाच्या परिपक्व अवस्थेत जेव्हा 'स्वामी' वाचली जाते तेव्हा रमा-माधव यांचं भावविश्व, अंतर्गत कलहाला तोंड देताना माधवरावांच्या मनाला झालेले क्लेश, एक राज्यकर्ता आणि एक माणूस म्हणून त्यांच्या मनात अहर्निश चाललेला झगडा या गोष्टी एका वेगळ्या उंचीवरून मनाला भावतात.

नव-जुनं हा वाद व्यक्तिरेखाटनांच्या बाबतीतही अनाटायी आहे असं वाटतं. या संदर्भातील बोलकं उदाहरण म्हणजे पु. ल. देशपांडे यांचं 'व्यक्ती आणि वल्ली.' पु. लं.नी हे पुस्तक कोणत्या सालात लिहिलं याला महत्त्व उरत नाही, तर वाचकांना आजही या व्यक्तिरेखा निखळ आनंद देतात, हा भाग महत्त्वाचा. व्यंकटेश माडगूळकरांचं 'माणदेशी माणसं' ही याला अपवाद नाही. 'मृत्युंजय', 'छावा'सारख्या कादंबऱ्यांतून पौराणिक, ऐतिहासिक व्यक्तिरेखा साकारणाऱ्या शिवाजी सावंतांच्या मनात ठसलेला व्यक्तिरूपी नॉस्टॅल्जिया 'अशी मने, असे नमुने' हा असाच कालातीत आनंद देणारा. पु.ल., व्यंकटेश माडगूळकर आणि शिवाजी सावंत यांनी या व्यक्तींना भूतकाळातच गाडून टाकलं असतं, तर या व्यामिश्र व्यक्तिरेखा वाचकांसमोर कशा आल्या असत्या?

तर वाचकांनाही जीवनाला भिडणारं काहीतरी हवं असतं. मग ते नव असेल किंवा जुनं. मनाच्या एका विशिष्ट भावस्थितीत काल्पनिक (वास्तवापासून दूर जाणारं) साहित्यही मनाला भावतं; मात्र साहित्यकृतींतून एकाच वेळी अनेक लोकांचं जीवन अनुभवता येणं किंवा व्यामिश्र भावनांचा आस्वाद घेता येणं, हा वाचकांसाठी आनंदानुभव असतो.

वाचकांना काय हवं आहे, हे लेखक सर्वार्थाने जाणू शकतो का, या

प्रश्नाचं उत्तर बहुतांशी नकारार्थी द्यावं लागेल; कारण लेखक वाचकाचा विचार करायला लागला तर त्याच्या निर्मिती क्षमतेवर बंधनं येतील. मला जे सांगायचं आहे, ते मी सांगेन, ही लेखकाची भूमिका असते आणि असायलाही हवी. वाचकांना ते आवडेल की नाही हा पुढचा भाग असतो.

ज्येष्ठ समीक्षक डॉ. द. भि. कुलकर्णी एका मुलाखतीत सध्याच्या लेखक-वाचकांबद्दल म्हणाले होते, 'ज्या कारणाने लोक आज देवळात गर्दी करतात त्याच कारणाने आजचे लेखक लेखन करतात नि त्याच कारणाने वाचक वाचतात. लेखक-वाचक यातून समाजाशी बंध-अनुबंध जोडू इच्छित आहेत. यातून त्यांना दिलासा मिळतो, आसरा मिळतो. आत्मचरित्रात्मक लेखन जास्त वाचलं जातं, त्याचंही कारण हेच आहे. ऐतिहासिक - पौराणिक - चरित्रात्मक कादंबऱ्या आणि नाटकं याकडे वाचक ओढला जातो आहे, त्याचंही कारण हेच. वाचकांना हवं आहे म्हणून लेखक अहमहमिकेने लिहितात नि प्रकाशक छापतात. आजच्या साहित्याचा वाचक त्याच्या सौंदर्यात्मक प्रेरणा जाग्या होऊन साहित्याला सामोरा जाताना दिसत नाही तर जीवनातील रितेपणाला भराव हवा आहे म्हणून तो साहित्याकडे वळतो आहे.' द.भिं.च्या म्हणण्याचा मथितार्थ असा, की माणूस आज भावनिक, मानसिकदृष्ट्या असुरक्षित आहे. त्यामुळे लेखक म्हणून किंवा वाचक म्हणून सौंदर्यात्मकतेला तो मुकला आहे. याच मुलाखतीत ते असंही म्हटले होते, 'पद, प्रतिष्ठा, पैसा यांच्यामागे लागल्याने आज अनेक लेखकांचा 'लेखकराव' होतो आहे. त्यामुळे वाचकाचाही 'वाचकराव' होतोय.' थोडक्यात, लेखक अंतःप्रेरणेने लिहित नाहीत, त्यामुळे चांगला वाचक घडविण्यात ते कमी पडत आहेत, असंच द.भिं.ना म्हणायचं असावं.

तर वाचकांना काय हवं असतं, याचा विचार करण्यापेक्षा वाचकाला एक चांगला 'माणूस' बनविण्याचं काम जे साहित्य करतं, ते खरं साहित्य. मराठीत अशा साहित्याची वानवा नाही; पण त्या साहित्याची महत्ता वाचकांपर्यंत पोचविण्याचं कामही चांगल्या पद्धतीने ज्ञानलं पाहिजे. चांगल्या-वाईटातील फरक प्रकाशकांनाही समजला पाहिजे. तेव्हाच वाचकांच्या भावी पिढ्या अभिरुचीसंपन्न होतील.

मेहता मराठी ग्रंथजगत

नवनवीन पुस्तकांच्या अद्ययावत माहितीसाठी
आजच वर्गणीदार व्हा.

आमच्या छापील अंकाची वर्गणी

त्रैवार्षिक वर्गणी ३५० रुपये

पंचवार्षिक वर्गणी ५०० रुपये

डिजिटल अंकाची वर्गणी

त्रैवार्षिक वर्गणी ३०० रुपये

पंचवार्षिक वर्गणी ४०० रुपये

आमच्या पुस्तकांविषयी आणि नवीन योजनांविषयी
जाणून घेण्यासाठी

सर्व ग्रंथालयांना नम्र विनंती

कृपया आपला संपूर्ण पत्ता, (तालुका, जिल्हा, पिनकोडसहित),
मेल-आयडी, फोन नंबर, मोबाईल नंबर ही माहिती
आमच्या खालील व्हॉट्स अप नंबरवर कळवावी.

९४२०५९४६६५

वाचकांसाठी सुवर्णसंधी!

WORDPOWER

Books | Toys | Stationery | Music | Movies | Games

बेळगाव / कोल्हापूर / औरंगाबाद

पुस्तके, खेळणी, स्टेशनरी, म्युझिक, मूव्ही, गेम्स अन्यही बरेच काही आता वर्डपॉवरच्या एकाच दालनात उपलब्ध आहे. सुट्टीचा आनंद पुरेपूर लुटण्यासाठी अवश्य भेट द्या.

बेळगाव, कोल्हापूर, औरंगाबाद येथील वर्डपॉवरचा पत्ता पुढीलप्रमाणे पहिला मजला, भंडारी कॅपिटल, कॉसमॉस बँकेच्या वर, खानापूर रोड, टिळकवाडी, बेळगाव-५९०००६. टेलिफोन क्र. (०८३१)-४२००६७६
शॉप नं १, ग्राऊंड फ्लोअर, अथर्व एम्पायर, ताराबाई पार्क, कोल्हापूर-४१६००३. टेलिफोन क्र.(०२३१)-६६१७६२५/२६
शॉप नं. - जी/१५, प्रोजेन मॉल, चिखलठाणा, एमआयडीसी, औरंगाबाद - ४३१००६.

संपर्क. ९८९०३९७१९८ / ९९६०३०९८०८

अधिक माहितीसाठी संपर्क
www.wordpowerbookshop@gmail.com

Find us on
Facebook

<https://www.facebook.com/mehta.publishinghouse>

८ । सप्टेंबर २०१७ : मेहता मराठी ग्रंथजगत

सर्व प्रकारची महाविद्यालयीन पुस्तके, युपीएसी, एमपीएसी, सेट-नेट, इंजीनिअरिंग, मेडिकल, मॅनेजमेंट, सायन्स, कॉम्प्युटर इ. विविध विषयांवरील क्रमिक व संदर्भ पुस्तके यांचे माहेरघर

मेहता बुक सेलर्स

३२२, भाऊसिंगजी रोड, भवानी मंडपाजवळ,
कोल्हापूर ४१६ ०१२.

वेळ : सकाळी ९.३० ते रात्री ८ (शनिवारी बंद)

फोन : (०२३१) २५४२९०१/२५४२३०४/२५४१८८१

Email : mehtabooksellers@gmail.com

 amazon

 dailyhunt

 Google Play

यांच्या संयुक्त विद्यमाने

नाहीत स्कॅन केलेली पाने किंवा नाहीत पीडीएफ्स...

मराठीत प्रथमच, खरीखुरी eBooks युजर फ्रेंडली, वाचायला सोपी, सोयीस्कर- थेट तुमच्या कॉम्प्युटर, आयपॅड आणि अॅन्ड्रॉइड टॅब्लेटवर!

इथे मिळतील ई-बुक्स...

www.amazon.com

m.dailyhunt.in

play.google.com

eBooks

Online पुस्तके खरेदी करा www.mehtapublishinghouse.com

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ | ९

लेखक परिचय

लीना सोहोनी

अनुवादित पुस्तकं प्रकाशित करणं, ही मेहता पब्लिशिंग हाऊसची खास ओळख आहे. विविध विषयांवरची अनुवादित पुस्तकं प्रकाशित करताना अनेक अनुवादकांशी मेहता पब्लिशिंग हाऊसचे ऋणानुबंध जुळले. अशा अनुवादकांपैकी एक आहेत लीना सोहोनी.

लीना सोहोनी यांनी १९८१मध्ये जर्मन या विषयात एम. ए. ही पदवी संपादन केली आहे. त्याच वर्षी त्यांना कला शाखेत सर्वप्रथम आल्याबद्दल चॅन्सेलर्स सुवर्णपदक प्राप्त झाले.

लीना सोहोनी यांनी मेहता पब्लिशिंग हाऊससाठी ३६ पुस्तके अनुवादित केली आहेत. या पुस्तकांमध्ये तसलिमा नासरीन यांच्या 'लज्जा' या मूलतत्त्ववादावर भाष्य करणाऱ्या कादंबरीचा समावेश आहे. या कादंबरीला १९९३-९४चा राज्य पुरस्कार प्राप्त झाला होता. जेफ्री आर्चर यांच्या 'अ प्रिझनर ऑफ बर्थ,' 'ओन्ली टाइम विल टेल' सारख्या रहस्यमय कादंबऱ्यांचाही त्यांनी अनुवाद केला आहे. रंगास्वामी पार्थसारथी यांचं 'देव जो भूवरी चालला,' निशा मिरचंदानी लिखित 'अमरगीत : बाबा आमटे यांचं जीवनचरित्र', कॅथरीन फ्रँक यांचं 'इंदिरा', राणी सिंग यांचं 'सोनिया गांधी : एक अनन्यसाधारण जीवनप्रवास,' यांसारखी चरित्रंही त्यांनी अनुवादित केली आहेत.

सुधा मूर्ती यांची एकूण सोळा पुस्तकं मेहता पब्लिशिंग हाऊसने मराठीत आणली. त्यांपैकी दहा पुस्तकांचा अनुवाद लीना सोहोनी यांनी केला आहे. त्यामध्ये 'बकुळा,' 'हरवलेल्या मंदिराचे रहस्य' यांसारख्या कादंबऱ्या, 'शैलीभर गोष्टी', 'सुकेशिनी' सारखे कथासंग्रह, 'वाइज अन्ड अदरवाइज', 'गोष्टी माणसांच्या' यांसारखे सत्य अनुभवांवर आधारित लेखन अशा विविध

प्रकारच्या साहित्य प्रकारांचा समावेश आहे. 'थैलीभर गोष्टी' या कथासंग्रहाला २००८मध्ये आपटे वाचन मंदिर यांचा उत्कृष्ट अनुवाद पुरस्कार प्राप्त झाला.

आयर्विग वॅलेस यांची 'द गेस्ट ऑफ ऑनर' ही राजकीय रंग असलेली रहस्यमय कादंबरी, संजय बारू यांचं 'द अॅक्सिडेन्टल प्राइम मिनिस्टर' हे भारताचे माजी पंतप्रधान मनमोहन सिंग यांच्यावरील पुस्तक, या पुस्तकांचा अनुवादही लीना सोहोनी यांनी केला आहे.

'इट्स ऑलवेज पॉसिबल' आणि 'व्हॉट वेन्ट रॉग अॅन्ड व्हाय' या किरण बेदी लिखित पुस्तकांचा अनुवाद लीनाताईनी केला आहे.

'आखाडा' हा महावीरसिंग फोगाट यांच्या सौरभ दुग्गल लिखित जीवनचरित्राचा लीनाताईनी केलेला अनुवाद नुकताच वाचकांच्या भेटीला आला आहे. नाशिकला या पुस्तकाच्या प्रकाशन प्रसंगी स्वानंद बेदरकर यांनी लीनाताईची मुलाखत घेतली. या मुलाखती दरम्यान त्यांनी आपली अनुवादाची तीस वर्षांची वाटचाल उलगडली. अनुवादासंबंधीचे अनुभव त्यांनी सांगितले.

एकूण लीनाताईनी अनुवादासाठी विविध प्रकारचे साहित्य हाताळले. ज्या अनुवादाकांना बेस्ट सेलर लेखकांची पुस्तकं अनुवादित करण्याची संधी मिळते, अशा अनुवादाकांपैकी एक लीनाताई आहेत. त्यांनी त्या संधीचं सोनं केलं आहे. मूळ साहित्यकृतीतील आशयाला कुठेही धक्का न लावता अनुवाद करणं, हे अवघड काम असतं; पण लीनाताई ते तीस वर्षं करत आहेत.

१९९६मध्ये इंडियन ज्युनिअर चेंबरतर्फे 'कमलपत्र : यंग अॅचीव्हर्स अॅवॉर्ड', २००१मध्ये निलेश मिश्र यांनी लिहिलेल्या 'आय. सी. ८१४ : अपहरणाचे १७३ तास' या पुस्तकाच्या अनुवादासाठी सर्वोत्कृष्ट अनुवादाचा 'स्वामी'कार रणजित देसाई पुरस्कार, २००५मध्ये 'रोटरी व्होकेशनल अॅवॉर्ड', २००८मध्ये वुमेन्स डेव्हलपमेंट एज्युकेशन अॅन्ड पब्लिक वेलफेअर फाउंडेशन, कोल्हापूरचा 'साहित्यभूषण पुरस्कार', २०१०मध्ये अरविंद अडिगा लिखित 'द व्हाईट टायगर' या पुस्तकाच्या अनुवादासाठी आंतरभारती अनुवाद सुविधा केंद्रातर्फे उत्कृष्ट अनुवादासाठीचा 'दर्पणकार बाळशास्त्री जांभेकर पुरस्कार', तसेच ई. आर. ब्रेथवेट लिखित 'टू सर विथ लव्ह' या पुस्तकाच्या अनुवादासाठी धि गोवा हिंदू असोसिएशन तर्फे अनुवादासाठी देण्यात येणारा जी. ए. कुलकर्णी पुरस्कार या पुरस्कारांच्या त्या मानकरी आहेत. याखेरीज २००८मध्ये गोवा येथे भरवण्यात आलेल्या सहाव्या

गोमंतक महिला साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपदही त्यांनी भूषवले आहे.

‘वाइज अँड अदरवाइज’, ‘गोष्टी माणसांच्या’, ‘लज्जा’ या पुस्तकांचा त्यांच्या बेस्ट सेलर पुस्तकांमध्ये समावेश आहे. ‘आखाडा’चंही वाचकांकडून चांगलं स्वागत झालं आहे. लीनाताईना त्यांच्या पुढच्या वाटचालीसाठी मेहता पब्लिशिंग हाऊस आणि मेहता बुक सेलर्सतर्फे शुभेच्छा!

लीना सोहोनी यांची अनुवादित पुस्तके

पुस्तकाचे नाव	मूळ लेखक	किंमत
वाइज अँड अदरवाइज	सुधा मूर्ती	१५०
गोष्टी माणसांच्या	सुधा मूर्ती	१५०
पुण्यभूमी भारत	सुधा मूर्ती	१४०
थैलीभर गोष्टी	सुधा मूर्ती	१७०
सुकेशिनी	सुधा मूर्ती	१५०
बकुळा	सुधा मूर्ती	१३०
आयुष्याचे धडे गिरवताना	सुधा मूर्ती	१५०
आजीच्या पोतडीतल्या गोष्टी	सुधा मूर्ती	१४०
स्वर्गाच्या वाटेवर काहीतरी घडलं...	सुधा मूर्ती	१५०
हरवलेल्या मंदिराचे रहस्य	सुधा मूर्ती	१६०
अ प्रिझनर ऑफ बर्थ	जेफ्री आर्चर	५००
अद्वैत	रॉबर्ट जेम्स वॉलर	३५०
आखाडा	सौरभ दुग्गल	२००
अमरगीत : बाबा आमटे यांचे		
जीवनचरित्र	निशा मीरचंदानी	२५०
कॅट ओ नाइन टेल्स	जेफ्री आर्चर	२००
देव जो भूवरी चालला	रंगास्वामी पार्थसारथी	१९०
इंदिरा	कॅथरीन फ्रँक	४४०
द गेस्ट ऑफ ऑनर	आयर्विंग वॅलेस	२५०
द सिन्स ऑफ फादर	जेफ्री आर्चर	४००

पुस्तकाचे नाव	मूळ लेखक	किंमत
इट्स ऑलवेज पॉसिबल	किरण बेदी	३००
केन अँड एबल	जेफ्री आर्चर	६००
लज्जा	तसलिमा नासरीन	१९५
मध्यस्थ	फ्रेडरिक फोर्सिथ	४५०
माझ्या आयुष्यात आलेले		
स्त्रिया आणि पुरुष	खुशवंतसिंग	१८०
सोनिया गांधी	राणी सिंग	३५०
नॉट विदाऊट माय डॉटर	बेटी मेहमूदी	
	व विल्यम हॉफर	२५०
ओन्ली टाइम विल टेल	जेफ्री आर्चर	४८०
द अँक्सिडेन्टल प्राइम मिनिस्टर	संजय बारु	३९०
टू कट अ लॉग स्टोरी शॉर्ट	जेफ्री आर्चर	२५०
टू सर विथ लव्ह	इ. आर. ब्रेथवेट	१८०
तुरुंगातील सावल्या	रुझबेह भरूचा	२००
व्हॉट वेंट राँग अँड व्हाय	किरण बेदी	३४०
बेस्ट केप्ट सीक्रेट	जेफ्री आर्चर	५००
बी केअरफुल व्हॉट यू विश फॉर	जेफ्री आर्चर	५००

२ री आवृत्ती

मूळ रशियन कथांचा भावानुवाद

व्यंथार

सुनीती अशोक देशपांडे

किंमत : १८०/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । १३

सन्मान

‘कमलाबाई ओगले पुरस्कारा’च्या निमित्ताने...

कमलाबाई ओगले यांच्या ‘रुचिरा- भाग १’ आणि ‘रुचिरा - भाग २’ या पुस्तकांना वाचकांचा उदंड प्रतिसाद मिळाला. स्वयंपाकाच्या प्राथमिक तयारीपासून ते विविध प्रकारचे मुखवास कसे तयार करावेत इथपर्यंतचं मार्गदर्शन रुचिराच्या या दोन्ही भागांतून केलं आहे. जेवणातील रोजचे पदार्थ, सणवारांना करायचे विविध गोड-तिखट पदार्थ, न्याहारीचे पदार्थ, विविध प्रांतांचे पदार्थ, विविध प्रकारची पेयं, बेकरीचे पदार्थ तर दिले आहेतच, शिवाय स्वयंपाक करताना उपयोगी पडणाऱ्या टिप्सही दिल्या आहेत. या पुस्तकांची विशेषता म्हणजे पदार्थांसाठी लागणाऱ्या साहित्यासाठी त्यांनी वाटी-चमचा ही मोजमापं सांगितली आहेत.

तर कमलाबाई ओगले यांच्या नावाने मेहता पब्लिशिंग हाऊसतर्फे विविध क्षेत्रांत उल्लेखनीय कर्तृत्व गाजवणाऱ्या महिलांना दरवर्षी पुरस्कार देण्यात येतो. या वर्षी एका विशेष समारंभात तीन वर्षांचे पुरस्कार एकत्रित वितरित करण्यात येणार आहेत. पुण्याच्या महापौर मुक्ता टिळक आणि शिवसेनेच्या ज्येष्ठ नेत्या नीलमताई गोन्हे यांच्या हस्ते या पुरस्कारांचं वितरण करण्यात येणार आहे. २०१४च्या पुरस्कारार्थी आहेत कोल्हापूरच्या सुवर्णा तळेकर, २०१५च्या पुरस्कारार्थी आहेत तुळजापूरच्या भारतबाई देवकर आणि २०१६च्या पुरस्कारार्थी आहेत यवतमाळच्या अर्चना जतकर. या तिघींनाही १६ सप्टेंबर २०१७ रोजी संध्याकाळी ५ वाजता इंडियन मेडिकल असोसिएशन (आयएमए)च्या नितू मांडके सभागृहात कमलाबाई ओगले पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येणार आहे. या तीन पुरस्कारार्थींचा थोडक्यात परिचय :

सुवर्णा तळेकर :

सुवर्णा तळेकर या प्रामुख्याने अंगणवाडी सेविकांसाठी काम करतात. कोल्हापूर जिल्हा हे त्यांचं कार्यक्षेत्र आहे. अंगणवाडीच्या संदर्भात स्त्री

१४ | सप्टेंबर २०१७ : मेहता मराठी ग्रंथजगत

कर्मचाऱ्यांचे प्रश्न तर त्या सोडवतातच; पण यातील बहुतांश स्त्रिया विधवा, परित्यक्ता आहेत. त्यांच्या काही वैयक्तिक समस्या असतील तर त्यांचंही निराकरण करण्याचा त्या प्रयत्न करतात. अंगणवाडी कर्मचाऱ्यांच्या वेतनाच्या संदर्भात वेळोवेळी छेडल्या गेलेल्या आंदोलनांचं नेतृत्वही त्यांनी केलं आहे. कोल्हापूरच्या अंबाबाईच्या देवळातील गाभाऱ्यात स्त्रियांना प्रवेश मिळविण्यासाठी जे आंदोलन छेडलं गेलं त्यातही त्यांचा पुढाकार होता. पुणे महानगरपालिकेने त्यांना 'उत्कृष्ट कायकर्ती' म्हणून गौरवलं आहे.

भारतबाई देवकर :

तुळजापूरच्या भारतबाई म्हणजे धडाडीचं दुसरं नाव. नवऱ्यानं डोक्यात दगड घातला म्हणून तान्ह्या बाळासह घर सोडून आलेल्या भारतबाई, आज तुळजापूर शहराच्या स्वच्छतेचं स्वप्न पाहत आहेत. त्याच्या पूर्ततेसाठी गेली सात वर्षं त्या अनवाणी फिरत आहेत. शाळेचं तोंडही न पाहिलेल्या या बाईंना सगळा हिशोब, व्यवहार तोंडपाठ असतो. पाचशे बचत गट सुरू करून त्यांनी अनेकींना रोजगारातून स्वतःच्या पायावर उभं राहायला शिकवलं आहे. शहर स्वच्छतेच्या ध्यासापोटी त्यांनी तुळजापुरात घंटागाड्या सुरू केल्या आहेत.

अर्चना जतकर :

अर्चना माजी सरपंच आणि महिला राजसत्ता आंदोलनाच्या विभागीय समन्वयक आहेत. लोकसहभागातून राजकारण करत गावचा विकास साधायचा आणि विरोधकांचा विरोध मोडून काढायचा, हे सूत्र कसोशीनं सांभाळणाऱ्या यवतमाळच्या पुसद तालुक्यातील पोखरी गावच्या अर्चना जतकर गेली दहा वर्षं राजकारणात सक्रिय आहेत. हागणदारीमुक्ती, निर्मल ग्राम आदी योजनांतून पोखरी गावाचे नाव मंत्र्याच्या कानापर्यंत पोहोचवल्याचा त्यांना अभिमान आहे. निर्मल ग्राम पुरस्कार मिळाल्याबद्दल जिल्हा परिषदेत आयोजित केलेल्या एका समारंभात अर्चनाताईंनी गावच्या समस्या नेमक्या शब्दांत सांगितल्या. त्यामुळे त्यांच्या भाषणाने प्रभावित झालेल्या मंत्र्यांनी पोखरीसाठी २६ लाखांची पाणीपुरवठा योजना, ४५ लाखांची रस्त्याच्या डांबरीकरणाची योजना, ६५ लाखांची रस्ते जोडणी योजना मंजूर केल्या.

उपक्रम दिनविशेष

दिसामाजि काहीतरी ते लिहावे।
प्रसंगी अखंडित वाचित जावे॥

श्री समर्थ रामदास स्वामी

✽ वाचकांसाठी सुवर्णसंधी ✽
करा मैत्री पुस्तकांशी
'मेहता पब्लिशिंग हाऊस'चा
नवीन उपक्रम

१६ सप्टेंबर २०१७ ते १५ ऑक्टोबर २०१७
दरम्यानचा दिनविशेष

आपल्या लाडक्या लेखकांना वा अनुवादकांना शुभेच्छा
या ईमेलवर पाठवा.

authors@mehtapublishinghouse.com

१६ । सप्टेंबर २०१७ : मेहता मराठी ग्रंथजगत

दिनविशेषानिमित्त पुस्तकसंचावर ५० टक्क्यांपर्यंत सूट

१६ सप्टेंबर - कमलाबाई ओगले यांचा जन्मदिन

कमलाबाई ओगले लिखित 'रुचिरा भाग १ व भाग २' या पुस्तकांवर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ४५०/-
१६ सप्टेंबर ते २० सप्टेंबरपर्यंत

सवलत किंमत
२९९/-

२१ सप्टेंबर - जागतिक कर्करोग दिन

'Cancer Care & Mysteries & Yoga, इट्स नॉट अबाऊट द बाइक, कॅन्सर रोखू या, एक विश्रांती स्थळ' या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ९२०/-
२१ सप्टेंबर ते २२ सप्टेंबरपर्यंत

सवलत किंमत
५९९/-

२१ सप्टेंबर- दीपा पोरे यांचा जन्मदिन

दीपा पोरे लिखित 'ज्ञानदा निबंधमाला' या पुस्तकावर विशेष सवलत.

मूळ किंमत - ९०/-
२१ सप्टेंबर ते २२ सप्टेंबरपर्यंत.

सवलत किंमत
५९/-

२२ सप्टेंबर- डी. एस. इटोकर यांचा जन्मदिन

डी. एस. इटोकर लिखित ११ पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - १०७५/-
२२ सप्टेंबर ते २३ सप्टेंबरपर्यंत.

सवलत किंमत
६४९/-

२७ सप्टेंबर - जागतिक पर्यटन दिन

‘स्वान्सीतील दिवस, अमेरिकेतील पापनगरी’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
३९९/-

संचाची मूळ किंमत - ६४५/-
२६ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबरपर्यंत.

२८ सप्टेंबर - निर्मला मोने यांचा जन्मदिन

निर्मला मोने लिखित ८ बालसाहित्यपर पुस्तके व २ अनुवादित पुस्तकांच्या संचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
५२९/-

संचाची मूळ किंमत - ९१०/-
२८ सप्टेंबर ते १ ऑक्टोबरपर्यंत

२९ सप्टेंबर - जागतिक हृदय दिन

‘हृदयविकार निवारण, हृदयाचे पुनरुज्जीवन करणारे ई.ई.सी.पी. तंत्र, चला जाणून घेऊ या! - हार्ट अटॅक, शाकाहार, ध्यानसाधना, आहार आणि आरोग्य ’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
३४९/-

संचाची मूळ किंमत - ६२०/-
२९ सप्टेंबर ते १ ऑक्टोबरपर्यंत

१ ऑक्टोबर - उमा कुलकर्णी यांचा जन्मदिन

‘पर्व, आवरण, चिदंबर रहस्य, डॉलर बहू, जिगर, काठ, कर्वालो, केतकर वहिनी, महाश्वेता, मंद्र, परीघ, परिशोध, पारखा, सामान्यांतले असामान्य, तडा, तंतू, वंशवृक्ष, अवस्था, सार्थ’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
२९६५/-

संचाची मूळ किंमत - ५०७५/-
१ ऑक्टोबर ते ३ ऑक्टोबरपर्यंत.

१ ऑक्टोबर - जागतिक वृद्ध दिन

‘चिकन सूप फॉर द ग्रँडपेरेंट्स सोल : भाग १ व भाग २, सुखद वृद्धत्व’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ४८०/-

१ ऑक्टोबर ते ४ ऑक्टोबरपर्यंत.

सवलत किंमत
२९९/-

२ ऑक्टोबर - महात्मा गांधी यांची जयंती

‘दुसरे प्रॉमिथिसस : महात्मा गांधी, लेट्स किल गांधी, मोहनदास, महात्मा गांधी आणि तीन माकडे, फ्रीडम अँट मिडनाइट’ या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - २३००/-

२ ऑक्टोबर ते ६ ऑक्टोबरपर्यंत.

सवलत किंमत
११९९/-

४ ऑक्टोबर - जागतिक प्राणी दिन

‘Eat Spray Love, निर्व्याज प्रेम, एका प्राणिसंग्रहालयाची गोष्ट, सफारी आफ्रिकेतील, मी एरिक, बोनोबो : एक शांतिदूत’ या अनुवादित पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - १४३०/-

४ ऑक्टोबर ते ६ ऑक्टोबरपर्यंत.

सवलत किंमत
९४९/-

५ ऑक्टोबर - जागतिक शिक्षक दिन

‘टू सर विथ लव्ह, चिकन सूप फॉर द सोल इंडियन टीचर्स’ या पुस्तकावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ४४०/-

५ ऑक्टोबर ते ७ ऑक्टोबरपर्यंत.

सवलत किंमत
२९९/-

८ ऑक्टोबर - भारतीय हवाई दल दिन

‘प्रेमाची परिभाषा’ या पुस्तकावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
१५०/-

मूळ किंमत - ३००/-

८ ऑक्टोबर ते ९ ऑक्टोबरपर्यंत.

१२ ऑक्टोबर - शान्ता शेळके यांचा जन्मदिन

‘रेशीमरेषा, सांगावेसे वाटले म्हणून...’, संस्मरणे, सुवर्णमुद्रा,
त्रिवेणी, वर्षा, आंधळी, आंधळ्याचे डोळे, अनोळख, अनुबंध,

चौधीजणी, गोंदण, कविता स्मरणातल्या,

किनारे मनाचे, मेघदूत, रंगरेषा,

पावसाआधीचा पाऊस, पूर्वसंध्या’

या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - २४७५/-

१२ ऑक्टोबर ते १६ ऑक्टोबरपर्यंत.

सवलत किंमत
१४९९/-

१५ ऑक्टोबर - ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांची जयंती

‘अदम्य जिद्द, माझी जीवनयात्रा, टर्निंग पॉइंट्स, योद्धा शास्त्रज्ञ-

राष्ट्रपती ए.पी.जे अब्दुल कलाम’ या अनुवादित

पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
३९९/-

संचाची मूळ किंमत - ६२०/-

१५ ऑक्टोबर ते २० ऑक्टोबरपर्यंत.

१५ ऑक्टोबर - मारिओ पुझो

‘ओमेर्ता’ या पुस्तकावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
१२५/-

मूळ किंमत - २५०/-

१५ ऑक्टोबर ते १६ ऑक्टोबरपर्यंत.

जानेवारी असो वा असो डिसेंबर
बारा महिने अनुभवा पुस्तकांचा बहर
महिन्यांच्या नावातलं निवडा आद्याक्षर
बारा महिने मिळवा दमदार ऑफर

S E P T E M B E R महिना विशेष

‘S’ आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ३१,७६४/-

१ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबर

सवलत किंमत
१६,९४२/-

‘E’ आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ७,३३०/-

१ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबर

सवलत किंमत
४,७६५/-

‘P’ आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - १५,३७०/-

१ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबर

सवलत किंमत
९,२२२/-

‘T’ आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ३५,१५४/-

१ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबर

सवलत किंमत
२१,०९२/-

‘M’ आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - २५,६९०/-

१ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबर

सवलत किंमत
१५,४१४/-

'B' आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
६,६६९/-

संचाची मूळ किंमत - ११,११५/-

१ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबर

'R' आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
२,९०४/-

संचाची मूळ किंमत - ४,८४०/-

१ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबर

OCTOBER महिना विशेष

'O' आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
१,६९२/-

संचाची मूळ किंमत - २,८२०/-

१ ऑक्टोबर ते ३१ ऑक्टोबर

'C' आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
१३,४०४/-

संचाची मूळ किंमत - २२,३४०/-

१ ऑक्टोबर ते ३१ ऑक्टोबर

'T' आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

सवलत किंमत
२१,०९२/-

संचाची मूळ किंमत - ३५,१५४/-

१ ऑक्टोबर ते ३१ ऑक्टोबर

'B' आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ११,११५/-

१ ऑक्टोबर ते ३१ ऑक्टोबर

सवलत किंमत
६,६६९/-

'E' आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ७,३३०/-

१ ऑक्टोबर ते ३१ ऑक्टोबर

सवलत किंमत
४,७६५/-

'R' आद्याक्षरापासून सुरू होणाऱ्या पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

संचाची मूळ किंमत - ४,८४०/-

१ ऑक्टोबर ते ३१ ऑक्टोबर

सवलत किंमत
२,९०४/-

आमचे लेखक-अनुवादक यांचा जन्मदिन, तसेच दिनविशेष

आणि महिन्यांची आद्याक्षरे यांवर आधारित

पुस्तकसंचावर विशेष सवलत.

❖ किमतींमध्ये बदलाची शक्यता ❖

अधिक माहितीसाठी संपर्क :

फोन : ०२०-२४४७६९२४/२४४७५४६२

website : www.mehtapublishinghouse.com

महती अक्षरांची

८ सप्टेंबर या जागतिक साक्षरता दिनानिमित्त

(‘स्टोन्स इन्टू स्कूल’ या ग्रेग मॉर्टेन्सन लिखित
आणि सुनीति काणे अनुवादित पुस्तकातून)

साक्षरता हा सुशिक्षित होण्याचा पाया; पण अफगाणिस्तान, पाकिस्तानसारख्या देशांमध्ये हा पाया घालण्यालाच विरोध आणि त्यातही स्त्रीला साक्षर करायला कट्टर विरोध होता (अजूनही असेल); पण तेथील राजकीय अराजकाला साक्षरता हे उत्तर ठरू शकेल, असं काही समाजधुरीणांना वाटलं. त्यातून मग या देशांमध्ये शाळा सुरू करण्यात आल्या. त्या शाळांमुळे काय साध्य झालं, तेथील स्त्रियांना साक्षर होण्यासाठी किती संघर्ष करावा लागला, याचं चित्रण केलं आहे ‘स्टोन्स इन्टू स्कूल’ या पुस्तकात. त्या पुस्तकातील हा काही अंश...

२००८ सालच्या सप्टेंबर महिन्यात भेदक, हिरव्या रंगाचे डोळे असलेल्या नसरीन बेग नावाच्या स्त्रीनं तिच्या घरातून दुष्कर प्रवास सुरू केला. झुडखन नावाच्या उत्तर पाकिस्तानातल्या एका छोट्याशा खेड्यात ती राहत होती. सिंधू नदीच्या काठानं आणि दुर्गम काराकोरम महामार्गानं ती दक्षिणेकडे गर्दीच्या रावळपिंडी शहराकडे निघाली होती. हा प्रवास तीन दिवसांचा आणि तीन प्रकारचा होता. प्रारंभी पायी, मग घोड्यावरून आणि त्यानंतर जीप व बसने. या प्रवासानंतर नसरीन, तिचा नवरा आणि त्यांची तीन लहान मुलं पाकिस्तानातल्या अगदी उत्तरेच्या तुरळक लोकवस्तीच्या चारपुर्सन खोऱ्यातून थेट साडेआठ कोटी लोकवस्तीच्या पंजाबच्या अगदी मध्य भागात पोहोचली होती. थोडी शेतीची अवजारं वगळता कुराणासकटची त्यांची सारी मालमत्ता

एका काळ्या सूटकेसमध्ये कोंबलेली होती आणि सूटकेस दोरखंडात गुंडाळून बांधून टाकलेली होती. त्यांच्याबरोबर गच्च भरलेलं एक गोणपाटाचं पोतंही होतं आणि ह्यात त्यांचे सारे जास्तीचे कपडे कोंबलेले होते. पोत्यात कोंबून गुंता झालेल्या त्या कपड्यांप्रमाणेच नसरीन उत्तर पाकिस्तानात नव्याने सुरू झालेल्या एका मुलामुलींच्या एकत्रित शाळेत जाऊ लागली. या भागात पूर्वापार प्रथेनुसार मुलींना लिहावाचायला शिकायची संधी दिली जात नसे. नसरीन अभ्यासात चमकली आणि शाळेतल्या अत्यंत हुशार विद्यार्थिनीपैकी एक गणली जाऊ लागली, परंतु १९९२ साली तिची आई न्युमोनियाने अचानक मरण पावली. त्यानंतर तिच्या अंध वडलांची आणि तिच्या चार भावंडांची काळजी घेण्यासाठी नसरीनला शाळा सोडून देणं भाग पडलं. काही दिवसांनी नसरीनच्या वडलांनी पुनर्विवाह केला. नसरीनच्या सावत्र आईचा स्त्रीशिक्षणावर अजिबात विश्वास नव्हता. नसरीन रात्री कंदिलाच्या उजेडात अभ्यास करत असे, तेव्हा तिची सावत्र आई तिला टोमणे मारत असे. “पुस्तकं वाचण्याऐवजी मुलींनी झडझडून कामं करावीत. पुस्तकं तुझं मन दूषित करतील आणि तू पत्नी आणि आई म्हणून कुचकामी ठरशील.” असा त्रागाही ती करत असे.

नसरीनचं मत वेगळं होतं. शाळेत शिकत असताना तिची अगदी सामान्य परिस्थिती असूनही तिनं एक उमदं स्वप्न रंगवलं होतं. तिनं निश्चय केला होता की, एक दिवस ती माता आणि शिशूंची काळजी घेणारी परिचारिका बनेल. जेव्हा वैद्यकीय मदत पुरवणारी सरकारी फिरती पथकं वर्षातून एकदा त्यांच्या खेड्यात येत असत त्या वेळेस या व्यवसायाबद्दल तिला ठाऊक झालं होतं. ती देवीची लसही मोठ्या आनंदानं टोचून घेत असे, कारण त्या वेळेस शुभ्र पोशाखातल्या परिचारिकांशी तिला बोलायची संधी मिळत असे. “त्या वापरत असत, त्या जंतुनाशकांचा वास मला अत्यंत प्रिय वाटत असे. साऱ्या बालकांची नावं, वजनं, उंची आणि लशीकरणाबद्दलची नोंद त्या मोठ्या वहीत नेटकेपणानं करत असत. त्याचाही मला हेवा वाटत असे.” असं ती सांगते.

आपण रंगवलेलं स्वप्न प्रत्यक्षात उतरवण्याच्या ईर्ष्येनं ती सावत्र आईचा जाच असतानाही सतत अभ्यास करत राहिली. “माझ्या बहीण-भावंडांची काळजी घेतल्यावर आणि सारं घरकाम आटोपल्यावर सारे जण झोपी जाण्याची मी वाट पाहत असे आणि त्यानंतर रात्री उशिरा मी अभ्यासाला

बसत असे.” अशी आठवण ती सांगते. १९९५ सालापर्यंत ती अशा प्रकारे नेटानं अभ्यास करत राहिली आणि वयाच्या पंधराव्या वर्षी ती मॅट्रिकची म्हणजे हायस्कूलची शेवटची परीक्षा उत्तीर्ण झाली. उत्तर पाकिस्तानच्या हुंझा विभागातून मॅट्रिकची पदविका मिळवणाऱ्या मूठभर स्त्रियांपैकी ती एक होती. अतिशय हुशार विद्यार्थिनी आणि आजूबाजूच्या अनेक मैलांच्या परिसरातली मॅट्रिक होणारी पहिली विद्यार्थिनी म्हणून आता ती आपल्या महत्वाकांक्षेची पूर्तता करू शकली असती.

१९९९ साली नसरीनला आमच्या ‘ना-नफा’ तत्त्वावर चालणाऱ्या सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटची (सीएआय) वर्षाला १२०० डॉलर्सची शिष्यवृत्ती मिळाली. ही रक्कम दोन वर्षांच्या अभ्यासक्रमासाठी पुरेशी होती. यामध्ये शिक्षणाचा खर्च, राहण्याची खोली आणि जेवण यांचा समावेश होता. यामुळे आता तिला ‘खेड्यातली वैद्यकीय मदतनीस’ ही पदवी मिळवता येणार होती. या प्रशिक्षणानंतर नसरीन उत्तरेकडची १६, ३३५ फुटांवरची दुर्गम खिंड ओलांडून अफगाणिस्तानातल्या चिंचोळ्या वाखन पट्टीत जाणार होती. झुडखनच्या उत्तरेला केवळ काही मैलांवरच हा वाखन टापू होता आणि नसरीनचे पूर्वज प्रथम तिथूनच पाकिस्तानात आले होते. जगातल्या इतर कोणत्याही भागापेक्षा वाखनमध्ये दर वर्षी बाळंतपणात मृत्यू पावणाऱ्या स्त्रियांची संख्या अधिक आहे. त्यामुळेच आपल्या प्रशिक्षणाचा उपयोग नसरीन तिथे करणार होती.

परंतु या वेळेपर्यंत नसरीनचा जवळच्याच खेड्यातल्या एका देखण्या, पण आळशी तरुणाशी वाड्निश्चय झालेला होता; आणि तिच्या सासूला, बीबी निस्साला भीती वाटत होती की, आपल्या सुनेला म्हणजे नसरीनला शिष्यवृत्ती मिळाली, तर तिची घरकामात मदत होऊ शकणार नाही. चारपुर्सन व्हॅलीत नसरीनखेरीज शिष्यवृत्तीला लायक अशी एकही मुलगी नव्हती. तरीही झुडखनमधल्या वयोवृद्ध पंचांनी बीबी निस्साच्या विरोधाला टेकू दिला आणि नसरीनला शिष्यवृत्ती स्वीकारण्याची बंदी केली. या बंदीमुळे नसरीनच्या नशिबी एका गुलामाचंच आयुष्य येणार होतं; पण पाकिस्तान आणि अफगाणिस्तानातल्या कानाकोपऱ्यातल्या, खेड्यातल्या अनेक लायक तरुणींच्या भाळी हेच प्राक्तन लिहिलेलं असतं.

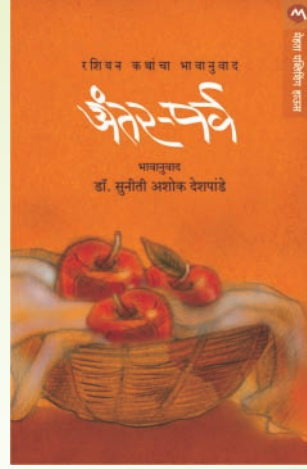
पंचांच्या या निर्णयानंतरची सरलेली दहा वर्षे नसरीन दिवसाकाठी बारा ते सोळा तास कष्ट उपसत राहिली. ती मेंढ्या-बकऱ्यांना डोंगरावर चरायला

२ री आवृत्ती

अंतर-पर्व

रशियन कथांचा मराठी भावानुवाद
डॉ. सुनीती अशोक देशपांडे

किंमत : १६०/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

‘फुलांचे बोल’, ‘कथांतर’ आणि त्यानंतरचं पुढचं पाऊल म्हणजे ‘अंतर-पर्व’. माक्सिम गोर्की, चिंगीझ ऐतमातव, वसीलि शुकशिन, वेलेंतिन रसपूतिन आणि अलेक्सांद्र सोल्झेनित्सिन - यासारखे जगप्रसिद्ध लेखक हे या पर्वाचे मानस्तंभ. या शीर्षकाचा एकूण संकेतच अनुवाद विश्वाचं महत्व व्यक्त करणारा आहे. अनुवाद केवळ भाषाभाषांतील व्याकरण-रचना व विभक्ती, संधी-समास यातील फरक दाखवत नाहीत, तर भौगोलिक परिमाणांनी दूर केलेल्या माणसांना जवळ आणतात. रशियन कथा मराठीत वाचल्यावर हटकून आपल्याला वाटतंच - “अरे, यात वेगळंसं काय आहे? ही माणसं, त्यांचे स्वभाव आणि गुणदोष आपल्या अवती-भवतीच्या माणसांची आठवण करून देत नाहीत का? आपल्या मराठी कथा या लोकांना रशियन भाषेत वाचायला दिल्या तर?” द्यायलाच पाहिजेत. त्याद्वारेच अंतर दूर करणारं हे पर्व चालू राहिल. सह-अनुभूतीचं, सादृश मूल्यांचं आणि सौहार्दाचं. हेच या शीर्षकाचं सांगणं आहे. आपण हे समजून घेऊ व एकजुटीनं या पर्वाचे पाईक होऊ.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । २७

नेत असे, धातूच्या कळशांमध्ये पाणी वाहून नेत असे, ऐंशी पोंडाची सरपणाची पोती वाहून आणत असे, याकचं शेण गोळा करून गोवऱ्या थापत असे. सरपण आणि शेणाच्या गोवऱ्या हे सहा महिन्यांच्या प्रदीर्घ हिवाळ्यातलं प्रमुख इंधन असे. या कालखंडात तिनं तीन अपत्यं जन्माला घातली आणि दोनदा गर्भपाताचं दुःख भोगलं. या सान्यात तिला कोणतीही वैद्यकीय सुविधा उपलब्ध झाली नाही.

इतके सारे कष्ट आणि वैफल्य यांना तोंड देत नसरीननं सहनशीलतेनं ही दहा वर्षं कंठली. त्याहूनही आश्चर्यकारक गोष्ट म्हणजे तिच्या वाट्याला येणाऱ्या विश्रांतीच्या मोजक्या क्षणांना सत्कारणी लावून तिनं वृद्ध, मरणोन्मुख आणि रुग्ण यांची सेवा केली आणि आपलं वैद्यकीय प्रशिक्षणाचं स्वप्न जिवंत ठेवलं. “माझ्या जीवनातली निश्चयाची ज्योत विझायला तयार नव्हती. देवानं माझ्यातलं आशेचं इंधन कधीही आटू दिलं नाही.” नसरीन सांगते.

त्यानंतर २००७ सालच्या उन्हाळ्यात झुडखनमधल्या वयोवृद्धांचं पंचमंडळ बदललं आणि नवे नेते आले. या नव्या नेत्यांनी आधीची नसरीनवरची बंधनं दूर केली. अनेक वर्षांच्या खंडानंतर आपली शैक्षणिक पात्रता पूर्वपदाला आणण्यासाठी नसरीननं गिलगिट शहरातल्या शाळेत पूर्वतयारी केली. अखेरीस २००८ सालच्या उन्हाळ्यात हातात शिष्यवृत्ती मिळवून नसरीन पुढच्या शिक्षणक्रमासाठी रावळपिंडीला गेली.

आणखी एका वर्षानं नसरीनचा वैद्यकीय सहायकाचा शिक्षणक्रम पूर्ण होईल. त्यानंतरही आपलं शिक्षण पुढे चालू ठेवून प्रसूती आणि स्त्रीरोगशास्त्रातली परिचारिकेची पदवी मिळवण्याचा निश्चय तिनं केला आहे. २०१२ साली ती आपल्या कुटुंबीयांबरोबर वाखनला जाऊ शकेल, अशी तिला उमेद आहे. जगातल्या अत्यंत एकाकी आणि दुर्गम अशा टापूत अत्यावश्यक असलेली वैद्यकीय सेवा ती वाखनला गेल्यावर पुरवू शकेल. ‘वाया गेलेल्या’ वर्षाबद्दल नसरीनच्या मनात अजिबात कडवटपणा नाही. याचं मुख्य कारण असं आहे की, तेव्हा मिळालेल्या अनुभवानं तिच्यामध्ये परिपक्वता आल्याची तिला खात्री वाटतेय.

“अल्लानं मला सहनशीलतेचा पाठ दिला आणि दारिद्र्यात राहणं म्हणजे काय याचीही संपूर्ण कल्पना दिली. प्रतीक्षेच्या कालखंडाबद्दल मला अजिबात खेद वाटत नाही.” नसरीन आत्मविश्वासाने सांगते.

ज्या वेळेस नसरीन आणि तिचे कुटुंबीय काराकोरम महामार्गावरून रावळपिंडीकडे चालले होते, नेमक्या त्याच वेळेस मीसुद्धा रॉकी पर्वतांवरच्या एका लहानशा गावी चाललो होतो. मी दर वर्षीच अमेरिकेतल्या आणि परदेशातल्या निदान १२० वेगवेगळ्या शहरांना भेटी देतो. या भेटी देण्यामागचा माझा उद्देश असतो, पाकिस्तान आणि अफगाणिस्तान या देशातल्या नसरीनसारख्याच मुलींना शिक्षणाची संधी मिळवून देणं. माझ्या दृष्टीनं १८ सप्टेंबर, २००८ हा नेहमीसारखाच एक सर्वसाधारण दिवस होता. त्याच्या आदल्या आठवड्यात मी इतर नऊ शहरातल्या शाळांमध्ये, चर्चमध्ये आणि वाचनालयांमध्ये सतरा भाषणं दिली होती आणि दुसऱ्या दिवशी पहाटे तीन वाजता मी एका खाजगी विमानानं रॉकी पर्वतातल्या ड्युरांगो गावातून इलिनॉय राज्यातल्या रॉकफर्ड गावात मुलांच्या शांततेसाठीच्या मोर्चापुढे - पीस रॅलीपुढे - भाषण देणार होतो. यानंतर आणखी आठ शहरांमध्ये माझी एकूण अठरा भाषणं होणार होती आणि मग ६ ऑक्टोबरला मी पाकिस्तानात जाणार होतो. या साऱ्या व्यग्र कार्यक्रमादरम्यान माझ्या कुटुंबीयांबरोबर एक दिवस घालवण्यासाठी माझी धडपड चालू होती.

१८ सप्टेंबर अनेक दृष्टीने महत्त्वाचा दिवस होता. आदल्याच वीकएण्डला अमेरिकेच्या मध्यवर्ती सरकारनं 'लेहमन ब्रदर्स' या गुंतवणूक संस्थेला (इन्व्हेस्टमेंट फर्मला) दिवाळं फुंकण्याची परवानगी दिली होती आणि AIG या महाप्रचंड विमा कंपनीला ८५ कोटी डॉलर्सची मदत करून त्या दिवशी दुपारी शेअरबाजार बंद होईपर्यंत दिवाळखोरीपासून वाचवायचा प्रयत्न केलेला होता.

'डाउजोन्स' हा शेअर्सचा निर्देशांक प्रचंड घसरला होता आणि संपूर्ण अमेरिकेची अर्थव्यवस्था कोसळेल अशी भीती उभी ठाकली होती. थोडक्यात सांगायचं म्हणजे, अमेरिकन लोकांपुढे ही कल्पना मांडून त्यांच्याकडून (पाकिस्तान-अफगाणिस्तानातल्या मुलींच्या शाळांच्या मदतीसाठी) धनादेशाने मदत मागण्यासाठी याहून अयोग्य समय दुसरा कोणताही नव्हता!

नशिबानं माझ्या प्रवासाचं वेळापत्रक इतकं भरगच्च होतं की, यावर विचार करण्याएवढी माझ्यापाशी फुरसतच नव्हती. सात वाजण्यापूर्वी केवळ काही मिनिटांपूर्वीच एकापाठोपाठ एक सहा भाषणं आटोपून मी फोर्ट लुइस कॉलेजच्या प्रांगणातून तिथल्या जिमच्या दिशेनं धावतपळत निघालो होतो.

तिथे चार हजारांहून अधिक लोक (गावाच्या लोकसंख्येचा १/५ भाग) माझी भाषण ऐकण्यासाठी प्रचंड लांबलचक रांग लावून उभे होते. सरतेशेवटी अग्निशामक दलाच्या प्रमुखाला दरवाजा अडवून शेवटच्या तीनशे लोकांना प्रवेश नाकारावा लागला. (कुणीतरी मला नंतर सांगितलं की, ड्युरांगो गावात विली नेल्सन हा गायक, कवी, नट आणि समाजसुधारक आदल्या वेळेस आला होता, त्याखेरीज लोकांनी इतकी गर्दी कधीही केलेली नव्हती.)

जरी अशा ठिकाणी श्रोत्यांचा अंदाज घेऊन मी भाषणांमध्ये बदल करत असलो, तरी भाषणाची सुरुवात मी नेहमीच 'अस्सलामलेकुम' - 'तुम्हाला शांती लाभो' या इस्लामच्या प्रार्थनेनं करतो. भाषणाची सांगता कोणत्याही प्रकारे केली, तरी त्यात मी दिलेल्या वचनाच्या कहाणीचा नेहमीच अंतर्भाव करतो.

या कहाणीचा प्रारंभ झाला पाकिस्तानात १९९३ साली. त्या वर्षी मी जगातल्या द्वितीय क्रमांकाच्या सर्वोच्च उंचीच्या K2 या पर्वतावर चढायचा प्रयत्न केला, पण शिखरावर पोहोचायला दोन हजार फूट बाकी असतानाच मला परतावं लागलं होतं. K2 च्या बेस-कॅंपला पोहोचल्यावर एकोणचाळीस मैलांचा बाल्टोरो ग्लेशियर (हिमनदी) पार करताना मी वाट चुकून भरकटलो आणि कोर्फे या छोट्याशा खेड्यात पोहोचलो. हे खेडं इतकं भणंग होतं की, तीन मुलांपैकी एक मूल एक वर्षाचं होण्याच्या आतच मरण पावत असे. अशा कोर्फे गावात मला डोक्यावर छप्पर, पलंग, जेवण आणि चहा देण्यात आला. या कोर्फे गावातच मी माझी प्रकृती पूर्ववत होईपर्यंत आराम घेत असताना एका दुपारी मला अचानक ब्याऐंशी मुलं दिसली. ती उघड्यावर बसून मातीत काटक्यांनी लिहित शिक्षण घेत होती. त्यांचा शिक्षक दृष्टीला पडला नाही! त्या बालविद्यार्थ्यांमध्ये चोचो नावाची एक लहान मुलगीही होती. तिनं मला गावकऱ्यांपुढे वचन द्यायला लावलं की, एक दिवस मी तिथे परत येऊन त्यांना शाळा बांधून देईन.

या वचनाची पूर्तता करण्यासाठी मी कोणती धडपड केली याची कहाणी लांबलचक आहे. मी त्या वेळेस बर्कले इथे परिचारक म्हणून काम करत होतो. शाळेसाठी पैसा उभा करण्यासाठी मी माझी कार, माझी गिर्यारोहणाची पोशाखासकटची सामग्री आणि माझी सारी पुस्तकं विकली. त्यानंतर अशा काही घटनांची मालिका घडत गेली की, वाट चुकून भरकटलेल्या गिर्यारोहकाला त्याच्या आयुष्याचं ध्येय गवसलं. हे ध्येय होतं; पश्चिम

हिमालयातल्या दरिद्री मुस्लीम खेड्यांमध्ये साक्षरता आणि शिक्षण उपलब्ध करून देणं.

काही वर्षांपूर्वी मी 'श्री कप्स ऑफ टी' या माझ्या पुस्तकात या घटना कथन केल्या. ज्यांनी या पुस्तकाची ३३८ पानं वाचून काढली आहेत, ते ग्वाही देतील की, ही एक लांबलचक आणि आगळीवेगळी कहाणी आहे. एक सर्वसामान्य माणूस अवचितपणे एका आगळ्यावेगळ्या जागी पोहोचल्यावर काय घडलं याची कालक्रमानुसार नोंद, म्हणजेच ही कहाणी आहे.

थोडक्यात, सत्य सांगायचं, तर मी एक सर्वसामान्य माणूस आहे, जो पर्वतात वाट चुकला आणि घरी पोहोचू शकला नाही. माझं प्राथमिक स्वप्न होतं, १०,४०० फूट उंचीवरच्या खेड्यात नळ किंवा वीज उपलब्ध नसताना तिथल्या बार्लीच्या शेतात २,२१८ चौरस फुटांची शाळेची इमारत बांधून देणं. जग इतक्या महत्वाकांक्षी स्वप्नांनी आणि मोठाल्या संकल्पनांनी भरलेलं असताना माझं ध्येय खरोखरच अगदी खुजं म्हणायला हवं; आणि ही सुरुवात इतकी सर्वसामान्य असल्यामुळेच आताचे माझे दिवस आश्चर्यांनं भारलेले आणि गोंधळवून टाकणारे वाटताहेत!

जरी माझ्या कर्मचाऱ्यांच्या अंदाजानुसार मी २७० शहरांमध्ये ६८० भाषणं केलेली असली आणि गेल्या तीन वर्षांत मी मायामी ते लॉस एंजलिस आणि अँकरेज ते श्रेव्हपोर्टपर्यंत भ्रमंती केली असली, तरी दर नव्या ठिकाणी माझी ही कहाणी ऐकायला ज्या प्रचंड संख्येनं लोक उपस्थित राहतात, ते पाहून मी थक्क होतो. गेल्या वर्षी बॉस्टनमध्ये नॉर्थ-इस्टर्न युनिव्हर्सिटीत मी भाषण देणार होतो, तेव्हा पाकिस्तान आणि अफगाणिस्तानमधल्या शाळांबद्दल ऐकायला इतक्या प्रचंड संख्येनं लोक आले होते की, संयोजकांनी हॉकी-स्टेडियममध्येच भाषण ठेवलं आणि त्यामुळे ५,६०० लोक ते ऐकू शकले. त्यानंतर एका आठवड्यानं मुरफ्रीसबोरो, टेनेसी इथे बास्केटबॉल स्टेडियममध्ये भाषण आयोजित केलं गेलं आणि ९५०० स्थानिक लोक ऐकायला आले. माझं भाषण जंबोट्रॉनवरून ध्वनिक्षेपित करावं लागलं.

एके काळी पॅटॅगोनिया किंवा REIच्या दुकानांमध्ये कंटाळलेल्या मूठभर गिन्हाइकांचं लक्ष वेधून घ्यायला मला मारामार पडत असे. या पार्श्वभूमीवर हा प्रचंड बदलच घडला आहे. प्रचंड संख्येनं लोक उपस्थित राहतात त्यापेक्षाही ते जे रस घेऊन ऐकतात आणि जी मदत करतात त्यामुळे मी आश्चर्यचकित होतो. लोक अनेकदा सहा आणि कधीकधी १२ तासांचा कारचा प्रवास करून

भाषणं ऐकायला उपस्थित राहतात. इतकंच नव्हे, तर भाषणानंतर आणखी दोन तास रांगेत उभे राहून विकत घेतलेल्या पुस्तकावर माझी स्वाक्षरी घेतात; पण त्यांच्या आस्थेचं सर्वांत हृदयस्पर्शी उदाहरण म्हणजे सप्टेंबरच्या त्या रात्री ड्युरांगो गावात मला मिळालेला प्रतिसाद!

त्याच संध्याकाळी बेन बर्नाकीनी, फेडरल रिझर्व्ह बँकेच्या (अमेरिकेतली मध्यवर्ती सरकारची बँक) अध्यक्षानी, हाउस फायनान्शिअल सर्व्हिसेस कमिटीपुढे प्रतिपादन केलं होतं की, 'साऱ्या जगाची अर्थव्यवस्था येत्या काही दिवसांतच संपूर्णतः कोलमडण्याच्या मार्गावर आहे.' त्याच रात्री १६,००७ लोकवस्तीच्या चिमुकल्या ड्युरांगो गावातल्या लोकांनी आमच्या सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटला एक लक्ष पंचवीस हजार डॉलर्सची देणगी दिली. यात ५,०००० डॉलर्सचा एक धनादेश क्रॉक्स या बूट बनवणाऱ्या कंपनीच्या संस्थापकांनी, जॉर्ज बोडेकर यांनी दिला; पण उरलेली रक्कम सर्वसामान्य जनतेनं उभी केली. त्यांना प्रॉडक्ट ब्रँडची मालकी किंवा मोठी कंपनी चालवणं याबद्दल शून्य माहिती होती. ही माणसं साध्यासुध्या नोकऱ्या करणारी होती. त्यात गवताची कुरणं राखणारे होते, गृहिणी होत्या, विक्रेते कारकून होते, मेकॅनिक, शिक्षक आणि प्लंबर होते; कारकून, डेंटिस्ट, विद्यार्थी आणि सेवानिवृत्त लोक होते. सर्वसामान्य परिस्थितीच्या मर्यादेत आपली नीतिमूल्यं संभाळत जगणारी ही साधीसुधी माणसं होती; अगदी तुमच्या-माझ्यासारखी!

त्यांनी अशी देणगीची रक्कम उभी करणं, ही आश्चर्याची गोष्ट तर खरीच; पण आणखी आश्चर्याची गोष्ट कोणती ते पाहा!

त्या रात्री ड्युरांगोत जमलेल्या लोकांपैकी अगदी थोडेच पाकिस्तान किंवा अफगाणिस्तानात गेलेले असणार. त्यातले केवळ मूठभर लोकच मुस्लीम असणार आणि त्यांनी उभ्या केलेल्या देणगीनिधीचा शाळा बांधण्यात, पुस्तकं-पेन्सिली आणण्यात आणि शिक्षकांचा पगार देण्यात होणारा विनियोग त्यांना डोळ्यांनी पाहता येणं तर अशक्यच! तरीही त्यांनी औदार्य दाखवलं आणि भरभरून दिलं. मोठ्या जागतिक मंदीनंतर - ग्रेट डिप्रेसेशननंतर (१९२९) जागतिक अर्थव्यवस्था पुन्हा एकदा कोलमडण्याच्या उंबऱ्यावर होती. अमेरिकेतल्या अनेक नेत्यांनी भीतीपोटी दानशूरता कमी करायचा उपदेश दिलेला होता. असं असूनही आजवर तिथल्या मोठाल्या शहरांमध्ये मला जो भरभरून प्रतिसाद लाभला, तसाच प्रतिसाद मला या

अवघड परिस्थितीत एका चिमुकल्या खेड्यातल्या लोकांनी दिला.

अमेरिकेतला एक स्थानिक उद्योजक मला म्हणाला, “हे पैसे जेव्हा तुम्ही जगाच्या दुसऱ्या टोकाला राहणाऱ्या लोकांना सुपूर्द कराल, तेव्हा त्यांना अवश्य सांगा की, त्यांच्या लेकीबाळींना शाळेत जाता यावं, म्हणून कोलोराडो पर्वतातल्या छोट्याशा खेड्यातल्या लोकांनी ही भेट पाठवलेली आहे.” हे सांगताना त्याचे डोळे अश्रूंनी भरून आले होते.

हे पाहूनच मला विस्मय वाटतो आणि मी गोंधळूनही जातो. अमेरिकेतल्या इतक्या साऱ्या लोकांना दूरदेशी राहणाऱ्या लोकांबद्दल इतकी सच्ची आस्था का वाटते? इतकं सारं घडून गेल्यावरही आपल्या रागावर आणि भीतीवर आपलं सौजन्य कसा वरचष्मा मिळवू शकतं? आणि मुलांना, विशेषतः मुलींना शिक्षण उपलब्ध करून देण्याचं आवाहन इतक्या सहजपणे त्यांच्या ठायीच्या चांगुलपणाला कशी साद घालू शकतं?

मी अत्यंत गोंधळलेला माणूस आहे. एवढंच नव्हे, तर मी एक अत्यंत अंतर्मुख असा माणूस आहे. माझ्यात वागण्याबोलण्याची सफाई नाही. मी हळुवारपणे बोलतो. मी मुखदुर्बळ आहे आणि अत्यंत लाजराबुजरा आहे. मला लोकांपुढे भाषणं घायला आवडत नाहीत. मला फोटोंसाठी उभं राहण्याची नावड आहे. लोकांकडून देणग्या मागायलाही मला आवडत नाही. मला एकान्तवास प्रिय आहे. मला शांतता आवडते आणि माझ्याकडे इतरांचं लक्ष वेधून घेतलं जाईल, अशा कोणत्याही कृतीबद्दल मला विलक्षण नावड आहे. (ही पानं लिहिण्याचंही मला संकट वाटत होतं. प्रथमपुरुषी एकवचनात हे लिखाण करण्यासाठी माझी पत्नी तारा आणि माझे संपादक पॉल स्लोव्हेक यांना माझ्यावर जबरदस्तीच करावी लागली. असं लिखाण हा माझा प्रांत नव्हेच!) आयुष्यात नाताळच्या नाटकात मला प्रिय असलेली आणि मी ज्यांच्या भूमिका रंगवू शकेन अशी दोनच पात्रं आहेत; ती म्हणजे बैल आणि गाढव!

अशी वस्तुस्थिती असताना गेली अनेक वर्षं माझ्यावर लादली गेलेली भाषणं देणं, शाळा उभारण्याची कल्पना लोकांच्या गळी उतरवणं आणि त्यासाठी निधी गोळा करणं यांसारखी कामं करताना मला मोठं चमत्कारिक वाटतं. माझ्या व्यक्तिमत्त्वाच्या काळ्या बाजूशी मी चोरटे संबंध ठेवतो आहे, असं मला वाटू लागतं! राजकीय नेते आणि नट यांना आयुष्यात पाठीवर थाप मारून घेणं आणि हात धरून जिव्हाळा दाखवण्याचं नाटक करणं

श्वासोच्छ्वासाएवढं जितकं नैसर्गिक वाटतं, तसं मला अजिबात वाटत नाही. अशा गोष्टी करताना मी विलक्षण अस्वस्थ होतो. कारण वैयक्तिक सभ्यतेबद्दलच्या माझ्या अंतःप्रेरणेच्या हे सर्वथैव विरुद्ध तर आहेच, शिवाय असं करण्याची मला शरमही वाटते. असं सारं सत्य लक्षात घेता माझ्या 'श्री कप्स ऑफ टी' या पहिल्या पुस्तकाला मिळालेला अनपेक्षित आणि उदंड प्रतिसाद हा नियतीचा एक विरोधाभास म्हणायला हवा!

मी २००९ साली हे लिखाण करत असताना 'श्री कप्स ऑफ टी' हे पुस्तक न्यूयॉर्क टाइम्सच्या सर्वोच्च खपाच्या पुस्तकांच्या यादीत ओळीनं १३०व्या आठवड्यात आपलं स्थान टिकवून झळकतं आहे, कारण पेपरबॅक नॉनफिक्शन गटात त्याच्या तीस लाखांहून अधिक प्रती विकल्या गेल्या आहेत आणि ते तीन डझन देशात प्रकाशित केलं जात आहे. यामुळे जी प्रसिद्धी मिळून लक्ष वेधलं गेलं आहे, ते मला असह्य वाटतं आहे, पण त्यामुळे काही असाधारण संधीची द्वारेही खुली झालेली आहेत.

पश्चिम हिमालयातल्या लहान-लहान दरिद्री खेड्यांमध्ये डॉलर्सची मदत खूप महत्त्वाची ठरते. तिथे फक्त वीस डॉलर्समध्ये पहिल्या इयत्तेतल्या विद्यार्थ्यांचं पूर्ण वर्षाचं शिक्षण होऊ शकतं. ३४० डॉलर्स एका मुलीचं चार वर्षांचं शिक्षण पूर्ण करू शकतात आणि ५०,००० डॉलर्समध्ये आठ खोल्यांची शाळेची इमारत बांधता येते; आणि शिवाय पहिल्या पाच वर्षांच्या शिक्षकांच्या संपूर्ण वेतनाची तरतूद करता येते. 'श्री कप्स ऑफ टी' प्रसिद्ध झाल्यानंतरच्या चार वर्षांत आमच्याकडे आलेल्या देणग्यांच्या ओघामुळे आम्ही अनेक नव्या शाळा बांधू शकलो. याशिवाय काराकोरम पर्वताच्या हिमनद्यांनी खोदलेल्या खोऱ्यांपासून ते हिंदुकुश पर्वतांच्या उत्तरेच्या वाऱ्यानं झोडपलेल्या टापूपर्यंत आम्ही शिष्यवृत्त्यांसाठी, शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी आणि स्त्रियांना व्यावसायिक कौशल्यं शिकवण्यासाठी आर्थिक मदत देऊ शकलो; पण या प्रकल्पांएवढीच महत्त्वाची गोष्ट आहे की, आमच्या देणगीदारांनी मुलींच्या शिक्षणाच्या महत्त्वाकडे सर्वांचं लक्ष वेधून घेतलं!

जागतिक बँकेच्या - वर्ल्डबँकेच्या - प्रकल्पांवरून दिसून येतं की, प्राथमिक शाळेत फक्त एक वर्ष शिक्षण घेतल्यामुळे स्त्रियांना त्यांच्या उत्तरायुष्यात प्राप्तीमध्ये १० ते २० टक्के फायदा होतो. येल विद्यापीठातल्या पॉल टी शुल्टझ या अर्थशास्त्रज्ञाच्या म्हणण्यानुसार माध्यमिक शाळेत आणखी एक वर्ष शिक्षण घेतलं, तर त्याच स्त्रीचं आयुष्यभराचं वेतन १४ ते

२४ टक्के वाढतं आणि एवढ्यावरच सारं थांबत नाही. अनेक संशोधन-अहवालांनुसार ज्या सामाजिक गटात अनेक मुली पाचवीपर्यंतच शिक्षण घेतात, तिथे केवळ एका पिढीनंतर बालमृत्यूंचं प्रमाण खूप कमी होतं. त्याच वेळेस मुलींना प्राथमिक शिक्षण मिळालं, तर लोकसंख्येची वाढसुद्धा बेताची होते. जिथे मुली जास्त शिक्षण घेतात तिथे त्या विवाहही उशिरा करतात आणि इतर अशिक्षित स्त्रियांहून त्यांना मुलंही कमी होतात.

हे प्रतिपादन मला नोबेल पारितोषिक विजेत्या अमर्त्य सेन या अर्थशास्त्रज्ञाच्या संशोधनातही आढळलं आणि हे विधान आता जगभरातल्या विकास-तज्ज्ञांनीही मान्य केलेलं आहे. (या विषयावरची मूलभूत माहिती देणारं छोटसं पुस्तक आहे - What Works in Girls Education: Evidence and Policies From the Developing world. लेखक Barbara Herz आणि Gene B. Sperling) थोडक्यात सांगायचं म्हणजे, विकसनशील देशात स्त्रिया हा बदलाचा एक अत्यंत महत्त्वाचा प्रवर्तक असतो. यालाच कधीकधी 'The Girl Effect' - मुलींमुळे घडणारा बदल - असं म्हटलं जातं. माझ्या बाल्यावस्थेत टांझानियात कंठलेल्या वर्षामध्ये मी एक आफ्रिकन म्हण वारंवार ऐकली होती. 'तुम्ही एका मुलाला जेव्हा शिक्षण देता, तेव्हा तुम्ही केवळ एका व्यक्तीला शिक्षण देत असता; पण जर तुम्ही एका मुलीला शिक्षण दिलंतं, तर तुम्ही एका सामाजिक गटाला शिक्षण दिलंत असं होईल.' एका मुलीला लिहावाचायला शिकवल्याचे पडसाद सकारात्मक बदल घडून किती दूरवर पोहोचतात याला तोड नाही. लष्करी परिभाषेत मुलीचं शिक्षण हा 'सामर्थ्यवान बहुगुणक' ठरतो आणि गरीब मुस्लीम समाजात मुलींच्या शिक्षणाचे दूरगामी सुपरिणाम दिसतात.

पश्चिमी देशात सर्वात महत्त्वाचा गणला जाणारा मुद्दा पाहा. 'जिहाद' हा अरबी शब्द आहे. त्याचा अर्थ आहे, स्वतःच्या उन्नतीसाठी किंवा सामाजिक प्रगतीसाठी किंवा इस्लामचे जे शत्रू वाटताहेत त्यांचा निःपात करण्यासाठीची 'धडपड'. मुस्लीम समाजात टोकाच्या अत्याचारांकडे किंवा दहशतवादी कारवायांकडे आकृष्ट करून घेतलेली व्यक्ती दहशतवादी 'जिहाद'त सामील होण्यापूर्वी बरेचदा आपल्या आईची परवानगी घेते आणि सुशिक्षित आया अशा गोष्टींना कधीही संमती देत नाहीत. ९/११च्या हल्ल्यानंतर तालिबानमधून अनेक जण बाहेर पडले. यावर तोड काढण्यासाठी त्यांनी जिथे अशिक्षित स्त्रियांचं प्रमाण खूप आहे, अशा ठिकाणांहून नवे लोक

तालिबानमध्ये भरती करायला प्रारंभ केला.

अर्थात शिक्षणामुळे आई दहशतवादी जिहादला संमती देणार नाही, अशी खात्री देता येत नाही; पण शिक्षित स्त्रिया असल्या की, 'निरपराध लोकांना ठार करणं कुराणाच्या शिकवणीत बसतं.' अशा थापा मारणाऱ्या पुरुषांची मतं स्वीकारायला आळा नक्कीच बसतो. जरी मी कुराणावर अधिकारानं बोलण्यास पात्र नसलो, तरी धर्मावरच्या अधिकारी विद्वानांकडून मी गेल्या सोळा वर्षांत अनेकदा ऐकलं आहे की, खून आणि आत्महत्या या पापांना इस्लाममध्ये क्षमा नाही.

एक गोष्ट मी स्पष्टपणे नमूद करू इच्छितो, आमच्या मतांचा प्रचार करणं हे सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटपुढचं उद्दिष्ट नव्हे! आमच्यापुढे केवळ एकच ध्येय आहे; खेड्यातल्या स्त्रिया ज्या दोन गोष्टींसाठी सतत मदत मागत असतात त्यात त्यांना साहाय्य करणं. त्यांचं म्हणणं असतं, 'आमची बाळं आम्हाला मृत्युमुखी पडायला नकोत आणि त्यांना शाळेत जाता यायला हवं.' या त्यांच्या इच्छांची पूर्ती करण्याचा प्रयत्न करत असताना पाकिस्तानी आणि अफगाणिस्तानी मुलांचे विचार किंवा वर्तन एखाद्या अमेरिकनसारखं करणं, हा आमचा हेतू अजिबातच नाही. दहशतवादी विचार न फैलावणाऱ्या संतुलित विचाराच्या शाळांमध्ये त्यांना शिकता यावं, एवढीच आमची इच्छा आहे. तसंच साक्षरता आणि टोकाची धर्मांधता यातला फरक आम्ही पूर्णतः जाणतो. आम्हाला खात्री आहे की, साक्षरता असहिष्णुतेला थोपवून धरते, हटवादी मतांशी झुंझते आणि आपल्या ठायीची माणुसकी वाढवते. टोकाचा मतवाद याच्या उलट परिणाम घडवतो.

अफगाणिस्तानच्या खेडोपाडी सध्या स्त्रियांची साक्षरता नगण्य आहे. पाकिस्तानातल्या खेडोपाडी परिस्थिती याहून थोडीशी बरी आहे, पण विशेष अशी नाही. शाळा, शिक्षक, पुस्तकं, डेस्क-टेबलं, वह्या, गणवेश, फळे, कागद आणि पेन्सिलींसाठी या दोन मुस्लीम देशांमध्ये प्रचंड मागणी आहे; आणि या गोष्टींकडे अमेरिकेतल्या देणग्या वळवणं अत्यंत महत्त्वाचं आहे. मी K2 पर्वत चढताना वाट चुकून भरकटलो त्यानंतर घडलेल्या कोणत्याही घटनेमुळे, अगदी ११ सप्टेंबर २००१च्या वर्ल्ड ट्रेड सेंटरवरच्या हल्ल्यामुळेही माझ्या विश्वासाला तडा गेलेला नाही. आणि हेही खरं आहे की, पाकिस्तान-अफगाणिस्तान या देशांच्या प्रगतीसाठी स्त्रीशिक्षण हाती घेण्यावाचून दुसरा अधिक उजवा पर्याय नाही.

सान्या धर्मांचे अमेरिकेन लोक जगभरातल्या मुस्लिमांप्रमाणेच महत्वाच्या नीतिमुल्यांमध्ये शिक्षणाला अग्रक्रम देतात.

जेव्हा सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटने केलेल्या कामगिरीबद्दल पत्रकार लिहितात तेव्हा ते बरेचदा तीच आकडेमोड सर्वांपुढे मांडतात. K2 पर्वत चढताना मी वाट चुकलो तेव्हापासून मी पाकिस्तान आणि अफगाणिस्तानात ३९ वेळा गेलो आहे. अमेरिकन सरकारचा एकही डॉलर न वापरता सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटनं १३१ शाळांची स्थापना केलेली आहे आणि त्यात ५८,००० विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. या विद्यार्थ्यांमध्ये बहुसंख्य मुलीच आहेत. मी भाषणात केलेलं आवाहन अमेरिकेतले सर्व राजकीय पंथ, धर्म आणि सर्व वर्गांच्या लोकांवर ठसा उमटवतं. 'श्री कप्स ऑफ टी' या पुस्तकाचे चाहते केवळ बिल क्लिंटन, लॉरा आणि बार्बरा बुश, जॉन केरी आणि कॉलिन पॉवेल एवढेच नसून त्यात ज्येष्ठ लष्करी अधिकाऱ्यांचाही समावेश आहे. हे लष्करी अधिकारी कमांडर जनरल डेव्हिड पेट्राइस, जॉइंट चीफ्स ऑफ स्टाफचे अध्यक्ष माइक म्युलेन आणि SOCOMचे कमांडर अॅडमिरल एरिक ओल्सन हे आहेत. पॅटॅगॉनच्या बंडाळी रोखण्याबाबतच्या अभ्यासक्रमात भाग घेणाऱ्या सर्व अधिकाऱ्यांसाठी 'श्री कप्स ऑफ टी' या पुस्तकाचं वाचन सक्तीचं केलेलं आहे.

काही अंशी पत्रकार देत असलेली ही माहिती उपयुक्त असू शकेल, कारण आम्ही काम करू इच्छितो आणि आमच्या कार्याबद्दल इतरांना काय वाटतं याची कल्पना तरी त्यामुळे वाचकांना येत असावी; पण वैयक्तिक पातळीवर माझ्या दृष्टीनं मूलभूत महत्वाच्या गोष्टींकडे या आकडेमोडीमुळे दुर्लक्ष होतंय. माझ्या मते सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटच्या यशाचं मोजमाप आम्ही दर वर्षी खेचून आणत असलेल्या देणग्यांचे आकडे, 'श्री कप्स ऑफ टी'चं वाचन केलेल्यांची संख्या किंवा आम्ही बांधलेल्या शाळांची संख्या याद्वारे करता येणार नाही. शिक्षणामुळे ज्या मुलींची आयुष्यं बदलली आहेत, ती एकमेव गोष्टच या यशाचं द्योतक आहे. ही आकडेवारी नव्हे! सरतेशेवटी माझ्या अंतरी धगधगत असलेली आणि मला उमेद देणारी ऊर्मी म्हणजे, शिक्षणामुळे आयुष्य बदललेल्या या स्त्रियांच्या कहाण्या!

आणि देवकृपेनं अशा स्त्रियांच्या सुंदर कहाण्या आमच्या कानी पडत आहेत.

जहान अलीचीच गोष्ट घ्या! तिचे आजोबाच कोफें गावातले सरपंच होते

आणि माझे सर्वांत महत्त्वाचे मार्गदर्शक होते. सप्टेंबर १९९३ला पहिल्यांदा मी जहानला भेटलो तेव्हाच तिनं माझ्याकडून वचन मिळवलं की, तिनं शालेय शिक्षण पूर्ण केलं, तर आम्ही तिला 'मॅटर्नल हेल्थ केअर'चं प्रशिक्षण घेण्यासाठी पाठवू. या वचनाची तिनं नऊ वर्षांनी यशस्वीरीत्या पूर्तता करून घेतली. कोफेंमध्ये पदवी प्राप्त केल्यानंतर ती सार्वजनिक प्रशासकीय धोरण - 'पब्लिक पॉलिसी अँडमिनिस्ट्रेशन' या उच्च अभ्यासक्रमासाठी दाखल झाली. दरम्यान, त्यांच्या गावी तिचे वडील तिच्या लग्नासाठी खटपट करत होते. ती सध्या तेवीस वर्षांची आहे आणि तिच्या शिक्षणामुळे तिला मिळू शकणारा हुंडा पाच ऐवजी पन्नास एडक्यांएवढा वाढलेला आहे; पण जहाननं जाहीर केलं की, तिला विवाहापूर्वी जमातीची नेता बनून पाकिस्तानच्या लोकसभेचं सभासद बनायचं आहे. "माझं उद्दिष्ट गाठेपर्यंत मला विवाह करायचा नाही. ईश्वरेच्छा असली, तर एके दिवशी मी सुपर-लेडीसुद्धा बनेन." तिनं नुकतच मला सांगितलं होतं.

आणखी एक कथा आहे शकिला खानची. ती आमच्या हुशे इथल्या शाळेतून प्रथम वर्गात उत्तीर्ण झाली. हुशे हे कोफेंच्या दक्षिणेकडच्या खोऱ्यातलं, जगातल्या अत्यंत उंचीवरच्या ठिकाणांपैकी माशेरख्रम पर्वताच्या पायथ्याशी वसलेलं खेडं आहे. ती सध्या लाहोरच्या प्रतिमा मेमोरियल हॉस्पिटलमध्ये वैद्यकीय शिक्षणाच्या तिसऱ्या वर्षाला आहे आणि नव्वद टक्क्यांहून अधिक मार्क्स ती मिळवत आहे. ती बाल्टिस्तानमधल्या ३,००,००० लोकवस्तीतली पहिली स्थानिक डॉक्टर असेल. ती सध्या बावीस वर्षांची आहे आणि शिक्षण पूर्ण झाल्यावर तिला हुशे गावात परत जाऊन तिच्या माणसांमध्ये काम करायचं आहे. "माझ्यापुढली दोन मुख्य ध्येयं आहेत. ती म्हणजे, बाळंतपणात स्त्रिया मृत्युमुखी पडू नयेत आणि वर्षांच्या आतच बालकं मरण पावू नयेत."

सरतेशेवटी आझिझा हुसेनकडे पाहा. ती हुंझा खोऱ्यातच लहानाची मोठी झाली. काराकोरम महामार्ग चीनमध्ये शिरतो, त्या जागेपासून तिचं गाव फारसं दूर नाही. १९९७ साली गुलमित फेडरल गव्हर्नमेंट गर्ल्स हायस्कूलमधून शिक्षण पूर्ण करून तिनं दोन वर्षांच्या सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटच्या शिष्यवृत्तीवर 'मॅटर्नल हेल्थ केअर'चा अभ्यासक्रम पूर्ण केला. अझिझाचाही घरी परतून आपल्या लोकांसाठी काम करण्याचा दृढनिश्चय होता. तिच्या गावी दर वर्षी बाळंतपणात वीस स्त्रिया मरण पावत असत.

अझिझा २००० साली तिथे काम करू लागल्यापासून बाळंतपणात तिथली एकही स्त्री मृत्यू पावलेली नाही.

आम्ही कोफें गावातली आमची पहिली शाळा बांधल्याला तेरा वर्ष झाल्यावर सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटच्या विद्यार्थिनींची पहिली पिढी शिकून बाहेर पडून आपल्या व्यवसायाला लागली आहे. या स्त्रियांनी गाठलेला पल्ला माझ्यासारख्या पाश्चिमात्य गिर्यारोहकांच्या पल्ल्याहूनही जास्त जोमाचा आणि लक्षणीय आहे. ॲलिस्टर क्रॉली हा ब्रिटिश कवी, हेर आणि योगी १९०२ साली K2 वर चढाई करायला आला होता, तेव्हापासून अनेक गिर्यारोहक K2 काबीज करायला धडपडले. त्या सर्वाहून या मुलींचं यश अधिक उंचीचं आहे. आम्ही गिर्यारोहकांनी जी स्वप्न पाहायचं धाडस केलं, त्याहूनही या मुलींनी अधिक साध्य करून घेतलेलं आहे.

मुलींच्या शालेय शिक्षणासाठी खरेखुरे आणि जोराचे प्रयत्न सध्या ग्वाटेमाला, इजिप्तपासून ते बांगला देश आणि युगांडापर्यंत जगभर चालू आहेत; पण या प्रयत्नांमागचं सेंट्रल एशिया इन्स्टिट्यूटचं धोरण थोडं आगळवेगळंच आहे. हे धोरण 'श्री कप्स ऑफ टी' या पुस्तकाच्या नावातच अभिप्रेत आहे. कोफें गावात मी प्रारंभी गेलो असता, हाजी अलीनं एक बाल्टी म्हण सांगितली होती, 'तुम्ही आमच्याबरोबर पहिल्यांदा कपभर चहा घेता, तेव्हा तुम्ही एक अनोळखी व्यक्ती असता. दुसऱ्यांदा घेता तेव्हा तुम्ही मित्र असता, पण आमच्या समवेत जेव्हा तुम्ही तिसऱ्यांदा कपभर चहा घेता तेव्हा तुम्ही आमचे आप्त बनता आणि आमच्या आप्तासाठी आमची काहीही करण्याची, अगदी मरण्याचीसुद्धा तयारी असते!'

त्या ज्येष्ठाकडून मी जे जे शिकलो त्यात ही सर्वांत महत्त्वाची गोष्ट होती! स्नेहाचे संबंध जोडण्यासाठी वेळ खर्च करणं आवश्यक असतं, ही महत्त्वाची गोष्ट ही शिकवण अधोरेखित करते. त्याचबरोबर ती आपल्याला एक मूलभूत सत्यही शिकवून जाते की, जगाच्या या भागात काही साध्य करायचं असलं, तर त्यासाठी इतरांचं म्हणणं नम्रभावानं ऐकून घेणं अत्यंत महत्त्वाचं आहे. हाजी अलीचा दृढविश्वास होता की, प्रत्येक प्रश्न सोडवताना महत्त्वाची प्रारंभिक गोष्ट असते चहा पिऊन स्नेह जोडणं आणि त्यांचं म्हणणं खरं असल्याचा मला अनुभव आलेला आहे.

हाजी अलीशी १९९३ साली माझी पहिली भेट झाली. त्यानंतर मी अमेरिकेला परत गेलो, बारा हजार डॉलर्स उभे केले आणि वर्षांनंतर

पाकिस्तानात परत गेलो. मी रावळपिंडी शहरात सिमेंट-लाकडाचे ओंडके आणि इतर बांधकाम-सामग्री विकत घेतली. हे सारं सामान बेडफर्ड ट्रकवर चढवून काराकोरम महामार्गानं मी स्कार्डू गावापर्यंत नेलं. या प्रवासाला तीन दिवस लागले. तिथे ते सामान जीप्समध्ये चढवून रस्ता संपेपर्यंत नेलं. हा रस्ता कोर्फेपासून अठरा मैलांवर संपतो. माझी अपेक्षा होती की, कोर्फे गावात माझं जोरदार स्वागत होईल. त्याऐवजी (हाजी अलीसमवेत अनेक कप चहा प्यायल्यानंतर) मला बोध झाला की, शाळेचं बांधकाम हाती घेण्यापूर्वी आम्हाला एक पूल बांधावा लागणार होता. याचं कारण काय? जोरदार प्रवाहाच्या ब्राल्डू नदीवरून बांधकामाचं सामान वाहून नेणं अशक्य होतं, कारण नदीपार सामान नेण्याचं सध्याचं एकमेव साधन होतं, ३५० फूट लांबीच्या केबलखाली लटकवलेली, मोडकळीला आलेली लाकडी पेटी!

माझ्या हे आधीच लक्षात यायला हवं होतं आणि ही अनपेक्षितपणे उभी राहिलेली अडचण मला एका संकटासारखीच वाटली. मला अमेरिकेत परत जाऊन माझ्या प्रमुख देणगीदाराला – डॉक्टर जीन हॉर्नीला – पटवून द्यावं लागलं की, आणखी पैसे उभे करणं भाग आहे. या पैशांनी मी आणखी बांधकामाचं सामान विकत घेतलं आणि ते ब्राल्डूच्या काठापर्यंत पोहोचवलं. तिथे कोर्फेच्या गावकऱ्यांनी २८२ फूट लांबीचा झुलता पूल (सस्पेन्शन ब्रीज) नदीवर बांधला. या साऱ्यामुळे शाळेचं बांधकाम आणखी दोन वर्ष पुढे ढकलावं लागलं.

त्या वेळेस हे विघ्न आणि लागलेला विलंब ह्यामुळे मी अगदी कावून गेलो होतो. शाळा बांधण्यापूर्वी पूल उभारावा लागला याचा प्रतीकात्मक अर्थ मला उमगायलामध्ये बराच काळ जावा लागला. शाळा ही शिक्षणावर आधारित आशा-आकांक्षांचं द्योतक होती, पण पूल हा अधिक महत्त्वाच्या नातेसंबंधांचं दृश्य चिन्ह होता. या नातेसंबंधांच्या इंधनावरच आशेची ज्योत भविष्यात तेवती राहू शकणार होती आणि मनापासूनच्या पाठिंब्याशिवाय कोणतंही वचन हे निव्वळ पोकळ शब्द ठरले असते. त्या तत्त्वामुळं चालण्याचा एक परिणाम म्हणजे, काही वेळा आमचे प्रकल्प अगदी कूर्मगतीनं पुढे जातात. उदाहरण द्यायचं झालं, तर बाल्टिस्तानातल्या चुंदा या अत्यंत परंपरावादी खेड्यामध्ये आम्हाला स्थानिक मुल्लाला मुलींना शाळेत धाडण्याबद्दल पटवून द्यायला आठ वर्षं लागली. तो अत्यंत सावधगिरीनं निर्णय घेणारा, धार्मिक प्रवृत्तीचा माणूस होता; परंतु आज चुंदा गावात

तीनशेहून अधिक मुली शिक्षण घेत आहेत आणि अभिमानाची गोष्ट अशी की, पूर्वी आडकाठी करणाऱ्या मुल्लाचाच आता त्यांना पूर्णतः पाठिंबा आहे. त्याच्या मतपरिवर्तनावरून सिद्ध होतं की, चांगलं नातं जोडायला अनेकदा प्रचंड सहनशक्तीची गरज भासते.

कोफेंमधली शाळेची इमारत डिसेंबर १९९६मध्ये पूर्ण झाली. त्यानंतर आम्ही बांधलेली शाळेची प्रत्येक इमारत अशा स्नेहाच्या दृढसंबंधानंतरच उभी राहिली आहे. या शाळा बांधण्यापूर्वी तिथल्या रहिवाशांच्या मनांशी जोडणारे मैत्रीचे पूल आम्ही बांधले आणि त्यासाठी अनेकवार एकत्र चहापान केलं.

चारपुर्सन खोऱ्यातल्या हिरव्या डोळ्यांच्या नसरीन बेग या परिचारिकेप्रमाणेच आम्ही या विलंबाबद्दल अजिबात खेद करत नाही. खेड्यातली कोणतीही सुज्ञ, ज्येष्ठ व्यक्ती सांगेल की, खरोखर महत्त्वाची असलेली कोणतीही गोष्ट अत्यंत सावकाशपणे पुढे नेणांच श्रेयस्कर असतं.

टी बुक क्लब

या योजनेतील सहाही पुस्तके घेणे आवश्यक!

चालू बुक क्लबचे सभासदत्व ₹ ५० भरून घेता येते. या क्लबअंतर्गत दरवर्षी गाजलेल्या सहा इंग्रजी पुस्तकांचे अनुवाद प्रकाशित केले जातात. सभासदांना ही पुस्तके निम्या किमतीत मिळतात. पुस्तके प्रकाशित होताच आपणांस त्यासंबंधीची माहिती कळवली जाते.

ही सर्व सहाही पुस्तके घेणे आपल्यावर बंधनकारक राहिल.

या सहा पुस्तकांपुरती ही सभासद फी मर्यादित राहिल. या क्लबच्या सभासदांना आमच्या प्रकाशनाची इतर पुस्तके सवलतीत मिळतील.

टी बुक क्लब योजनेतील 'क्लासिक्स' साठी खास सवलत!

₹ १०० भरून उपलब्ध असलेल्या कोणत्याही ८ किंवा सर्व पुस्तके एकाचवेळी निम्या किमतीत मिळवा. सर्व पुस्तकांसाठी एकूण पोस्टेज ₹ १३५० राहिल किंवा ८ पुस्तकांसाठी पोस्टेज ₹ १२५. इतर कोणत्याही पुस्तकांवर २०% सवलत मिळवा.

जीवनचरित्र

१४ सप्टेंबर या कांचन घाणेकर यांच्या वाढदिवसानिमित्त

(कांचन घाणेकर यांच्या 'नाथ हा माझा' या पुस्तकातून)

मराठीत चित्रपट कलावंतांची आत्मचरित्रं बरीच आहेत. चरित्रं त्या मानाने कमी असावीत. 'नाथ हा माझा' हे कांचन घाणेकर यांनी डॉ. काशिनाथ घाणेकरांवर लिहिलेलं पुस्तक म्हणजे डॉ.घाणेकरांचं नुसतं चरित्र नाही, तर कांचन घाणेकरांच्या त्यांच्याविषयीच्या भावनांचं प्रकटीकरण आहे. अतिशय मोकळेपणाने लिहिलेल्या या चरित्रातून डॉ. घाणेकर एक कलावंत म्हणून आणि माणूस म्हणून उलगडत जातात. वाचकांच्या पसंतीस उतरलेल्या या पुस्तकातील हा काही अंश...

माझं आजारपण चालूच होतं. माझा औषधाविषयी असहकार चालूच होता. इरावतीबाईंचे ऑपरेशन होण्यापूर्वीच माझी मामेबहीण बेबी बाळंतीण होऊन तिला मुलगी झाली होती. बेबी इरावतीबाईंच्या वैद्यकीय देखरेखीखाली असूनही त्यांच्या प्रकृती-अस्वस्थतेमुळे बेबीच्या बाळंतपणाच्या वेळी हजर राहू शकल्या नाहीत. डॉक्टर मात्र मुलगी बघायला आले. पाळण्यातल्या त्या छोट्या बाळाला उचलून डॉक्टरांनी हातावर घेतले. मुलीच्या हातात एक नोट ठेवली आणि पुन्हा तिला पाळण्यात ठेवून डॉक्टर बाहेर पडले. लहान मुलांच्या बाबतीतील बारीक-सारीक गोष्टींची डॉक्टरांना माहिती होती आणि त्यांच्याच नशिवात मुलाचा योग अजून तरी येत नव्हता.

पंधरा वर्षापूर्वी आत्तीने अरविंद गोखले यांच्या 'अविधवा' कथेवरील

‘माझं घर माझी माणसं’ या चित्रपटात भूमिका केली होती. त्यातील व्यक्तिरेखेचे नाव होते इरावती. आत्तीला ते नाव इतके आवडायचे की घरात कधी मुलगी जन्माला आली की तिचे नाव इरावती ठेवायचे असे तिने नक्की ठरवून ठेवले होते. त्यामुळे बेबीला मुलगी होताच तिचे थाटात बारसे करून आत्तीने तिचे नाव ठेवले इरावती. हॉस्पिटलमध्ये असणाऱ्या इरावतीबाईंना डॉक्टरांनी हे सांगितले तेव्हा इरावतीबाई कुरकुरल्या की, आपल्या सुंदर नावाची आता मोडतोड होणार. इरावतीबाईंना आपले नाव इतके आवडायचे की त्यांनी लग्नात त्यांचे नाव न बदलण्याविषयी अगदी आग्रहाने डॉक्टरांना सांगितले होते. माझी मात्र वेगळीच पंचाईत झाली होती. कारण इरावतीबाईंशी आता झालेले माझे नाते पाहता बेबीच्या मुलीला इरावती ह्या एकेरी नावाने हाक मारणे मला अवघड वाटायला लागले आणि मला एक उपाय सुचला. मी बेबीच्या मुलीचे लाडाचे नाव ठेवले ‘चिमणी’ आणि तेच सर्वांच्या तोंडी बसले.

वर्षापूर्वी टाटा हॉस्पिटलमध्ये ऑपरेशन झालेले माझे मोठे मामा पुन्हा आजारी झाले. परत टाटामध्येच ऑपरेशन करावे लागते की काय असे वाटायचे; पण दादरच्या डॉ. दामले (हेच डॉक्टरांच्यावरही उपचार करायचे) यांनी निव्वळ औषधोपचाराने माझ्या मामांना बरे केले आणि आमच्या सर्व घराचा डॉ. दामले यांच्यावर प्रचंड विश्वास बसला. माझ्या मामांनी माझ्या आईचा पिच्छा पुरवून मलाही डॉ. दामले यांची ट्रीटमेंट घ्यावी असे सांगितले. मला डॉ. दामले यांच्याकडे जाणेच भाग पडले. कारण आमचे फॅमिली डॉक्टर शिवाजीपार्कचे डॉ. एम. एस. फडके यांच्याबरोबर मला डॉ. दामले यांच्याकडे जावे लागले.

माझ्या तपासणीला बराच वेळ लागला. स्क्रीनिंग करतानाच डॉक्टरांना काही शंका आली असावी. त्यांनी मला शेजारच्या बिल्डिंगमध्ये एक्स-रेसाठी पाठविले. डॉक्टरांचा असिस्टंट ओला एक्स-रे हातात धरून तसाच माझ्यापुढे पळत डॉ. दामले यांच्या रूममध्ये शिरला. ही सगळी धावपळ पाहून माझ्या लक्षात यायला लागले की, नक्कीच काही तरी मोठा आजार मला झालेला दिसतोय. मी देवाला प्रार्थना करत होते, तो आजार न बरा होणारा असावा.

थोड्या वेळाने डॉ. दामले यांनी मला आत बोलाविले. डॉ. फडके आत बसलेले होतेच. डॉ. दामले आपल्या मृदू आवाजात मला समजावून सांगत

म्हणाले-

“हे बघ घाबरू नकोस. तुझा आजार बरा होणारा आहे. त्याला वर्षभर तरी लागेल. पण तू स्वतः मनाने बरं होण्याचा निश्चय केला पाहिजेस. तुला टी.बी. झाला आहे.”

मला तर आजार ऐकून आनंद होत होता. परमेश्वराने माझे गाऱ्हाणे ऐकले होते तर. आता हळूहळू आजार वाढवीत नेणे माझ्या हातात होते. कुणालाही न कळता सगळं संपवणं सहज शक्य होतं. मी माझ्या तंद्रीतच गर्क होते. डॉक्टर दामले यांच्या पुढील वाक्याने मी भानावर आले. ते सांगत होते-

“तू तरुण आहेस. तुझं अजून लग्न व्हायचं आहे. तरी तुझ्या आजाराची कुणाजवळही वाच्यता करायची नाही. सुलोचनाबाईशी मी आत्ताच फोनवर सर्व काही बोललोय. तुला ९० इंजेक्शन्स घ्यावी लागतील. ४५ रोज आणि ४५ एक दिवसाआड. सोबत औषधही देतो. हे सर्व व्यवस्थित नियमाने घे. नक्की बरी होशील.”

डॉ. दामले यांच्याबरोबर फोनवर बोलणे झाल्यावर आत्ती खूप रडली होती. मग घरात सर्वांना तिने मला कसलाही त्रास घ्यायचा नाही अशी ताकीद दिली. बेबी, तारू मला फुलासारख्या जपत होत्या. डॉ. फडके यांनी घरी जाताना पहिले इंजेक्शन देऊनच मला पाठवून दिले होते. तोंड, हात यांना जडत्व आल्यासारखे वाटत होते. ग्लानी येत होती. अशा वेळी डॉक्टर जवळ असावेत असं वाटत होतं. पण आता ते दुरावले आहेत तेच बरं वाटत होतं. माझा आजार संसर्गजन्य आहे, हेही मला माहित होते. परमेश्वर करतो ते बऱ्याचसाठी असं म्हणून मी शांत झोपून गेले.

माझ्या आजाराचे निदान झाले तो दिवस होता, १३ ऑक्टोबर. डॉ. दामले यांच्या सूचनेनुसार अगदी घरातील मंडळींशिवाय माझ्या आजाराविषयी कुणालाही सांगितलेले नव्हते. अगदी डॉक्टरांनाही नव्हते. त्यानंतर चार-आठ दिवसांची गोष्ट असेल. डॉक्टर घरी आले होते. हॉलमध्ये आमच्या सर्वांच्या गप्पा चालल्या होत्या. इतक्यात माझे लक्ष भिंतीवरल्या मोठ्या घड्याळाकडे गेले. ते बंद पडले होते. मी आतून स्टूल आणून त्याच्यावर चढून ते घड्याळ पुन्हा सुरू केले. नेहमीप्रमाणे उंच स्टूलावरून जोरात खाली उडी मारली. इतका वेळ माझी धडपड बघून अस्वस्थ होणारी बेबी भान न राहून ओरडली,

२ री आवृत्ती

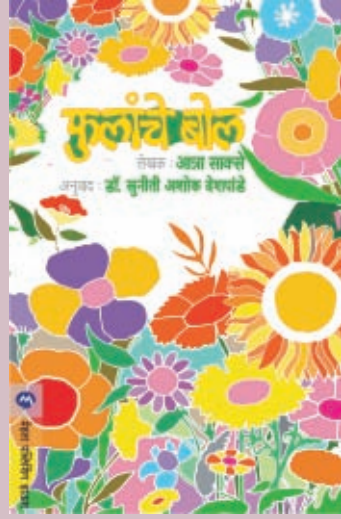
फुलांचे बोल

लेखक

आन्ना साक्से

अनुवाद

डॉ. सुनीती अशोक देशपांडे

किंमत : १५०/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

...या पुस्तकातील फुलांच्या जन्मकथांइतकीच पुस्तकाची जन्मकथाही अद्भुत आहे. या कथांची मूळ लेखिका आहे आन्ना साक्से. एकदा आगगाडीतून प्रवास करता करता आन्ना आपल्या मुक्कामाच्या स्टेशनवर उतरली, पण तिला उतरवून घेण्यासाठी कुणीच आले नव्हते. तेव्हा ती एकटीच एका पायवाटेने आपल्या मुक्कामाच्या ठिकाणाकडे चालू लागली. ही पायवाट गर्द जंगलामधून जात होती आणि तिच्या दोन्ही बाजूंना, आसपास जिकडे तिकडे फुलेच फुले पसरली होती. नाना रंगाची, नाना आकारांची, सुवासाने दरवळणारी नयनमनोहर फुले. ती फुले बघताना आन्नाचे कविहृदय उचंबळून आले. तिच्या कल्पनेला पंख फुटले. त्या मुक्या फुलांशी तिचा संवाद सुरू झाला. फुलांना वाचा फुटली. ती आन्नाला आपली जन्मकथा सांगू लागली. एकापेक्षा एक सुंदर, उत्कट, हृदयस्पर्शी कहाण्या. आन्नाने त्या कहाण्या शब्दांकित केल्या. त्याच या फुलांच्या जन्मकथा...

(शान्ताबाई शेळके यांच्या प्रस्तावनेतील काही भाग)

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । ४५

“तुला डॉ. दामले यांनी पूर्ण विश्रांती घ्यायला सांगितली आहे आणि तू हे काय चालवलयस! आत्ती शूटिंगहून आली की मी तरी तिला हे सर्व सांगणार.”

झालं. इतका वेळ मजेत गप्पा मारणारे डॉक्टर आता चांगलेच सावध होऊन बसले. त्यांनी मग माझी उलटतपासणीच आरंभली. त्यांच्यामधील डॉक्टरही आता पूर्ण जागा झाला होता. एक्स-रे, तपासणीचे सगळे रिपोर्ट्स, दिलेली सगळी औषधं, सगळं सगळं डॉक्टरांनी त्यांच्यासमोर हजर करायला लावलं. डॉक्टर काळजीपूर्वक सर्व वाचत होते. सर्व वाचून होताच, आव्हान घेतल्यासारखे डॉक्टर मला म्हणाले—

“मी बघतो तू कशी बरी होत नाहीस ते. आता मी सांगेन तसं वागलं पाहिजेस. मी सांगेन ते खाल्लं पाहिजेस. दीदीनाही सांगतो की कांचन आता माझ्या देखरेखीखाली आहे म्हणून.”

डॉ. दामले यांचे औषधोपचार कसे टाळावेत या विवंचनेत असतानाच आता आणखी एका डॉक्टरची ट्रीटमेंट डोक्यावर बसली आणि ही ट्रीटमेंट टाळणे ब्रह्मदेवालाही अशक्य होते. मी खूपच नर्व्हस झाले. माझा सगळा डायव मला उधळताना दिसायला लागला.

दुसऱ्या दिवशी डॉक्टर पुन्हा हजर झाले. रात्रभर झोपले नसल्याचे डोळेच सांगत होते. माझ्या आजाराचे दुःख झाल्यामुळे अर्थातच नेहमीप्रमाणे पिणेही झाले होतेच. ह्या दारू पिणाऱ्यांची एक गोष्ट मला कधीच समजली नाही. ती ही की, ही मंडळी खूप दुःख झाले तरी खूप दारू पितात आणि खूप आनंद झाला तरी खूप दारूच पितात. वास्तविक पाहता सुख-दुःख ह्या दोन्ही वेगवेगळ्या भावना आहेत. त्याचे प्रकटीकरणही आपण हसून अथवा रडून करतो. पण दारू पिणाऱ्यांच्या बाबतीत ह्या दोन्ही गोष्टींवर एकच रामबाण उपाय असतो. तो म्हणजे भरपूर दारू पिणे.

रात्रभर त्या नादात डॉक्टरांनी एक इनलँड पत्रावर मला उद्देशून बरंच काही लिहिलेलं होतं. डॉक्टर ते पत्रही घेऊन आले होते. योगायोगानं ते पत्र पुण्याहून इरावतीबाईंनी पाठविलेले होते. डॉक्टरांनी ते पत्र मला दिले. डॉक्टरांनी मला लिहिलेले एकमेव पत्र. तेही स्वतंत्र नाही. इरावतीबाईंच्या भागीदारीमध्येच लिहिलेले.

त्या दिवसापासून डॉक्टरांनी माझ्या दिवसभराच्या दिनचर्येचे वेळापत्रकच बनवून टाकले आणि त्यानुसार मी वागते आहे की नाही हे

बघायला दिवसातून दोन-तीन फोनही करायचे. दूध प्यायलीस का? (डॉक्टरांचे प्रिय प्रोटीनेक्स घालून) अंडं खाल्लं का? जेवलीस किती? औषधं घेतली का? इंजेक्शनला गेली होतीस का? खाल्लं का? जेवलीस किती? औषधं घेतली का? इंजेक्शनला गेली होतीस का? सतराशेसाठ चौकशा. माझे नाटका-सिनेमाला जाणेही डॉक्टरांनी बंद करून टाकले. डॉक्टरांच्या समोर माझे काही चालत नव्हते. मला ते सारे असह्य होत होते. हे सर्व मी का करते आहे असा मला प्रश्न पडायचा. कारण ही सर्व धडपड जगण्यासाठी होती आणि मला तर मरायचे होते. मग मी हे सर्व कुणासाठी करते आहे? डॉक्टरांच्यासाठी? पण त्यांच्यासाठी का? कुठल्या नात्याने ते माझ्यावर हक्क गाजवताहेत? ही नुसती भूतदया असली तर? मध्यंतरी डॉक्टर वागले तसे पुन्हा कशावरून वागणार नाहीत? या सर्व ओढाताणीतून मुक्त होण्याची संधी परमेश्वराने आपल्याला दिली असता आपण ती गमावण्याच्या मार्गावर आहोत.

आणि एक दिवस निश्चय करून मी फोनवरून डॉक्टरांच्याकडे हा विषय काढला. अगदी कुठलीही भीड न बाळगता सगळं सगळं डॉक्टरांच्या समोर मांडलं आणि त्यांना स्पष्टपणे सांगितलं की मला हा चार दिवसांचा खेळ खेळणं पुन्हा पुन्हा जमणार नाही. तुम्ही माझ्यामध्ये किती गुंतला आहात माहीत नाही. पण तुमच्याविषयीच्या माझ्या भावना पार खोलवर रुजल्या आहेत. त्या मुळापासून काढून फेकणे माझ्या ताकदीबाहेरचे आहे आणि ही ओढाताण सोसणे माझ्या शक्तीबाहेरचे आहे. तुम्ही जितक्या तटस्थपणे बाजूला होऊ शकलात तसे मला शक्य नाही. मी पहिल्यापासूनच तुमच्यावर जीव टाकीत होते हे निश्चितच आहे. पण तुम्हालाही माझ्याबद्दल वाटते हे तुम्ही सांगितल्यावरच मी त्या भावना प्रकट केल्या होत्या. एरवी ते माझे एकटीचे वाटणे समजून मी ते तसेच आतल्या आत लपवून ठेवले असते. आता माझे मन, विचार तुमच्याबद्दल पूर्ण तयार झाले आहे. विवाहित पुरुषावर प्रेम करणे योग्य नाही, हे माहीत असूनही मी ते केले आहे. कारण आता मला माघार मान्य नाही. मी आता त्यातच संपून जायचे ठरवले आहे.

आताचे तुमचे माझ्याशी वागणे हे निव्वळ कर्तव्यापोटी असेल तर ते करू नका. तुमच्यामुळे मी आजारी झाले. यात माझे काही बरे-वाईट होऊ नये म्हणून तुम्ही मला बरी करण्यासाठी धडपडत असाल तर मला ते नको आहे. याची तुमच्यावर कसलीही जबाबदारी नाही. एक मूर्ख मुलगी आपल्या मरणाने

मेली असे समजून तिकडे दुर्लक्ष करा. जिथून बाजूला झालात तिथेच थांबा. परत पुढे येऊ नका. मात्र खरंच माझ्याविषयी काही वाटत असेल तर मात्र मला अभंग साथ हवी आहे. शांतपणे विचार करा. मला घाई नाही. तुम्हाला जमेल, झेपेल तेच करा. माझ्यासारखे तुम्ही एकटे नाहीत. तुमच्यावर आधीपासून एका आयुष्याची जबाबदारी आहे. त्या आणि माझ्या दोन-दोन आयुष्यांची जबाबदारी तुम्हाला पेलवणार असेल तरच विचारपूर्वक हो म्हणा. नाहीतर आता हे आहे तेच ठीक आहे. यापुढे माझी अधिक चौकशी करू नका.

मी एका दमात सर्व बोलून घेतले आणि डॉक्टरांनीही मला कुठेही न अडवता माझे सर्व बोलणे शांतपणे ऐकून घेतले. मीही सर्व काही स्पष्ट कुठलाही आडपडदा न ठेवता बोलले होते. कारण मला आता ह्या विषयाची परत परत चर्चा नको होती.

आता डॉक्टरांनी बोलायला सुरुवात केली. त्यांचा आवाज कुठेही चढला नाही. स्वरात भावविवशता नव्हती; दारूचा अंमल नव्हता. डॉक्टर म्हणाले-

“राणी, तू मला हवी आहेस. दॅट्स ऑल. कशीही असलीस तरी हवी आहेस. अगदी अंथरुणावर खिळलीस तरी हवी आहेस. माझे आई-वडील आणि माझी कला यांच्याइतके माझे कुणावरच प्रेम नाही. त्यांची शपथ घेऊन सांगतो तुला कधीही अंतर देणार नाही.”

हा लेखी करार नव्हता. याला कुणी साक्षीदार नव्हते. ही बांधिलकी होती, भावनांची भावनांशी.

दुर्मुखलेले रोप माळ्याच्या मशागतीने आणि देखभालीने तरारून उठते तसे माझे झाले. औषधोपचारांपेक्षाही, ‘मी काशिनाथ घाणेकरांची प्रिया’ ही सुखद जाणीवच निम्मा आजार बरा करत होती, तर उरलेला आजार डॉक्टरांच्या देखभालीने बरा होत होता. डॉक्टरांनीही माझ्या आजाराची कुणाजवळ वाच्यता केली नाही. अगदी इरावतीबाईंच्याजवळही नाही. डॉ. दामले यांच्याशी मात्र डॉक्टरांनी बोलणे केले होते. टी.बी. हा संसर्गजन्य रोग म्हणून मी डॉक्टरांच्यापासून लांब लांब राहायची. कधी तरी हे डॉक्टरांच्या लक्षात आले आणि मला जवळ घेत हळुवार होत डॉक्टर मला म्हणाले-

“मी आजारी पडेन म्हणून घाबरतेस. राणी, तू हवीस मग तुझा आजार

४ थी आवृत्ती

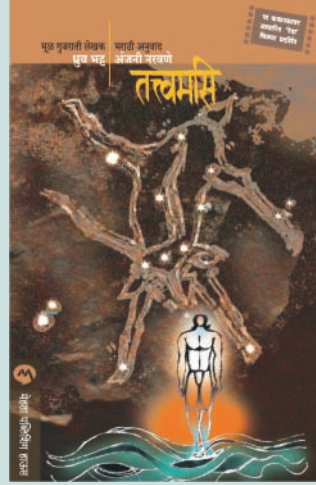
तत्त्वमसि

लेखक

ध्रुव भट्ट

अनुवाद

अंजनी नरवणे

किंमत : २००/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

परदेशात शिक्षित कथानायक अठरा वर्षांनी भारतात परततो ते अंधश्रद्धा आणि धर्माधता यांनी ग्रासलेल्या प्रजेला योग्य दिशा दाखवण्याच्या उद्देशाने.

प्रजेतील सुप्त शक्ती शोधून त्याचा समाजाला लाभ मिळवून देण्याच्या प्रयत्नात कथानायकाला आदिवासी प्रदेशात काम करीत असताना अनेक लोक भेटतात. या लोकांच्या संस्कृती, परंपरा इत्यादींचा परिचय करून घेत असताना त्याच्या मनात अनेक प्रश्नांची द्वंद्वे उभी राहतात.

आधुनिक ज्ञानाच्या कसोटीवर घासून पाहताना या संकल्पना त्याला कशा दिसतात?

ध्रुव भट्ट हे गुजराती साहित्य जगतातील प्रसिद्ध नाव आहे. समुद्रान्तिके आणि तत्त्वमसि या त्यांच्या पहिल्या दोन कादंबऱ्यांना गुजरात साहित्य अकादमी तसेच तत्त्वमसिला केंद्रीय साहित्य अकादमी पुरस्कार मिळाले आहेत.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । ४९

का नको?’’

डॉक्टरांचे झपाटून जाणे मी पुन्हा एकदा अनुभवत होते.

त्या वर्षी मराठी चित्रपट-व्यावसायिकांचे स्नेहसंमेलन नाशिक येथे होते. डॉक्टर प्रयोग नव्हते म्हणून आधीच नाशिकला आपल्या बंधूंच्याकडे गेले होते. नंतर होणारे संमेलन पाहून तिथेच थांबले होते. आत्तीने मलाही बरोबर चलण्यास सांगितले. संमेलनाच्या आदल्या दिवशी संध्याकाळी आत्तीचे शूटिंग आटपून आम्ही निघालो. आमच्याबरोबर सचिनचे वडीलही आपली गाडी घेऊन निघाले होते. पण त्यांची गाडी कमालीची नादुरुस्त होत होती. एरवी चार तासांत येणारे नाशिक आम्हाला त्या दिवशी रात्रीचे २-२॥ वाजले तिथे पोहोचाला.

डॉक्टरांना आमचा निघण्याचा कार्यक्रम माहीत होता. अकरा वाजून गेले तरी आम्ही पोहोचलो नाही हे पाहून ते इतके हवालदील झाले की, मुंबईला ट्रॅककॉलवर ट्रॅककॉल करून त्यांनी नुसता गोंधळ उडवून दिला. आमचा शोध घेण्यासाठी त्यांनी पोलीसयंत्रणासुद्धा त्या रात्री राबविली. नाशिकमध्ये प्रवेश करणाऱ्या प्रत्येक रस्त्यावर त्यांनी माणूस उभा करून ठेवला. एका रस्त्यावर चारुकाकांना उभे ठेवले. दुसऱ्या रस्त्यावर स्वतः आणि आपले बंधू भार्गव यांनाही उभे करून ठेवले. ते बिचारे थंडीमध्ये कुडकुडत होते. पण डॉक्टरांच्यासमोर त्यांचेही काही चालायचे नाही.

डॉक्टर उभे होते त्या रस्त्यानेच आम्ही नाशिकमध्ये पोचलो. आम्हाला पाहताच डॉक्टरांचा चेहरा नुसता फुलून निघाला होता. ते लहान मुलासारखे गाडीजवळ धावत आले. मला तर डॉक्टर किती वर्षांनी भेटताहेत असं वाटत होतं. माझा हात दारावर होता. डॉक्टरांनी त्या हातावर आपला हात अलगद ठेवला. काय नव्हते त्या स्पर्शात? प्रेम, काळजी, भेटीचा आनंद सगळं सगळं होतं. शब्दांची गरजच नव्हती.

तीन दिवस संमेलनाची धामधूम चालली होती. अनेक कार्यक्रम असायचे. पण त्या गडबडीतही डॉक्टर मला आठवणीने इंजेक्शनला घेऊन जात होते. मला बाहेरचं काही वेळी अवेळी खायला लागू नये म्हणून आपल्या भावाच्या घरी नेऊन वरणभात, दूधभात खायला घालीत. नाशिक येथे राहणारे भार्गवराम हे डॉक्टरांचे पाच नंबरचे भाऊ. मला वाटतं सर्वांत अधिक हळवे. डॉक्टरांच्या बाबतीत तर ते अधिकच हळवे होते. डॉक्टरांच्या चिंतेने सदैव ग्रासलेले असायचे. पानंच्या पानं पत्रं डॉक्टरांना लिहून त्यात

प्रकृती सांभाळायला सांगायचे. काय खावं, काय खाऊ नये, दारू सिगारेट किती जवळ करावी, या बाबतीत उपदेश करायचे. ते मेडिकल रिप्रेझेंटेटिव्ह असल्यामुळे औषधंही कोणती घ्यावीत, तेही डॉक्टरांना सुचवीत. त्यांच्या पत्नी शांता याही सुविद्य. त्यांना अनिल नावाचा एकच मुलगा.

संमेलनाच्या शेवटच्या दिवशी करमणुकीचे कार्यक्रम आणि रसरंग साप्ताहिकातर्फे करायचा राहिलेला चित्रपट-पारितोषिकांचा वितरण समारंभ, असा भरगच्च कार्यक्रम होता. डॉक्टरांना 'पाठलाग' चित्रपटासाठी सर्वोत्कृष्ट नटाचे पारितोषिक होते. फिल्मफेअर पारितोषिकांच्या धर्तीवर प्रेक्षकांची मते मागवून ही बक्षिसे दिली जायची. स्वीकारलेले बक्षिस डॉक्टरांनी माझ्या हातात ठेवले. कार्यक्रमाला एवढी प्रचंड गर्दी होती की, आम्ही सगळी स्टेजवरच विंगेमध्ये खुर्च्या टाकून बसलो होतो. माझ्या शेजारी बसलेल्या डॉक्टरांना, ते औषध घ्यायचे विसरले होते लक्षात आलं. मी त्यांना बाहेर बसलेल्या ड्रायव्हरला घेऊन गाडीतून जाऊन पटकन् औषध घेऊन येण्याविषयी सुचवलं. नकारार्थी मान हलवीत डॉक्टर म्हणाले-

“नको, घरी गेलो तर पिण्याची इच्छा होईल. नाही घेतली एक दिवस औषधं तर काही होत नाही.”

डॉक्टरांचे ते बोलणे ऐकून माझा आनंद काय वर्णावा?

मुंबईला परत येण्यापूर्वी आम्ही शिर्डीला जाऊन तिथून तसेच पुण्याला चारुकाकांना पोहोचवून मुंबईला यायला निघालो. पुण्याहून आत्ती, मी आणि डॉक्टर असे तिघेच परत आलो. वाटेत खोपोलीमध्ये थांबलो होतो. तिथून निघण्यापूर्वी डॉक्टरांनी 'तुला आवडतं ना?' असं म्हणत खायचं पान माझ्या हातात ठेवलं. मी आश्चर्याने डॉक्टरांच्याकडे पाहातच राहिले. कारण मागे एकदा मला पान खाताना पाहून डॉक्टर मला म्हणाले होते- “तू पान खातेस! मला नाही आवडत पान खाल्लेलं. इरावतीला मात्र पान खूप आवडतं. ती खाते.” ते ऐकलं मात्र. माझ्या पान खाण्याच्या आवडीचा अक्षरशः चोथा झाला आणि मी पान खायचं सोडलं. माझी ती आवडच नाहीशी झाली. आणि आज स्वतः एक पान खाऊन दुसरं पान माझ्या हातात डॉक्टर ठेवत होते. डॉक्टरांचा स्वभाव खरा कसा असावा? काही पत्ता लागत नव्हता. दर वेळी वेगळीच बाजू पाहायला मिळायची.

पुस्तक परिचय

गुलज़ार पटकथा

पटकथा हा साहित्यातला एक सर्वांगसंपूर्ण प्रकार. वाचनात कुठलाही व्यत्यय न येता मूळ रचनेचा आस्वाद ज्या साहित्यप्रकारात वाचकाला घेता येतो, असा साहित्यप्रकार! परंतु अभिव्यक्त करण्याची पटकथेची पद्धत मूळ रचनेपेक्षा वेगळी असते किंवा आपण असं म्हणू शकतो की पटकथा मूळ रचनेच्या इंटर-प्रिटेशनसारखी असते.

पटकथा सादर करण्यामागील एक उद्देश असा आहे की वाचकांची या 'फॉर्म'शी ओळख व्हावी. तर दुसरा उद्देश असा आहे की, एखाद्या रचनेला पटकथेचं रूप कसं दिलं जातं हे टीव्ही आणि सिनेरसिकांना जाणून घेता यावं. टीव्हीच्या आगमनाने तर पटकथांची आवश्यकता खूपच वाढली आहे.

कथाकार - कवी - गीतकार - पटकथाकार असलेल्या गुलजारजींनी कळपापासून दूर होऊन शरच्चंद्रांसारख्या संवेदनात्मक मार्मिकतेनं, सहानुभूतीनं आणि करुणेनं ओतप्रोत भरलेल्या कित्येक अप्रतिम चित्रपटांचं दिग्दर्शन केलं आहे. त्यात मेरे अपने, अचानक, परिचय, आँधी, मौसम, खुशबू, मीरा, किनारा, नमकिन, लेकिन, लिबास, हुतूतू, कोशिश, अंगूर, न्यू देहली टाइम्स, मासूम, इज़ाजत, किताब आणि माचिस सारखे चित्रपट सामील आहेत.

लेखक
गुलज़ार

अनुवाद
अंबरीश मिश्र
सविता दामले
वसंत पाटील

गुलज़ार यांच्या १९ पटकथा मराठीत एक अपूर्व योग

गुलज़ारांनी १९७१ साली त्यांचा पहिला सिनेमा दिग्दर्शित केला 'मेरे अपने.' हा पहिला सिनेमा होता ज्याची पटकथा आणि दिग्दर्शन दोन्ही गुलज़ारांनी केलं होतं. त्यानंतर त्यांच्या ज्या पटकथा अवतरल्या, त्यापैकी बहुसंख्य पटकथांना पडद्याचा दृश्यरूपी आयामही स्वतः गुलज़ारांनीच दिला. या कथांमध्ये निव्वळ रुपेरी पडद्यावरचं नाट्य नव्हतं, तर त्यात प्रगल्भ साहित्यमूल्य होतं. म्हणूनच या कथा रसिक वाचकांना परकाया प्रवेशाचा परम आनंद देऊ शकतात. 'पटकथा' हा शब्द आपण चित्रपटाच्या संदर्भात ऐकत आलो आहोत; पण पटकथा आपण लिखित स्वरूपात अनुभवलेली नाही. हा अपूर्व योग मेहता पब्लिशिंग हाऊसंन

‘गुलज़ार पटकथा’ या पुस्तकाच्या माध्यमातून मराठी वाचकांसाठी जुळवून आणला आहे. पटकथा वाचकांच्या भेटीला आणण्याचा प्रकाशन विश्वातील हा कदाचित पहिला प्रयत्न असावा.

गुलज़ार ...एक अतिशय संवेदनशील पटकथाकार, कवी, गीतकार, निर्माता, दिग्दर्शक. म्हणजे गुलज़ार यांच्या या प्रत्येक भूमिकेमागे संवेदनशील हे विशेषण अत्यंत चपखल बसतं. बॉक्स ऑफिसच्या गणितांचा विचार न करता, आपल्या प्रतिभेशी कुठेही तडजोड न करता पटकथा लिहिणं या वैशिष्ट्यामुळे गुलज़ार यांनी हिंदी चित्रपटसृष्टीत स्वतःचं स्वतंत्र आणि अढळ असं स्थान प्राप्त केलं. (कवी, गीतकार, निर्माता, दिग्दर्शक म्हणूनही त्यांचं हे वैशिष्ट्य आहे आणि त्याही बाबतीत त्यांचं स्थान स्वतंत्र आणि अढळ आहेच.) वरवर साध्या वाटणाऱ्या, पण मानवी मनाला आणि जीवनाला आरपार भिडणाऱ्या या पटकथा आहेत. पडद्यावर आपण त्या अनुभवल्या आहेत; पण आता लिखित स्वरूपात त्या अनुभवताना आपण परत एकदा गुलज़ार यांच्या तरल भावविश्वात सहभागी होणार आहोत. त्या कथांतील वातावरणाशी, व्यक्तिरेखांशी एकरूप होणार आहोत.

गुलज़ार यांनी स्वतः त्यांच्या पटकथांचं दिग्दर्शन केल्यामुळे (काही अपवाद वगळता) त्या पटकथांतील संवेद्यता, तरलता ते पडद्यावरही अबाधित ठेवू शकले. किंबहुना, पटकथा लिहिताना हे दृश्य आपण पडद्यावर कसं चित्रित करणार आहोत, याचा विचार त्यांच्या मनाशी पक्का असावा, असं म्हणायला वाव आहे; कारण त्यांच्या चित्रपटांच्या प्रत्येक ‘फ्रेम’मधून हे जाणवत राहतं.

गुलज़ार यांनी त्यांच्या पटकथांमधून विविध विषय हाताळले आहेत. शरदचंद्र यांच्या ‘पंडित मोशाय’ या कादंबरीवर आधारित ‘खुशबू’ ही एक आगळीवेगळी प्रेमकहाणी आहे. एका खेडेगावातील डॉक्टर वृंदावन आणि त्याच गावातील तरुणी कुसुम यांची. वृंदावनच्या दारातून कुसुमची डोली परत आली आहे. त्यानंतर कारणवश वृंदावनला एका दुसऱ्या मुलीशी लग्न करावं लागतं. त्यांना एक मुलगाही होतो...चरण. कुसुम मात्र मनोमन वृंदावनला आपला पती मानत असते. वृंदावनच्या बायकोचा मृत्यू होतो आणि कुसुम चरणला आईच्या मायेने सांभाळायला लागते; मात्र वृंदावनने

सन्मानाने आपल्याला स्वतःच्या जीवनात प्रवेश द्यावा, हा तिचा हट्ट असतो. कुसुमच्या स्वाभिमानाची आणि वृंदावनच्या संयमाची ही कहाणी ग्रामीण पार्श्वभूमीवर घडणारी. ही पटकथा वाचणं, हा एक आनंदानुभव ठरावा.

‘मासूम’ मधून डी. के. आणि इंदू यांच्या वैवाहिक जीवनात उठलेलं वादळ व्यामिश्रतेने चित्रित केलं आहे. डी.केच्या पूर्वीयुष्यातील प्रेमाचं प्रतीक राहुल अचानक त्यांच्या जीवनात येतो. राहुलबद्दलचं डी.के.चं वात्सल्य, इंदूचे आणि त्याचे ताणले गेलेले संबंध, राहुलचं भावविश्व, डी. के.च्या मुली आणि राहुल यांच्यातील निरागस प्रेम या सगळ्याचं उत्कट आणि व्यामिश्र दर्शन घडविणारी ही पटकथा आहे.

सुधा, महेंद्र आणि माया यांच्या प्रेमाचा त्रिकोण हा ‘इजाजत’चा विषय. अत्यंत तरल आणि अस्वस्थ करणारा. महेंद्र आणि माया यांच्यातील प्रेम विवाहात परिणत होण्याआधीच महेंद्रला आजोबांच्या सांगण्यावरून सुधाशी लग्न करावं लागतं. महेंद्र सुधाला मायाबाबतची वस्तुस्थिती सांगतो. तरीही सुधा त्याच्याशी लग्न करते. तिच्याशी जुळवून घ्यायला महेंद्रला वेळही देते; महेंद्रही सुधाला आपलं म्हणायचा प्रयत्न करत असतो; पण माया स्वतःला महेंद्रपासून दूर ठेवू शकत नसते. अर्थात त्यात फक्त निखळ प्रेम असतं. सुधाविषयी कटू भावना नसते. सुधा समजूतदारपणे महेंद्रच्या जीवनातून निघून जाते. सुधा, महेंद्र आणि माया या तीनही व्यक्तिरेखा मनाला भावणाऱ्या आणि या पटकथेला वेगळ्या उंचीवर नेणाऱ्या आहेत.

‘किनारा’ ही कथा आहे इंद्र आणि आरतीची. भूतकाळाला उराशी कवटाळून बसलेल्या आरतीला इंद्र कसा वर्तमानात आणतो, त्याची ही हद्य कहाणी. तर ‘लेकिन’मध्ये समीरला रेवाच्या निमित्ताने आलेल्या अमानवी अनुभवांचं चित्रण आहे. निम्की, मिठू आणि चिंकी या तीन बहिणी, त्यांची आई जुगनी यांच्या भावविश्वाला असुरक्षिततेची, वेदनेची झालर आहे. त्यांच्या या भावविश्वात गेरूलाल या तरुण ट्रक ड्रायव्हरचा प्रवेश होतो आणि त्यांच्या जीवनात, घरात त्याच्या रूपाने चैतन्य येतं. या तीन बहिणी, त्यांची आई आणि गेरूलाल यांचं भावविश्व व्यामिश्रतेने साकारलंय ‘नमकिन’मधून.

पन्नास वर्षात राजकारण्यांचा बदलत गेलेला चेहरा आणि तरुणाईला

त्याचे भोगावे लागणारे परिणाम, हा विषय आहे 'हुतूतू'च्या पटकथेचा. 'लिबास' या पटकथेवर यांनी चित्रपट निर्माण केला गेला; पण तो प्रदर्शित झाला नाही. सीमा आणि सुधीर या दांपत्यांचं जीवन व्यामिश्रतेने समोर आणणारी ही कथा आहे. लिबासमध्ये विवाहबाह्य संबंध आणि त्यातून होणारी नातेसंबंधांची घालमेल दिसते.

पंजाबमधील तरुणांच्या ऐंशीच्या दशकातील धगधगत्या जीवनावर भाष्य करणारी पटकथा आहे 'माचिस.'

'मीरा' ही पटकथा संत मीरेच्या जीवनावरची; पण गुलज़ार यांच्या व्यक्तिरेखाटनाच्या कौशल्यासह साकारलेली. तर 'अंगूर'ची पटकथा दोन जुळ्यांमुळे उडालेल्या गोंधळाची. 'न्यू देहली टाइम्स' ची पटकथा एकूणच वृत्तपत्राचं आणि त्याच्याशी निगडित लोकांचं विश्व बहुआयामित्वाने साकारणारी आहे.

'मेरे अपने'मध्ये हिंसाचाराकडे वळलले बेकार तरुण आणि त्यांना माणूस बनवू पाहणारी आनंदीआत्या यांची कथा आहे. 'परिचय'ची पटकथा आहे रमाची. रमाच्या मनात तिच्या आजोबांबद्दल अढी असते; त्यामुळे तिने आणि तिच्या भावंडांनी आजोबांशी असहकार पुकारलेला असतो; पण रवीचा त्यांच्या जीवनात प्रवेश होतो आणि तो नातवंडं व आजोबा यांच्यातील दुरावा दूर करतो. हरीचरण आणि आरती या मूकबधिर दांपत्याची कहाणी 'कोशिश'मधून साकारली आहे आणि ती हृद्य आहे.

तर असा आहे गुलज़ारांच्या पटकथांचा हा मनोरंजक आणि अंतर्मनाला आवाहन करणारा प्रवास. या सहा पुस्तकांमध्ये एकूण एकोणीस पटकथांचा समावेश आहे. या पटकथांबरोबरच गुलज़ार यांची दीर्घ मुलाखत, त्या त्या चित्रपटाच्या पटकथेविषयी त्यांनी केलेलं भाष्य, त्या चित्रपट चित्रीकरणाच्या प्रसंगीची छायाचित्रंही या पुस्तकांमध्ये समाविष्ट केली आहेत. अंबरीश मिश्र, सविता दामले आणि वसंत केशव पाटील यांनी या पटकथांचा अनुवाद केला आहे. परिस्थिती आणि व्यक्तिरेखा यांचं अत्यंत संयत चित्रण करणाऱ्या या पटकथा आस्वाद आणि अभ्यास दोन्हीसाठी आवर्जून वाचाव्या अशा आहेत.

— प्रतिनिधी

२ री आवृत्ती

हे बंध पुराणे

लेखक

डॉ. सुनीती अशोक देशपांडे

किंमत : १६०/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

हे बंध आहेत, पण बंधनं नाहीत. ना काळाची, ना भौगोलिक परिसीमांची, ना राजकीय पातळीवरील अपेक्षित-अनपेक्षित बदलांची. आज सहा दशकं लोटल्यानंतरही ज्या अर्थी हे बंध पुराणे झालेले नाहीत, त्या अर्थी कुठं तरी 'अंतरीची ओळख-खूण' पटलेली आहे. एकमेकांना विदेशी-परदेशी न मानण्याइतके आपण जवळचे आहोत. कितीतरी सोव्हिएत आणि रशियन कवी-कलावंतांनी या बंधांना आपापल्या कृतीमधून साज चढविलेला आहे. कवी रसूल गमझातव यांना स्त्रीच्या ललाटावरील कुंकुमतिलक हे तिचं ओळखपत्र वाटतं, तर स्व्यातस्लाव रेरेख यांना लक्ष्मीदेवता ही महन्मंगल सृजनाची मूर्ती वाटते. इल्या ग्लझुनोव या चित्रकारानं भारतीय राष्ट्रध्वजाच्या पार्श्वभूमीवर आपल्या कुंचल्यानं पंडित नेहरू असे विलक्षणरित्या चितारले आहेत, की वाटावं आत्ता याच क्षणी ते हस्तांदोलनासाठी पुढं होतील.

नुकताच उभय देशांच्या राजनैतिक संबंधांचा हीरकमहोत्सव साजरा केला गेला. त्या साठाच्या आकड्यावर पुढे आणखी कितीही शून्यं चढली, तरी हे बंध जुने होणार नाहीत. कधीच नाही.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । ५७

लोकशाहीची पायमल्ली

१५ सप्टेंबर या जागतिक लोकशाही दिनानिमित्त

(‘द ॲक्सिडेन्टल प्राइम मिनिस्टर’ या संजय बारू लिखित
आणि लीना सोहोनी अनुवादित पुस्तकातून)

‘लोकांनी लोकांसाठी चालवलेले राज्य’ अशी लोकशाहीची व्याख्या केली जाते; भारताची स्वातंत्र्योत्तर वाटचाल पाहता ही व्याख्या भारतातील लोकशाहीला कितपत लागू होते, असा प्रश्न मनात उभा राहतो. लोकांनी बहुमताने निवडून दिलेल्या पक्षातील एखाद्या नेत्याला पंतप्रधान केलं जातं; पण लोकहिताचे, देशहिताचे निर्णय घ्यायचं स्वातंत्र्य त्याला असतं का आणि नसलं तर त्याची कारणं काय असतात, याचा ऊहापोह ‘द ॲक्सिडेन्टल प्राइम मिनिस्टर’ या पुस्तकातून केला आहे. हे पुस्तक भारताचे पूर्व पंतप्रधान मनमोहन सिंग यांना केंद्रस्थानी ठेवून लिहिलं असलं, तरी लोकशाही मूल्यांचं अवमूल्यन पंतप्रधान या पदापासूनच कसं सुरू होतं, याचंही दर्शन या पुस्तकातून घडतं. या पुस्तकातील काही अंश...

इतिहासकार एका गोष्टीची नक्कीच नोंद घेतील की, स्वातंत्र्यानंतरचा काळ पाहिला, तर देशाच्या आर्थिक विकासाच्या वाढीचा वेग युपीए-१ मध्ये सर्वाधिक होता. सरकारच्या महसूलात वाढझाली होती. त्याचा वापर ग्रामविकास, समाजासाठी पायाभूत सोयीसुविधा, शिक्षण आणि संरक्षण यासाठी करण्यात येत होता. जागतिक स्तरावर भारताला कधी नव्हे तेवढा मान आणि प्रतिष्ठा मिळू लागली होती. या सर्वांवर कळस म्हणजे केवळ एक कर्तव्य म्हणून आधी पदारूढ झालेल्या पंतप्रधानांनी पक्षाला निवडणुकीत घवघवीत यश मिळवून दिलं आणि ते दुसऱ्यांदा पंतप्रधानपदी आले. पण

इतिहासकार ही गोष्टसुद्धा नमूद करतील की, युपीए-२ ही अनेक गमावलेल्या संधींची, कमकुवत, दुर्लक्षित नेतृत्वाची आणि गोंधळलेल्या परराष्ट्र धोरणाची कहाणी होती.

युपीए-१मध्ये आपण खरोखरच पंतप्रधान पदासाठी पात्र असल्याच डॉ. सिंग यांनी भारतीय जनतेला आणि स्वतःच्या पक्षाला दाखवून दिलं. त्यांच्या वाट्याला इतकं सीमित, संकुचित अधिकारक्षेत्र येऊन सुद्धा त्या मर्यादित राहून त्यांनी जे यश संपादन करून दाखवलं, त्याबद्दल इतिहासकार नक्कीच त्यांची स्तुतिस्तोत्रं गातील. परंतु येणाऱ्या निवडणुकांमध्ये हे स्पष्ट होईल की, युपीए-२ला जेव्हा लोकांनी राज्यकारभार करण्याची संधी दिली, ती योग्य होती की अयोग्य? युपीए-२मध्ये जी काही नैतिकदृष्ट्या शंकास्पद प्रकरणं झाली त्यापासून स्वतः डॉ. सिंग हे सतत अलिप्त राहिले. परंतु त्याबद्दल त्यांना दोष न देता युपीए-१मध्ये त्यांनी करून दाखवलेल्या कामगिरीबद्दल इतिहासकारांची त्यांना वाहवा मिळते की नाही, हे काळच सांगेल.

डॉ. सिंग यांचा देशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील कामगिरीचा जोर हळूहळू कमी होत गेला. त्याच पार्श्वभूमीवर २०११मध्ये प्रणव मुखर्जींनी माझ्यापाशी तो शेरा मारला होता. ते म्हणाले होते, 'कोणत्याही सरकारची आणि देशाची प्रतिमा ही त्या देशाच्या पंतप्रधानांच्या प्रतिमेशी अतूटपणे जोडलेली असते.' त्यांचं म्हणणं बरोबर होतं. देशाचे पंतप्रधान कमकुवत बनल्यामुळे आपोआप त्यांचं सरकार आणि सरतेशेवटी आपला देशही कमकुवत बनला.

२०१० सालच्या ऑक्टोबर महिन्यात शोभना भारतीय यांनी 'हिंदुस्तान टाइम्स'च्या शिखर परिषदेमध्ये डॉ. सिंग यांना भाषणासाठी बोलावलं. २००४पासून दरवर्षी त्या डॉ. सिंग यांना निमंत्रण देत असत. पण या खेपेला पंतप्रधान कार्यालयाकडून त्यांना काहीच उत्तर मिळालं नाही. नुकतीच देशात सर्वत्र टू जी घोटाल्याची चर्चा चालू होती. टेलिकॉम लायसेन्स वाटपाच्या प्रकरणात बऱ्याच भानगडी झाल्या होत्या. कदाचित त्यामुळे डॉ. सिंग यांना माध्यमांच्या समोर यायचं नाही की काय, अशी शोभना यांना शंका येऊन त्यांनी मला फोन करून तसं विचारलं. मला सरळच प्रश्न केला, "पंतप्रधान

ज्या सत्रात बोलणार असतील त्या सत्राचे अध्यक्ष तुम्ही झालात, तर पंतप्रधान यायला राजी होतील का?” मला ते ऐकून मोठीच गंमत वाटली. मी जरी दुसऱ्या दैनिकाचा संपादक असलो, तरीही ‘हिंदुस्तान टाइम्स’च्या कार्यक्रमात सहभागी होण्यास माझी काहीच हरकत नव्हती. मी शोभना यांना तसं सांगितलं.

त्यानंतर मी ७ रेसकार्स मार्गाला फोन करून इंदू चतुर्वेदी यांच्याशी बोललो. त्या सत्राच्या दरम्यान जर कुणी टू जी घोटाळ्याबद्दल पंतप्रधानांना काही प्रश्न विचारण्यासाठी पुढे आलं, तर मला तशी परवानगी द्यावी लागेल, असं मी त्यांना स्पष्ट सांगितलं. आता मी स्वतः माध्यमासाठी काम करत होतो. आता मी पंतप्रधानांच्या माध्यम सल्लागारासारखा वागून अडचणीच्या प्रसंगी त्यांची सुटका करण्यासाठी धावून येणार नव्हतो. त्यावर इंदू यांनी स्पष्ट केलं की, पंतप्रधानांची कोणत्याही प्रश्नाला उत्तर देण्याची तयारी होती आणि ते एक लेखी निवेदनसुद्धा वाचून दाखवणार होते.

कार्यक्रमाच्या दिवशी मी आणि शोभना ‘ताज पॅलेस हॉटेल’मध्ये पंतप्रधानांचं स्वागत करून त्यांना सन्मानपूर्वक व्यासपीठावर घेऊन गेलो. शोभना प्रास्ताविक आणि उपस्थितांचं स्वागत करत असताना डॉ. सिंग माझ्याकडे वळून हसून म्हणाले, “मी अडचणीत सापडणार आहे का?” मग त्यांनी मला दुसऱ्या दिवशी भेटायला बोलावलं.

टू जी स्पेक्ट्रमच्या हक्क वितरणाविषयी जे प्रश्न अपेक्षित होते, तेच प्रश्न लोकांनी विचारले. डॉ. सिंग यांनी उत्तर तयार ठेवलं होतं. त्यांनी कागदावर टाइप करून आणलेलं उत्तर वाचून दाखवलं.

टू जी स्पेक्ट्रमच्या हक्क वितरणाविषयी बोलायचं झालं, तर संसदेचं सत्र सध्या चालू आहे. त्यामुळे मी आता त्याविषयी तपशिलवार निवेदन करू इच्छित नाही. परंतु तुमच्यापैकी कुणीही एका गोष्टीविषयी मनात अजिबात शंका बाळगू नका. जर या प्रकरणात कुणीही गैरवर्तणूक केल्याचं उघडकीस आलं, तर त्या व्यक्तीला शासन करण्यात येईल, हे नक्की. परंतु लोकशाहीमध्ये हे घडवून आणण्यासाठी आपण संसदेला काम करू दिलं पाहिजे. संसदेमध्ये सर्व बाबींवर चर्चा करण्यास आम्ही तयार आहोत. आम्हाला चर्चेचं भय वाटत नाही.

मी दुसऱ्याच दिवशी ७ रेसकार्स मार्गा येथे गेलो. तिथे ‘टू जी’विषयी

३ री आवृत्ती

माफिया वर्ल्ड्स ऑफ मुंबई

लेखक

एस. हुसेन झैदी आणि जेन बोर्जस

अनुवाद

उल्का राऊत

किंमत : २४०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

दाऊद इब्राहिम, करीम लाला, हाजी मस्तान यांसारख्या मुंबईतील माफियांवर नियतकालिक, वृत्तपत्रं अशा माध्यमांमधून अभ्यासपूर्ण लिहिलं गेलं आहे. चित्रपटांमध्ये त्यांच्या व्यक्तिरेखाही रंगवण्यात आल्या आहेत. त्यामुळे त्यांच्या जीवनाचे तपशील, त्यांचे तथाकथित 'व्यवसाय' यांविषयी बरीच माहिती सहज उपलब्ध होऊ शकते. परंतु काही स्त्रियादेखील मुंबईच्या याच गुन्हेगारी विश्वाचा हिस्सा आहेत, ही गोष्ट फारशी ज्ञात नाही. अंडरवर्ल्डच्या भाई आणि दादा लोकांच्या खांद्याला खांदा लावून, तर कधी मार्गदर्शन करून आणि पडद्यामागून सूत्रं हलवून या स्त्रियांनी अंडरवर्ल्डचे अवैध धंदे चालवण्यास मदत केली. या पुस्तकात प्रथमच अशा काही स्त्रियांच्या जीवनाचा मागोवा घेण्यात आला आहे; आख्यायिका बनलेल्या या स्त्रियांच्या जीवनकथाण्या चित्रित केल्या आहेत.

मुंबईच्या अंडरवर्ल्डची यापूर्वी कधीही उजेडात न आलेली बाजू अत्यंत चित्तवेधक शैलीत, सखोल संशोधन करून या पुस्तकात मांडली आहे.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । ६१

चर्चा होणं, तर अपरिहार्यच होतं. मी पंतप्रधानांना असा सल्ला दिला की, त्यांनी फक्त धोरणाविषयी बोलावं आणि राजा यांच्यावर जे काही आरोप ठेवण्यात आले होते, त्यासंबंधी तपास करण्याचा आदेश द्यावा. भारताचे नियंत्रक महालेखा परिक्षक' (सीएजी - कॉम्प्ट्रोलर अँड ऑडिटर जनरल ऑफ इंडिया) या धोरणाचा लेखापालाच्या भूमिकेतून विचार करत आहेत, असा युक्तिवाद डॉ. सिंग यांना सहज करता आला असता. अनेक विश्लेषकांनी या आधीही असं म्हटलेलं होतं, त्याचमुळे मी 'बिझिनेस स्टँडर्ड'मधील माझ्या संपादकीयातही हा मुद्दा मांडला होता. सरकारी धोरणामुळे दूरसंचार सेवा स्वस्त होऊन देशातील लाखो लोक त्यामुळे एकमेकांच्या संपर्कात राहाणार होते. यामुळे देशाच्या तिजोरीमध्ये कमी महसूल जमा होणार असला, तरीही त्या निर्णयाचे सामाजिक फायदे फार जास्त होते. सीएजीनं आपलं लक्ष त्यावरच केंद्रित केलं होतं.

परंतु या प्रकरणी पक्षपात होऊन काही विशिष्ट कंपन्यांवर मेहरबानी करण्यात आल्याचं जर सिद्ध झालं, तर त्यासाठी जे जबाबदार असतील, त्यांना शिक्षा होणं आवश्यक होतं. "तुम्ही तुमच्या भ्रष्ट मंत्र्यांना का पाठीशी घालता?" डॉ. सिंग यांना मी सरळ विचारलं. मुळात या लाचखोर मंत्र्यांची निवड डॉ. सिंग यांनी स्वतः केलेलीच नव्हती. ते मंत्री त्यांच्यावर लादण्यात आले होते. सरकारचं जे धोरण होतं, त्याची जबाबदारी डॉ. सिंग यांची होती. त्या धोरणात काहीही चूक नव्हती. सरकारमधील काही लोकांना ते मान्य नव्हतं, ही गोष्ट वेगळी. माझं बोलणं डॉ. सिंग यांना पटलं. परंतु सरकारला कुणीतरी चुकीचा सल्ला दिल्यामुळे या संपूर्ण व्यवहारात 'शून्य तोटा' झाला असल्याचा युक्तिवाद सरकारकडून पुन्हा-पुन्हा करण्यात येत होता (या व्यवहारामुळे सरकारी राजकोषाला महसुली तोटा काहीही झालेला नाही.) त्यावरून एक गोष्ट सिद्ध झाली. सरकारतर्फे जी निवेदनं प्रसिद्ध करण्यात येत होती. त्यावर पंतप्रधानांचं कसलंही नियंत्रण नव्हतं.

२०१० राष्ट्रकुल खेळांच्या आयोजनामध्ये सरकारकडून ज्या त्रुटी राहिल्या होत्या, त्यावर जनतेकडून टीकेची झोड उठलेली होती. त्याच्या पाठोपाठच हे 'टेलिकॉम घोटाळ्या'चं प्रकरण उद्भवलं. हा राष्ट्रकुल खेळांच्या आयोजनात झालेला सावळागोंधळ तसा अपरिहार्यच होता. युपीए-१मध्ये पहिल्यांदाच खेळमंत्री बनलेले सुनील दत्त (हे आता हयात नाहीत.) या खेळाच्या आयोजनातील अत्यंत महत्त्वाच्या बाबींकडे लक्ष पुरवू शकले

नाहीत. त्यांच्या मंत्रालयात आणि सुरेश कलमाडी यांच्या अध्यक्षतेखाली असणाऱ्या 'भारतीय ऑलिंपिक संघटने' (इंडियन ऑलिंपिक असोसिएशन)मध्ये सतत कार्यक्षेत्राविषयी वाद सुरू राहिले. त्या बैठकामधून डॉ. सिंग परत आले की, ते अत्यंत थकलेले आणि त्रस्त असत. दत्त यांच्यानंतर मणी शंकर अय्यर यांनी सूत्रं हाती घेतली. मुळात भारतानं या खेळाचं यजमानपद स्वीकारावं, या गोष्टीला त्यांचा विरोध होता. भारतानं यातून सरळ माघार घ्यावी, असं त्यांचं मत होतं. सुनील दत्त यांच्या प्रबंधनाच्या कौशल्याविषयी डॉ. सिंग आधीपासूनच नाराज होते. तरीही अय्यर यांचा हा असा बेपर्वाईचा दृष्टिकोन त्यांना पटला नाही. अर्थात डॉ. सिंग यांनी स्वतः पुढाकार घेऊन तर काही केलं नाहीच, पण दुसऱ्या कुणा सक्षम व्यक्तीची त्या जागी नेमणूकही केली नाही. एकदा कधीतरी डॉ. सिंग यांनी राहुल गांधी यांना त्यात सहभागी करून घेण्याचा प्रयत्न केला. १९८२मध्ये आशियाई खेळांचं आयोजन करण्याची जबाबदारी राजीव गांधी यांनी स्वतःहून उचलली होती. त्यातून त्यांना एक उत्तम प्रशासक आणि उत्कृष्ट संयोजक म्हणून नाव मिळालं होतं आणि खूप अनुभव मिळाला होता. राहुल गांधी यांना ही गोष्ट सांगून त्यांनी पण आता या खेळांच्या नियोजनात पुढाकार घ्यावा, असं डॉ. सिंग यांनी सुचवलं. पण राहुल गांधी यांनी त्यात काहीही रस घेतला नाही. युपीएची पाच वर्षे वाया गेली. २०१०च्या ऑक्टोबर महिन्यात होणाऱ्या या खेळांच्या पूर्वतयारीचं काम खऱ्या अर्थानं २००९च्या मध्यात सुरू झालं.

या खेळांचं उत्कृष्ट नियोजन करण्यासाठी नवे क्रीडामंत्री एम. एस. गिल आणि नव्या कार्यक्षम सचिव सिंधुश्री खुल्लार यांनी अपार कष्ट घेतले. परंतु खेळांच्या संयोजनाविषयी तोपर्यंत माध्यमांमध्ये भरपूर नकारात्मक वृत्तं प्रसिद्ध झालेली होती. शिवाय या प्रकरणी सुरेश कलमाडी आणि दिल्लीच्या मुख्यमंत्री शीला दीक्षित यांच्यावर भ्रष्टाचाराचे आरोपही ठेवण्यात आले होते. त्यामुळे सरकारची सर्वत्र अत्यंत बदनामी झाली. विविध संस्थांच्या भांडणांमध्ये आणि अकार्यक्षम व्यवस्थापनामध्ये त्या खेळाचं भवितव्य धोक्यात आल्याचं सर्वांना कळून चुकलं. त्यानंतर पंतप्रधान कार्यालयानं पुढे होऊन त्याचं नियंत्रण स्वतःकडे घेण्याचं ठरवलं. पण त्याला फार उशीर झाला होता. अखेर खेळ व्यवस्थित पार पडले, पण सरकारची प्रतिमा या प्रकरणात डागाळली आणि सरकारची त्यामुळे अपरिमित हानी झाली. या खेळांच्या

व्यवस्थापनातली गैरव्यवहारांची आठवण जनतेच्या मनात कायम राहिली. युपीए-२ अकार्यक्षम व भ्रष्ट आहे, असा सर्वांचा समज झाला.

डॉ. सिंग जेव्हा कोळसा खात्याचा कारभार पाहात होते, तेव्हा कोळसा खाण वाटप गैरव्यवहाराची बरीच चर्चा झाली. त्यामुळे पंतप्रधानांची प्रतिमा कलंकित झाली. येथेसुद्धा खुद्द पंतप्रधानांवर व्यक्तिशः भ्रष्टाचाराचा आरोप ठेवण्यात आलेलाच नव्हता. पण आजूबाजूचे इतर लोक भ्रष्टाचार करत असताना पंतप्रधानांनी तिकडे कानाडोळा केल्याचा आरोप करण्यात आला होता. एक पंतप्रधान म्हणून या प्रकरणात हस्तक्षेप करण्याचा त्यांना पूर्ण अधिकार असतानाही त्यांनी तो न गाजवल्याबद्दल लोकांनी त्यांच्यावर दोषारोप केला.

एकंदरीत सर्वत्र जी काही चर्चा सुरू होती, त्यावरून मला असं वाटलं की, रीतसर लोकसभेच्या निवडणुकीला उभं राहून त्यात विजय मिळवून राजमार्गानं पंतप्रधानपदी न येणं, ही डॉ. सिंग यांची सर्वांत मोठी राजकीय चूक होती. कोणताही पंतप्रधान आपल्या सरकारची पहिली मुदत संपल्यावर निवडणुकीद्वारे पुन्हा एकदा निवडून येऊन पंतप्रधानपदावर येतो, तेव्हा जो राजकीय अधिकार आणि न्याय हक्क मिळवतो, तो डॉ. सिंग यांना मिळू शकला नाही. कारण ते राज्यसभेचे सदस्य म्हणूनच राहिले आणि त्यांच्यावर सार्वमतानं लोकसभेवर निवडून आल्याचं शिक्कामोर्तब झालं नाही.

खरंतर पंतप्रधानपदाची पहिली पाच वर्षे संपल्यावर पुन्हा एकदा राज्यसभेच्याच मार्गानं दुसऱ्यांदा पंतप्रधान होण्यापेक्षा त्यांनी निवृत्त होण्याचा निर्णय घेऊन तसं सोनियांच्या कानावर घातलं असतं, तर बरं झालं असतं. सोनियांनी समजा त्यांना एखादी हमखास विजय मिळवून देणारी लोकसभेची जागा देऊ केली नसती, तर त्यांना प्रकृतीचं कारण देऊन निवृत्ती पत्करता आली असती. स्वेच्छेनं पंतप्रधानपद पाच वर्षांनंतर सोडून निवृत्त होणारे पहिले पंतप्रधान म्हणून नावलौकीक मिळाला असता. राष्ट्रसंघाच्या समित्यांचं अध्यक्षपद भूषवण्याची संधी मिळाली असती आणि इतर अनेक देशांच्या माजी राष्ट्रप्रमुखांप्रमाणे जगभर व्याख्यानांसाठी निमंत्रणं आली असती किंवा यातलं काहीही न करता रीतसर लोकसभेची निवडणूक लढवून त्यात विजयी होऊन ते पंतप्रधान पदावर परत आले असते, तर त्यांना त्यांचा अधिकार पूर्णपणे गाजवता आला असता.

अगदी सुरुवातीच्या काळात त्यांचं हे दबून वागणं, हा त्यांच्या संकोची,

बुजऱ्या स्वभावाचा, त्यांच्या न्यूनगंडाचा भाग आहे, असं मी समजत होतो. पण कालांतरानं मला आणि इतर अनेकांनाही असं वाटू लागलं की, राजकीय जीवनात स्वतःचं अस्तित्व टिकवण्यासाठी त्यांनी घेतलेला हा पवित्रा आहे. काही नेत्यांवरची निर्विवाद निष्ठा, निस्सीम भक्ती म्हणायची? का आपलं स्वतःचं अस्तित्व टिकवण्यासाठीची धडपड म्हणून त्यांनी हे मौन बाळगणं पसंत केलं होतं? त्यांच्या मनात हेतू काही का असेना, पण त्यांची प्रतिमा त्यामुळे पूर्णपणे कलंकित झाली होती. याचाच एक परिणाम म्हणजे पंतप्रधान आणि त्यांच्या कार्यालयाला लोकपालांच्या अख्यत्यारीत आणावं, अशी चर्चा जिकडे-तिकडे सुरू झाली होती.

भ्रष्टाचाराचा बिमोड करण्यासाठी जनलोकपालाची नियुक्ती झालीच पाहिजे, असा आगह धरणाऱ्या सामाजिक चळवळीच्या कार्यकर्त्यांनी तीव्र आंदोलनं सुरू केली. कित्येक वर्षं अनेक पंतप्रधानांनी जनतेची ही मागणी यशस्वीरीत्या थोपवून धरली होती. त्यासाठी राष्ट्रहीत आणि राजकीय स्थैर्याची कारणं पुढे केली जात होती.

एखादा विरोधी पक्षातील राजकीय नेता किंवा एखादा बेजबाबदार सामाजिक कार्यकर्ता वगळता आजवर कुणी डॉ. सिंग यांच्यावर वैयक्तिकदृष्ट्या भ्रष्टाचाराचा, लाचलुचपतीचा आरोप कधीही केलेला नव्हता. पण त्यांच्याकडून जी गोष्ट घडायला हवी होती, ती घडू शकली नव्हती, त्याबद्दल सर्वांनी त्यांच्यावर ठपका ठेवला होता. ते स्वतः पंतप्रधान असूनही पंतप्रधान असल्यासारखं कधी वागले नव्हते. त्याऐवजी ते एकदम कोशात गेले. त्यांनी देशातले सगळे दारे कमी केले. पत्रकार परिषदा घेणं बंद करून टाकलं. त्यांनी जी एक शेवटची पत्रकार परिषद घेतली, त्यात त्यांनी त्यांची निवृत्ती जाहीर करून टाकली. माध्यमांमधून आणि 'सोशल मीडिया'मधून त्यांच्यावर जेव्हा विखारी टीका होत होती, अशावेळी आवाज उठवण्याऐवजी त्यांनी मौन स्वीकारलं. त्यांच्या या अशा वागण्यामुळे त्यांच्या मनाला अधिकाधिक जखमा झाल्या.

अशा प्रकारची एकावर एक संकटं जसजशी येऊन कोसळू लागली. तशा या राजकीय व्यवस्थेमधल्या मूलभूत त्रुटी जाणवू लागल्या. पंतप्रधान कार्यालयातील कमजोर प्रशासकीय नेतृत्व, कल्पकतेचा अभाव असलेली नीरस, शुष्क अशी राजकीय आणि माध्यमांच्या बाबतीतली रणनीती, आव्हानांचा सामना करण्याची असमर्थता या त्या त्रुटी होत्या. डॉ. सिंग यांनी

काश्मीर प्रश्नी जेव्हा पुढाकार घेऊन प्रस्ताव मांडला होता, तेव्हा हरियत नेत्यांनी त्यावर दिलेली प्रतिक्रिया त्यांना दूरदृष्टी आणि कल्पकतेचा अभाव असणारी वाटली होती. त्यामुळे डॉ. सिंग त्या नेत्यांवर संतापले होते. २००६ सालच्या मे महिन्यात सरकारनं श्रीनगर येथे काश्मीर प्रश्नावर आयोजित केलेल्या गोलमेज परिषदेला हरियतचे नेते अनुपस्थित राहिल्याबद्दल श्रीनगरहून परत येत असताना डॉ. सिंग यांनी चीड व्यक्त केली होती. तेव्हा या नेत्यांचा उल्लेख त्यांनी मोठ्या खुर्च्यामध्ये बसलेली छोटी (कोत्या मनोवृत्तीची) माणसं असा केला होता. २०१३ सालच्या अखेरीस संपादक लेखक सामाजिक चळवळीचे नेते, समीक्षक, राजकीय विश्लेषक हे सगळे एकमुखानं एकच प्रश्न विचारू लागले. डॉ. सिंग हे सुद्धा मोठ्या खुर्चीत बसलेला छोटा माणूसच नाहीत का? काही लोकांनी तर त्यांच्यावर असाही आरोप केला की, पंतप्रधानांची खुर्ची अधिक आरामदायी करण्यासाठी त्यांनी ती खुर्चीच छोटी करून घेतली आहे.

पहिल्या घोटाळ्याचा गवगवा होण्यास सुरुवात होताच त्यांनी राजीनामा द्यायला हवा होता का? सरकारचं समर्थन करत बसण्यापेक्षा आपल्या मंत्रीमंडळातील मंत्र्यांच्या हातून घडलेल्या चुकांची नैतिक जबाबदारी त्यांनी स्वीकारली असती तर? पण त्यांना असा राजीनामा देता आला असता का? कदाचित देता आलाही नसता. पक्षाकडे पाठ फिरवल्याचा आरोप ठेवत पक्षातील लोकांनी त्यांचे लचके तोडले असते. पंतप्रधानांना त्यांच्यावरची जबाबदारी नीट पार न पाडता आल्यामुळे उगीच तत्त्वाची ढाल पुढे करून ते राजीनामा देऊन पळ काढत असल्याचा आरोप त्यांच्याच पक्षातील लोकांनी त्यांच्यावर केला असता. तुम्ही ज्या घोड्यावर स्वार होऊन रपेटीला निघाला आहात, त्या घोड्याचं अचानक व्याघ्रात रूपांतर झालं, तर त्यावर नियंत्रण मिळवणं फार कठीण जातं. त्यावरून खाली उतरणं तर अशक्यच होऊन बसतं.

एकीकडे या भ्रष्टाचाराची प्रकरणं उघडकीस येत होती. २०१२नंतर आर्थिक जगतात सर्वत्र मंदीची लाट आली होती. चलन फुगवटा सातत्यानं वाढत चालला होता. या सर्वांचा परिणाम म्हणून डॉ. सिंग यांच्यावर श्रद्धा ठेवणारा शहरी मध्यमवर्गीय समाजच आता त्यांच्यावर उलटला होता.

सरकारच्या लोकप्रियतेला उतरतीची कळा लागल्यावर काँग्रेस पक्षानं आपला पवित्रा बदलला आणि राहुल गांधीना पुढं आणण्याचा चंग बांधला. राहुल गांधी उभारी धरून पुढं येतील आणि सगळी सूत्रं आपल्या हाती घेतील, अशी त्यांना आशा वाटत होती. डॉ. सिंग लवकरच निवृत्त होणार असल्याची वृत्त माध्यमांमध्ये हेतुपुरस्सर पेरण्यात येऊ लागली. परंतु लागोपाठ झालेल्या राज्यांमधील विधानसभांच्या निवडणुकांमध्ये पक्षाला यश मिळवून देण्यात राहुल गांधी अपयशी ठरले. म्हणजेच डॉ. सिंग यांना जबरदस्तीनं निवृत्त केल्यास उच्च स्थानावर पोकळी निर्माण होण्याचीच शक्यता होती.

कदाचित जनमानसातील स्वतःची प्रतिमा उंचावण्याचा हेतू मनात धरूनही असेल, राहुल गांधी यांनी राजकारणात उच्चपदस्थ व्यक्तींवर जाहीर टीका करण्यास, त्यांच्या मतांचा अनादर करण्यास सुरुवात केली. २००९मध्ये त्यांनी राहुल गांधी यांनी असं जाहीर केले होतं की, डॉ. मनमोहन सिंग यांचा राजकीय वारस म्हणून सत्तेवर येण्याऐवजी ते बंडखोरीच्या मार्गानं सत्तेवर येऊ इच्छितात. २००९मध्ये जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठात भरलेल्या विद्यार्थी मेळाव्यात भाषण करताना ते म्हणले होते, “आमच्या इथे (काँग्रेस पक्षात) अग्रकमानं अधिकार पद मिळण्याची परंपरा आहे. पण माझ्यासमोर काय पर्याय आहे? एकतर मी त्या परंपरेचीच कास धरायची, नाहीतर मग ती परंपरा बदलून टाकायची. मला तरी ती परंपरा तशीच पुढे चालू ठेवणं जमणार नाही, म्हणून मी ती बदलून टाकायचं ठरवलं आहे. ही प्रथा तुम्हालाही आवडत नाही आणि मलाही आवडत नाही. मग आपण सर्वांनी एकत्रितपणे काम करून ती बदलून टाकू.” एखाद्या पक्षाचा उपाध्यक्ष आणि तोही खुद्द पक्षाध्यक्षांचा मुलगा असताना जेव्हा स्वतः बदलाचा प्रणेता असल्याची भाषा करतो, तेव्हा तो पदारूढपंतप्रधानाच्या विरोधातच उभा ठाकत असतो. याचा दुसरा काही अर्थ असूच शकत नाही.

राहुल गांधींनी ही जी रणनीती अंगीकारली होती, त्याची मला पूर्णपणे कल्पना होती. २०१३ सालच्या सप्टेंबर महिन्यात केंद्रीय मंत्रीमंडळानं एक अध्यादेश जारी केला होता. १९५१ सालच्या ‘रीप्रेझेंटेशन ऑफ पीपल्स अॅक्ट’ यात त्यांनी दुरुस्त्या सुचवल्या होत्या. या मंत्रीमंडळाच्या कृतीवर राहुल गांधींनी जाहीरपणे कडाडून टीका केली होती. याची पार्श्वभूमी अशी होती - २०१३मध्ये सर्वोच्च न्यायालयानं दिलेल्या निकालानुसार जर संसदेच्या किंवा विधानसभेच्या सदस्याला एखाद्या फौजदारी गुन्ह्यामध्ये

न्यायालयानं दोषी ठरवून दोन वर्ष किंवा त्याहून अधिक काळासाठी तुरुंगवासाची शिक्षा ठोठावली, तर त्याचं सदस्यत्व तातडीनं रद्द करण्यात यावं. सरकारनं तेव्हा अस्तित्वात असलेल्या कायद्यात अशी दुरुस्ती सुचवली, ज्यायोगे दोषी सदस्यानं जर तीन महिन्यांच्या आत वरच्या न्यायालयात अपील केलं, तर अशा सदस्याचं सदस्यत्व कायम ठेवण्यात यावं. या कारणासाठी मूळ विधेयक संसदेत संमत करून घेणं शक्य नसल्यामुळे सरकारनं या कायद्यामध्ये एका कार्यकारी आदेशाद्वारे दुरुस्ती करून घ्यायचं ठरवलं. जनतेनं या अध्यादेशाविषयी प्रचंड ओरड केल्यामुळे सरकार गडबडलं.

त्या वेळी पंतप्रधान अमेरिकेच्या दौऱ्यावर गेले होते. राहुल गांधी यांनी या मुद्द्यावर सरकारनं जनतेला उत्तर द्यावं आणि पंतप्रधानांनी परदेश दौऱ्याहून परत आल्यावर हे प्रकरण स्वतः हाताळावं, असं सुचवायला हवं होतं. पण त्यांनी ते तर केलंच नाही, उलट त्यांनी सरकारला तो अध्यादेश तातडीनं मागे घेण्याची जाहीर सूचना करत सरकारची खरडपट्टी काढली. डॉ. सिंग तिकडे अमेरिकेत ओबामा यांची भेट घेणार होते. त्यांच्या काही तास आधी राहुल गांधी यांनी टीव्ही कॅमेऱ्याच्या समोर या अध्यादेशाला 'नॉन्सेन्स' असे शब्द वापरून त्याची निर्भत्सना केली. खरंतर अशा प्रकारे राहुल गांधींनी डॉ. सिंग यांचा तसंच पंतप्रधानपदाचा आणि पंतप्रधान कार्यालयाच्या प्रतिष्ठेचा जाहीर अपमान केल्यानंतर डॉ. सिंग यांनी तडकाफडकी राजीनामा द्यायला हवा होता. पण त्यांनी तसं केलं नाही.

डॉ. सिंग आणि त्यांच्या सल्लागारांच्या एक गोष्ट लक्षात यायला हवी होती की, विरोधकांनी या अध्यादेशाबद्दल डॉ. सिंग यांच्यावर टीकेची झोड उठवल्यानंतर काँग्रेस पक्ष त्यांच्या पाठीशी समर्थनासाठी उभा राहाणार नव्हता. युपीए-१ मध्ये काही-काही वेळा पंतप्रधानांच्या निर्णयाशी काँग्रेस पक्ष सहमत नसला, तरीसुद्धा जाहीरपणे मात्र पक्षाला पंतप्रधानांच्या पाठीशी उभं राहावंच लागे. काँग्रेस पक्षाचा हा आघाडीचं सरकार चालवण्याचा पहिलाच प्रयोग असल्यामुळे सरकारच्या स्थैर्यासाठी त्यांना हे करावं लागत होतं. आता मात्र काँग्रेस पक्षावर असं काहीच बंधन नव्हतं. आता तर राहुल गांधी पडद्याआड थांबलेलेच होते.

माझी आणि डॉ. सिंग यांची ओळख झाली, त्या सुमाराला मी त्यांच्या अनेक धोरणांवर टीका केली होती. पण माझी त्यांच्याशी जवळून ओळख झाल्यावर आणि त्यानंतर मी त्यांच्यासाठी काम करू लागल्यावर त्यांची

विद्वत्ता, त्यांची माणुसकी, त्यांचं शांत, सौम्य, सुसंस्कृत वागणं, त्यांची राजकीय आत्मदृष्टी आणि त्यांची अपार देशभक्ती या सर्वांचा माझ्यावर प्रचंड प्रभाव पडला. 'एकविसाव्या शतकातील भारता कसा असावा.' याचं त्यांनी जे स्वप्न पाहिलं होतं, तेच माझंही स्वप्न होऊन गेलं - एक मुक्त, बहुविध, धर्मनिरपेक्ष भारत, एक मुक्त समाज, मुक्त अर्थव्यवस्था, सर्वसमावेशी विकास आणि शेजारी राष्ट्रांशी सलोख्याचे संबंध. डॉ. सिंग हे काही वाजपेयींसारखे लोकप्रिय नेते नव्हते किंवा नरसिंह रावांसारखे अनुभवी, मुरलेले राजकारणीसुद्धा नव्हते. पण एक साधा-सुधा, प्रामाणिक भारतीय नागरीक, सध्याच्या भाषेत बोलायचं तर एक 'आम आदमी'सुद्धा मेहनत आणि निष्ठा यांच्या जोरावर पंतप्रधान बनू शकतो, हे त्यांनी देशाला दाखवून दिलं होतं.

त्यामुळेच युपीए-२मध्ये डॉ. सिंग हे जेव्हा ज्याच्या त्याच्या हेटाळणीचा, चेष्टेचा विषय बनले आणि पंतप्रधानांच्या खुर्चीची प्रतिष्ठा कमी-कमी होत गेली, तेव्हा मला आणि माझ्यासारख्या डॉ. सिंग यांना पाठिंबा देणाऱ्या लक्षावधी लोकांना अतीव दुःख झालं. ही त्यांच्यावर टाकलेल्या विश्वासाची, त्यांच्यावरच्या प्रेमाची प्रतारणा आहे, असं वाटू लागलं. डॉ. सिंग यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा एक समतोल विचार करणं आणि एका सरकारचे प्रमुख नेते म्हणून त्यांच्या कामगिरीची नोंद ठेवणं, हा या पुस्तकामागचा उद्देश आहे.

महाभारत हे आपलं प्राचीन महाकाव्य आहे. आजकालच्या अनेक चित्रपटांमधील आणि टीव्ही मालिकांमधील आधुनिक व्यक्तिरेखा या महाभातातील व्यक्तिरेखांवर आधारलेल्या दिसतात. सत्तेसाठी चालणारा संघर्षही तोच, पण नव्या रूपात आलेला दिसतो. महाभारतातील या व्यक्तिरेखांचं चित्रणसुद्धा सध्याच्या राजकारणाच्या जगाशी अगदी तंतोतत जुळतं. मी पुस्तकात यापूर्वीही उल्लेख केलाच होता, त्याप्रमाणे डॉ. सिंग पंतप्रधान झाल्यानंतर काही दिवसांतच त्यांचे खूप जुने टीकाकार यशवंत सिन्हा यांनी डॉ. सिंग यांचा हेटाळणीनं 'शिखंडी'असा उल्लेख केला होता. 'शिखंडी' ही महाभातातील अर्धनारी-नटेश्वर असलेली अशी एक व्यक्तिरेखा आहे. पुढे 'आम आदमी' पक्षाच्या काही लोकांनी पण त्यांचीच 'री' ओढली. महाभारतातील थोर योद्धे आणि महान रणनीतिज्ञ 'भीष्म' हे स्त्रीवर कधीही असून सोडणार नाहीत, हे माहित असल्यामुळे भीष्मांवर बाणांचा वर्षाव करण्यासाठी अर्जुन शिखंडीच्या आड लपला होता. यशवंत सिन्हा यांना असं

सुचवायचं होतं का की, भाजपमधील भीष्मांवर बाणांचा वर्षाव करण्यासाठी काँग्रेस पक्षातील अर्जुन पंतप्रधानरूपी शिखंडीच्या मागे लपले होते? त्यांना असं म्हणायचं होतं का की, डॉ. सिंग यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या संरक्षक आधाराशिवाय काँग्रेस पक्ष आणि सोनिया यांना सर्व भाजपविरोधी पक्षांना एकत्र आणून त्यांची आघाडी स्थापन करणं शक्यच झालं नसतं? का यशवंत सिन्हांना कपटीपणानं असं सुचवायचं होतं की, डॉ. सिंग हे खरे पुरुष आणि खरे नेते नव्हतेच?

युपीए-२ची कारकिर्द जशी हळूहळू उलगडू लागली, तशी डॉ. सिंग यांच्या टीकाकारांनी त्यांची तुलना महाभारतातील आणखी एका व्यक्तिरेखेशी करण्यास सुरुवात केली. त्यांनी डॉ. सिंग यांची तुलना अंतर्गत संघर्षामुळे छकलं झालेल्या राज्याच्या गादीवर बसलेल्या अंध राजाशी, धृतराष्ट्राशी केली. ज्या माणसांच्या कामगिरीकडे पाहून जनतेनं 'सिंग इज किंग' असा घोष केला, त्या माणसाची तुलना अंध धृतराष्ट्राशी करण्यात यावी, हे मला अजिबात पटलं नाही. मी त्यांना अंध नक्कीच म्हणणार नाही. परंतु आपलं आघाडी सरकार दीर्घकाळ टिकावं यासाठी कधीकधी त्यांनी मुद्दामच आपले डोळे झाकून घेतले, असं मी म्हणेन. आपल्या मंत्र्यांची आणि सहकाऱ्यांची, त्यांच्या दुष्कृत्यांची, चुकांची, अनैतिकतेची नियमितपणे माहिती करून घेण्याचं त्यांनी जाणून-बुजून टाळलं. खरंतर इतिहासकाळापासून अनेक सम्राट अशा प्रकारे माहिती मिळवत आले आहेत, ती नेमकी गोष्ट डॉ. सिंग यांनी केली नाही. त्यांनी भ्रष्टाचाराकडे कानाडोळा केला.

खरंतर माझ्या मनामध्ये डॉ. सिंग म्हणजे भीष्म आहेत. देवव्रताला 'भीष्म' या नावाने संबोधण्यात येऊ लागलं, कारण 'भीष्म' या शब्दाचा अर्थ एकदा घेतलेली अत्यंत खडतर अशी प्रतिज्ञा जन्मभर पाळणारा माणूस.

एक अत्यंत चांगला, विद्वान आणि साहसी माणूस पण भलत्या पक्षात आलेला, अनीतिमान लोकांची पाठराखण करणारा. भीष्माच्या आयुष्याची शोकांतिका झाली, तरी ते महानायक होते. ते कुणाच्याही कुचेष्टेचा किंवा हेटाळणीचा विषय झाले नाहीत. भीष्म हे महाराज होते आणि त्यांना शरपंजरी पडावं लागलं. मतदारांनी दिलेला अनिश्रुत कौल, अस्वस्थ असं अस्तित्व आणि बापुडवाणं निर्गमनही सगळी बाणांची शय्याच तर होती!

भीष्म त्यांच्या बुद्धिमत्तेसाठी, विद्वत्तेसाठी आणि अनन्यसाधारण चातुर्यासाठी, रणनीतीसाठी प्रसिद्ध होते. ज्या दोन पक्षांमध्ये युद्ध पेटलं होतं, त्या दोन्ही पक्षांना त्यांच्याविषयी विलक्षण आदर होता. पण दुर्दैवी द्रौपदीनं

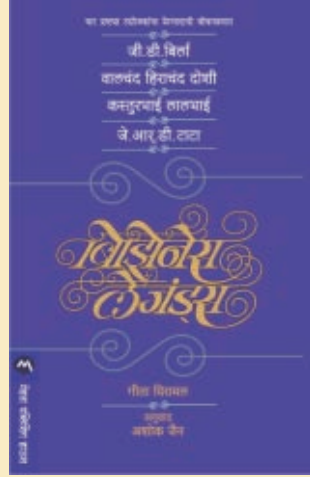

६ वी आवृत्ती

विडिनेस लेजंड्स

लेखक
गीता पिरामल

अनुवाद
अशोक जैन

किंमत : ४५०/-रु.

पोस्टेज : ५०/-रु.

जी. डी. बिर्ला, वालचंद हिराचंद दोशी, कस्तुरभाई लालभाई व जे. आर्. डी. टाटा या आपल्या आयुष्यातच 'आख्ययिका' ठरलेल्या भारतातील चार महान उद्योगपतींच्या आयुष्याचा व अफाट कर्तृत्वाचा अत्यंत वेधक व विस्मयचकित करून टाकणारा पट येथे उलगडला आहे. ही या चार उद्योगमहर्षींची व्यक्तिचित्रं आहेत. त्यांचं व्यक्तिगत जीवन – त्यांच्या सवयी, जीवनशैली, त्यांची वैचारिक धारणा, अचूक निर्णयक्षमता, त्यांच्या आयुष्यातले चढ-उतार, भोवतालचे ताणतणाव यांचे मनोज्ञ, दुर्मीळ रंग भरता भरता, त्यांची पायाभूत काम करण्याची जिद्द कशी अफाट होती, ब्रिटिश राजवटीत –प्रतिकूल परिस्थितीत कोणकोणते संघर्ष करित त्यांनी उद्योग उभारले, अडचणीचे 'संधी'त रूपांतर करण्याचे त्यांचे सामर्थ्य किती प्रचंड होते, वैयक्तिक संपत्ती जमविण्याच्या पार पलीकडची त्यांची देशभक्तीमय उद्योजकता व आर्थिक राष्ट्रवादाची दुर्मीळ दूरदृष्टी किती प्रखर होती, याचे लेखिकेनं चैतन्यमय व गहिरे चित्र येथे रेखाटले आहे. त्यांच्या काळाच्या – देशाच्या राजकीय, आर्थिक, सामाजिक ताणाबाणाच्या विस्तृत अवकाशावर हे चित्र उभं केलं आहे, हा या लेखनाचा विशेष आहे.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । ७१

जेव्हा त्यांना विचारलं, “माझं वस्त्रहरण होत असताना माझ्या रक्षणासाठी तुम्ही धावून का नाही आलात?”

तेव्हा तिला घायला त्यांच्याकडे उत्तर नव्हतं. त्यांना मान खाली घालावी लागली. “त्या वेळी तुम्ही धर्मशास्त्राची कारणं सांगून त्या आड लपलात.” असा द्रौपदीनं त्यांचा उपहास केला.

अत्यंत क्रुद्ध आणि अस्वस्थ भीष्माचार्य त्या वेळी गप्प राहिले. युपीए-२मध्ये डॉ. सिंग यांच्या मौन बाळगण्याबद्दल जेव्हा माध्यमं त्यांची खिल्ली उडवत होती, तेव्हा मनातून वाटत होतं, भीष्माचार्यांच्या मनात जसा क्रोध उसळत होता पण ते नाइलाजापोटी शांत राहिले होते, तसंच डॉ. सिंग यांचं हे मौन असेल का? त्यांच्याही मनात भीष्माचार्यांसारखा संतापाचा अग्नी धुमसत असेल का?

ग्रीक महाकाव्यांमध्ये किंवा शेक्सपिअरच्या नाटकांमध्ये जसे नायक कधीच निष्कलंक नसतात, तसेच भारतीय महाकाव्यांमध्येही नसतात. इथे देवांमध्येसुद्धा अवगुण असतात तर मनुष्यांची काय कथा? भगवान श्रीरामानं सीतेला जी वागणूक दिली त्याविषयी उठलेला प्रश्न आपल्या मनातून कधीच जाणार नाही. डॉ. सिंग यांच्याही मनात नक्कीच असे अनेक प्रश्न असतील. आपल्या स्वतःच्या सरकारवर आपलं काडीमात्र नियंत्रण उरलेलं नाही, हे जेव्हा आपल्याला कळून चुकलं, तेव्हाच आपण पदत्याग का केला नाही? त्यांनी तर काँग्रेस पक्षावरच्या निष्ठेपोटी किंवा सोनियांना दिलेलं वचन निभावून नेण्यासाठी असं केलेलं असलं, तर त्यांनी ती निष्ठा चुकीच्या ठिकाणी ठेवली होती आणि त्यांना त्याचं काहीही फळ मिळालं नाही, असंच म्हणावं लागेल. त्यांनी राजीनामा न दिल्यामुळे ते पंतप्रधानांच्या खुर्चीत राहिले, पण तो अधिकार त्यांना मिळालाच नाही. पंतप्रधानपदाचा वारसा राहुल गांधी यांच्यासाठी राखणं, पक्षातील घराणेशाही कायम टिकवण्यासाठी मदत करणं, या दोन्ही गोष्टीसुद्धा निष्ठेच्या दृष्टीनं चुकीच्याच होत्या. असंच अपयश भीष्माचार्यांच्याही वाट्याला आलं. कौरवांनी राजगादीवर अधिकार सांगितल्यावर त्यांनी विरोध नोंदवायला हवा होता.

शिवाय एका घराण्याची सत्ता वंशपरंपरेनं चालणं, ही पद्धत राजेशाहीत असते, लोकशाहीत नव्हे! हाच निर्णय घेताना डॉ. सिंग यांच्या हातून फार मोठी चूक घडली.

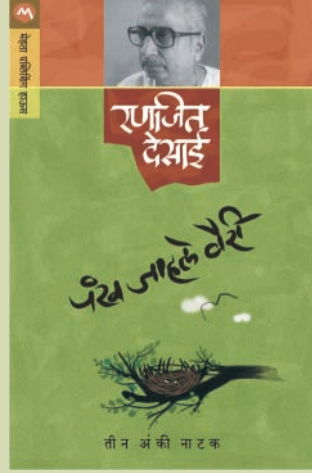

४ थी आवृत्ती

जिव जाहले वेरी

(तीन अंकी नाटक)

लेखक
रणजित देसाई

किंमत : ९०/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

कावळ्याच्या घट्यात वाढलेलं
कोकिळेचं पिल्लू सुद्धा
आपला 'सूर' विसरत नाही.
पण चांगल्या घराण्यात
वाढलेली माणसं कित्येकदा
माणुसकीपासून दूर जातात.
माया, ममता त्यांना जखडून
ठेवू शकत नाही.

उदासीन पालक,
बेजबाबदार शिक्षक,
बेताल विद्यार्थी
या जगाचा गाडा
नेणार आहेत तरी कुठे ?

शब्द शब्द जपून ठेव...

तुला ते आठवेल का सारे...

मागील भागात पाडगावकरांच्या प्रतिमाविश्वातून आपण फेरफटका मारत होतो. याही भागात त्यांचं प्रतिमाविश्व सोबतीला आहेच आणि उत्कट भावनांचा आविष्कारही आहे. प्रेमातील ही उत्कटता तो आणि ती अनुभवत असतात; पण एखाद्या क्षणी तिला असं वाटतं, की हे उत्कट क्षण त्याला पुढच्या जीवनात आठवतील का, म्हणून ती त्याला विचारते-

तुला ते आठवेल का सारे

दवांत भिजल्या जुईपरी हे मन हळवे झाले

ती तिच्या मनातील शंकित भाव किती हळुवारपणे त्याला सांगून टाकते आणि मग म्हणते-

ते सारे मी हृदयी जपते

उगीच लाजते उगीच हसते

हृदयामधल्या देवासाठी हवेत का देव्हारे

तिच्या शंकित भावनेला संशयाचा स्पर्श नाही, तर त्यात आवाहन आहे, त्या क्षणाची उत्कटता जपण्याचं. तिचं समर्पणही ती नंतर व्यक्त करते.

‘विसरशील तू सारे’ हेही अशाच आशयाचं गीत. या दोन्ही गीतांचं संगीत विश्वनाथ मोरे यांचं आणि भावपूर्ण स्वर सुमन कल्याणपूर यांचा. या गीतातील ‘ती’ म्हणते-

मधुगंध धुंद उडताना, तिमिरात चंद्र बुडताना

मी स्मरेन सर्व इशारे, विसरशील तू सारे

इथे तो आपल्याला विसरेल किंवा हे भारावलेले क्षण त्याच्या विस्मृतीत जातील, असं तिला वाटतं; पण मी मात्र सगळं स्मरणार आहे, असंही ती सांगते.

प्रेमात पडलेल्या ‘ती’च्या मनातील भावनांचं एक उत्फुल्ल आणि तरीही

अंतर्मुख रूप सामोरं येतं 'सावर रे...' या गीतातून. ती म्हणते -

आता आभाळ भेटले रे
अंग फुलांनी पेटले रे
पहा कसे ऐकू येती
श्वास माझे मला

फुलांच्या प्रतिमेतून प्रेमातील शारीर ओढपाडगावकर सूचित करतात; पण आभाळाच्या प्रतिमेतून प्रेमातील दिव्यत्वही अधोरेखित करतात. ही ओढआणि या दिव्यत्वाच्या भावनेमुळे 'ती' स्वतःच्याच खूप निकट आली आहे (किंवा ती स्वतःला नव्याने भेटते आहे.)

'असा बेभान हा वारा...' या गीतातून 'ती'चं धीट समर्पण अनुभवाला येतं. ती म्हणते-

जगाच्या क्रूर शापांचे जिव्हारी झेलले भाले
तुझे सौभाग्य ल्याया हे तुझी होऊन मी आले
तुझे तू घे उरी आता, किती मी हाकही देऊ

ती म्हणतेय, 'तुझ्यासाठी जननिंदेलाही तोंड देऊन मी तुझी होऊन आले आहे. आता तू मला आपलं म्हण. मी तुला साद घालते आहे.'

असं हे समर्पण असलं, उत्कटता असली तरी काही कारणाने रुसव्या-फुगव्याचे, अबोल्याचे क्षणही येतात आणि मग काही वेळा दोघांमध्ये दुरावाही निर्माण होऊ शकतो. असा दुरावा निर्माण झालेला असताना तो तिला आठवण करून देतो त्यांची हृदये परस्परांच्या जवळ आली त्या क्षणाची आणि अन्यही गोष्टींची. तो म्हणतो-

बकुळीच्या झाडाखाली निळ्या चांदण्यात
हृदयाची ओळख पटली सुगंधी क्षणात
त्या सगळ्या बकुळफुलांची शपथ तुला आहे

तर हा हृदयसंवादही पाडगावकर किती सौंदर्यपूर्णतेने शब्दबद्ध करतात. तो हृदयसंवादही अत्युत्कटतेने व्यक्त करतात.

तर त्याने शपथ घातल्यानंतर त्या दोघांमधील दुरावाही सरतो; पण जीवनात अशी काही अपरिहार्य वळणं येतात किंवा जनरीतीची बंधनं पडतात, की परत त्या दोघांना दूर व्हावं लागतं. एकमेकांना विसरायचा प्रयत्न करत असताना अचानक त्यांची भेट होते आणि परत प्रेमबंध त्यांना बांधू पाहतात; पण ती त्याला सांगते-

सर्व सर्व विसरू दे गुंतवू नको पुन्हा
येथ जीव जडविणे हाच होतसे गुन्हा

जगाच्या दृष्टीने प्रेम करणं हा गुन्हा आहे, तर तो गुन्हा कशाला
करायचा, असा तिचा साधा सरळ प्रश्न; पण तिच्या या प्रश्नाला तो उत्तर
देतो-

काय मोर थांबतो मेघ दाटता शिरी
भान राधिके नुरे ऐकताच बासरी
बंधनात जन्मतो मुक्तीचा खरेपणा

त्याचं हे उत्तर, प्रेम या भावनेतील नैसर्गिक ओढ आणि प्रेम या शब्दातील
सगळ्या उदात्त छटांचं दर्शन घडविणारं. केवळ या तीन ओळींसाठी
पाडगावकरांना सलाम करावासा वाटतो.

तेव्हा हे बंधन जन्मोजन्मीचं आणि देहापलीकडचं असतं. ज्या क्षणी या
बंधनाची खऱ्या अर्थाने जाणीव होते, त्या क्षणी ते दोघं म्हणतात-

ऊन असो वा असो सावली
काटे अथवा फुले असू दे
या वाटेवर तुझ्या संगती
जीव जडवुनी मला हसू दे
कधी निराशा खिन्न दाटली
कधी भोवती रान पेटले
परी अचानक वळणावरती
निळे निळे चांदणे भेटले
गूज मनातील सांगत तुजला
चांदण्यात या मला बसू दे

एकमेकांच्या बरोबर असलं की, ऊन-सावली, काटे-फुले यांची तमा
राहत नाही आणि मग चांदणंही अधिक सुखवायला लागतं.

प्रेमाचा हा प्रवास असा उत्कटपणे चाललेला असतो आणि अचानक
काही कारणाने या प्रवासाला खीळ बसते. दोघंही दूर होतात; पण स्मृती
छळत असतात. अशा स्मृतींनी व्याकूळ होऊन ती म्हणते-

जरी या पुसून गेल्या, साऱ्या जुन्या खुणा रे
हा चंद्र पाहताना, होते तुझी पुन्हा रे
हरवून स्वप्न गेले, अश्रूच आज जागे

वेडी कळी तुझी ही, बघते वळून मागे
या पापण्यांत मिटते, निःशब्द वेदना रे

याच्या स्मृतीमध्ये तिचं मन अडकून पडलं आहे. तिचं मन त्याच्यासाठी तडफडतं आहे. विरहामध्येही समर्पणाची भावना जागी असते. अशाच समर्पित भावनेने ती म्हणते-

जे तुझ्याचसाठी होते केवळ फुलले
वाटेत तुझ्या मी फूल ठेवुनि गेले
रथ ऐश्वर्याचा या वाटेने गेला
जयघोष तुझा मग सर्व जगाने केला
मी दूर एकटी माझे डोळे ओले

पैसा आणि प्रतिष्ठा जेव्हा प्रेमाच्या आड येते, तेव्हा एखाद्या प्रेमिकेला असं दूर सारलं जातं; पण तिचं त्याच्याविषयीचं प्रेम कमी होत नाही; कारण तिला प्रेमातील समर्पण समजलेलं असतं.

काही वेळेला एखादं उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी प्रेमभावनेत अडकून न पडता एखादी कलावती प्रियकरापासून दूर जाते. ती स्वरांच्या वाटेवर असते; पण त्या स्वरांच्या वाटेवरही ती त्याचेच गीत गात असते. ती त्याला म्हणते-

संपता पूजा स्वरांची, हात तू देशील का?
दाटुनि काळोख येता तू घरी नेशील का?
पूर्णतेसाठीच या मी सर्व काही साहिले

पाडगावकर या गीतातून परत एकदा प्रेमातील उदात्तता अधोरेखित करतात. जेव्हा माझी स्वरांची पूजा संपेल तेव्हा तू मला आपली म्हणशील ना, तुझ्या हाताचा आधार मला देशील ना, असं ती विचारते. तिच्या दृष्टीने त्याने तिला आधार देणं ही प्रेमाची पूर्णता आहे. पाडगावकरांच्या विलोभनीय शब्दकळेचं हे आणखी एक उदाहरण.

एकमेकांपासून दूर झाल्यामुळे त्याची अवस्थाही कातर झालेली असते. एक विकल भाव त्याच्या मनात दाटून आलेला असतो. अशा वेळेला तो म्हणतो-

कधी बहर कधी शिशिर, परंतु दोन्ही एक बहाणे
डोळ्यामधले आसू पुसती, ओठावरले गाणे
भान विसरुनी मिठी जुळावी, पहाट कधी झाली न कळावी
भिन्न दिशांना झुरत फिरावे, नंतर दोन दिवाणे

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । ७७

या भावदग्ध विकलतेसमोर रसिक निःशब्द होऊन जातो. ओठावर गाणं आहे, पण डोळ्यांमधील आसवं ते पुसून टाकताहेत, बहर असला काय, शिशिर असला काय, आता ती जवळ नाही तर सारं काही व्यर्थ आहे. नियतीचा हा कुठला खेळ आहे, दोन प्रेमी जीव सगळ्या जगाचं भान विसरून एकमेकांच्या मिठीत बद्ध असतात आणि नंतर मात्र दोन भिन्न दिशांना झुरत फिरण्याची वेळ त्यांच्यावर येते! बाबूजींच्या भावपूर्ण स्वरात हे गीत ऐकताना डोळे कधी पाणावतात हेच समजत नाही.

असं हे विरहार्त मन मग असंही म्हणतं-

धुके दाटलेले उदास उदास
मला वेढिती हे तुझे सर्व भास
कुठे चालल्या या दिशाहीन वाटा?
कुणा शोधती या उदासीन लाटा?
दिशांतून दाटे तुझा एक ध्यास

तिचं त्याच्या जवळ नसणं त्याला खोलवर दुःखवतं आहे. तिचे भास त्याला वेढताहेत. ती नसल्यामुळे त्याला वाटा दिशाहीन वाटत आहेत. एकूण सगळ्या वातावरणावर उदास छाया पसरली आहे आणि मनाला फक्त तिचा ध्यास लागला आहे.

त्याचं हे विरहात जळणारं मन तिची काळजीही करत असतं. आपल्या आठवणीने ती रडत असेल, या कल्पनेने त्याला वाईट वाटत असतं. तिची समजूत घालताना तो म्हणतो-

डोळ्यांत सांजवेळी आणि नकोस पाणी
त्या दूरच्या दिव्यांना सांगू नको कहाणी
कळणार हाय नाही दुनिया तुला मला ही
मी पापण्यांत माझ्या ही झाकिली विराणी

समाजाच्या रेट्याने वेगळे झालो आहोत आपण. आपण दूर झालो म्हणून तू रडू नकोस. मी माझं दुःख पापण्यांमध्ये दडवून ठेवलं आहे. तूही तुझं दुःख असंच लपवून ठेव.

कोणत्याही कारणाने परस्परांपासून दूर व्हावं लागलं, कितीही चुका झाल्या असल्या तरी प्रेम हे प्रेमच असतं, अशी भावना पाडगावकरांच्या 'अखेरचे येतील माझ्या...' या गीतातून व्यक्त होते. ते लिहितात-

अखेरचे येतील माझ्या हेच शब्द ओठी

लाख चुका असतील केल्या, केली पण प्रीती
गंध दूर ज्याचा आणिक जवळ मात्र काटे
असे फूल प्रीती म्हणजे कधी हाय वाटे
तरी गंध धुंडीत धावे जीव तुझ्यासाठी

चुका खूप झाल्या असतील माझ्या हातून; पण माझं प्रेम खोटं नव्हतं,
असं तो प्रांजळपणे स्वतःच्या मनाला सांगतोय. प्रेमरूपी फुलाला काटेच
जास्त असले तरी त्या फुलातील गंध माझं मन तुझ्यासाठी शोधत असतं.

तर प्रेमातील दुराव्याच्याही विविध छटा पाडगावकरांच्या गीतांतून व्यक्त
होतात. जीवनाच्या एखाद्या टप्प्यावर एखाद्या कातर क्षणी गतजीवनाच्या स्मृती
डोळ्यांसमोरून तरळून जातात. ही कातरता पाडगावकर शब्दबद्ध करतात. ते
लिहितात-

अशी पाखरे येती आणिक स्मृती ठेवूनि जाती
दोन दिसांची रंगतसंगत, दोन दिसांची नाती
हात एक तो हळू थरथरला, पाठीवर मायेने फिरला
देवघरातील समईमधुनि अजून जळती वाती

तर अशा या कातर वेळी एक स्मरणमालिका डोळ्यांसमोर तरळून जाते.
त्यात स्मरण असतं जीवनात येऊन गेलेल्या ज्येष्ठ व्यक्तींचं. त्यांनी दिलेल्या
प्रेमाचं आणि संस्कारांचंही. पाडगावकरांची ही आशयघन शब्दकळा आणि
यशवंत देव यांचं संगीत हे समीकरण रसिकांनी बहुतांश वेळा अनुभवलं.
आजही रसिक ते तितक्याच उत्कटतेने अनुभवत आहेत.

तेव्हा पाडगावकरांची ही भावगीतं शब्दसौंदर्य आणि अर्थसौंदर्याने
नटलेली आहेत. प्रसन्नतेची उधळण करणारी, हुरहूर लावणारी, प्रेमाची
परिभाषा समजावणारी आणि प्रेमभावनेला उंचीवर नेऊन ठेवणारी.
पाडगावकरांचे हे शब्द रसिकांच्या मनात बकुळीच्या फुलासारखे चिरंतन
दरवळत राहणार आहेत.

संध्या-छाया

ते माझे घर...

‘आई, आमचे वर्कोहोलिक बाबा काय करतील ग उद्यापासून? रिटायर होणार आहेत ना आज ते!’ विनय त्याच्या आईला म्हणजे सुनंदाबाईंना म्हणत होता.

‘मलाही तोच प्रश्न पडलाय. ऑफिस म्हणजे सर्वस्व. आता काय करणार आहेत त्यांचं त्यांना माहीत. तो विषय काढला तरी काही बोलत नाहीत.’ सुनंदाबाई म्हणाल्या.

आतल्या खोलीतून बाहेर येणाऱ्या सदानंदांनी माय-लेकाचं हे संभाषण ऐकलं आणि ते म्हणाले, ‘काय करणार बापडा! सकाळी फिरायला जाणार. आल्यावर सुनंदाच्या हातचा गरमागरम चहा पिणार. ब्रेकफास्ट करणार. पेपर वाचणार. दुपारी गरमामरम जेवून ताणून देणार.’

असं म्हणून ते ऑफिसमध्ये निघून गेले.

संध्याकाळी सेंडॉफ घेऊन घरी आलेल्या सदानंदांनी जाहीर केलं, ‘येत्या रविवारी आपण सगळ्यांनी आपल्या गावी जायचंय.’

‘म्हणजे तेजू, जावई आणि नातवंडांना पण घेऊन जायचंय?’ सुनंदाबाईंनी विचारलं.

‘अर्थात!’ सदानंद म्हणाले.

‘बाबा, तुमच्या त्या गावी कशाला जायचं?’

‘अरे, रिटायरमेंटनंतरचा माझा पहिला रविवार आहे. एंजॉय करू छान!’

‘मागे एकदा नुसते गेलो होतो की आपण. काय करणार एंजॉय त्या पडक्या वाड्यात?’

‘अरे, तू चल रे. तिथे गेल्यावर बघू काय करायचं ते.’

सदानंदांचा हा प्रस्ताव फारसा कुणाला मानवला नव्हता; पण त्यांचं मन मोडणंही कुणाला शक्य नव्हतं. रविवारी ठरल्याप्रमाणे मंडळी गावाकडे

रवाना झाली. गाडी सदानंदांच्या वाड्यासमोर थांबली आणि सदानंद सोडून बाकी सगळे चकित झाले. वाड्यासमोर छान बाग फुलवली होती. गाडीचा आवाज ऐकून एक तरुण लगबगीने बाहेर आला आणि म्हणाला, 'साहेब, सामान काढायचंय का गाडीतून?'

'नाही. विशेष काही नाही.'

बबनसह मंडळींनी वाड्यात प्रवेश केला. वाड्याचं पालटलेलं रूप बघून सदानंदांचे कुटुंबीय आश्चर्यचकित झाले. तेवढ्यात आतून पाणी घेऊन एक तरुणी बाहेर आली. तोपर्यंत सगळे स्थानापन्न झाले होते. 'ध्या पाणी. दमला असाल,' ती म्हणाली. 'ही सारजा. बबनची बायको.' सदानंदांनी ओळख करून दिली. सारजाने आणि बबनने सुनंदाबाईंना वाकून नमस्कार केला. 'सुखी राहा!' सुनंदाबाईंनी आशीर्वाद दिला. सारजा म्हणाली, 'चहा-नाश्ता करून मळ्यावर जाऊन या. तोपर्यंत स्वयंपाकाचं बघते.'

सारजाच्या हातचे गरम गरम पोहे खाऊन आणि चहा पिऊन मंडळी मळ्यावर गेली. वेगवेगळ्या प्रकारची फुलं, विशेषतः वेगवेगळ्या रंगांचे गुलाब पाहून मंडळी मंत्रमुग्ध झाली.

'बाबा, काय प्रसन्न वाटतंय ना!' तेजू आणि विनय एकदम म्हणाले. जावई आणि नातवंदंही खूश झाली.

सुनंदाबाई म्हणाल्या, 'कुणाचा आहे हो मळा? किती छान आहे.'

'कुणाचा म्हणजे? आपलाच!'

सगळे आश्चर्यचकित होऊन सदानंदांकडे पाहतच राहिले. सुनंदाबाई भानावर येत म्हणाल्या, 'आज काय चाललंय काय? एकावर एक आश्चर्याचे धक्के देताय. आधी वाड्याचं बदललेलं रूप, तिथे काम करणारे बबन, सारजा. कधी केलंत हे सगळं?'

'सांगणार आहे सगळं. आधी तुम्ही मळ्यात हिंडून घ्या. मग आपण वाड्यावर जाऊन जेवू. मग सांगतो सगळं,' सदानंद म्हणाले.

मळ्यावर मनसोक्त हिंडून मंडळी वाड्यावर आली. तोपर्यंत सारजाने स्वयंपाक करून ठेवला होता. गरम गरम पिठलं-भाकरी, ठेचा आणि अन्य पदार्थांवर मंडळींनी ताव मारला. जेवण झाल्यावर सगळे बाहेर बैठकीत येऊन बसले. सदानंदांनी बबन आणि सारजालाही तिथे बोलावलं आणि ते बोलायला लागले, 'तुम्हाला सगळ्यांना आश्चर्य वाटतंय ना हे सगळं बघून? एकदा आपण सगळे या वाड्यात आलो होतो. तो पडका वाडा पाहिला आणि

मला फार वार्ड वाटलं. माझ्या आजोबांच्या वेळचा गजबजलेला वाडा, ते ऐश्वर्य सगळं डोळ्यांसमोरून तरळून गेलं. शहरातली धावपळ, तिथलं प्रदूषण, फ्लॅटमध्ये बंदिस्त झालेली लोकांची मनं आणि जीवनं सगळं अनुभवत होतो. ते सगळं आठवलं आणि त्याच क्षणी ठरवलं या वाड्याचा कायापालट करायचा. थोडी जमीन घ्यायची आणि रिटायरमेंटनंतर इथे येऊन राहायचं.'

'म्हणजे बाबा तुम्ही आता इथे राहणार?' तेजू आणि विनयने एकदम विचारलं. सदानंद म्हणाले, 'हो!' त्यावर सुनंदाबाई म्हणाल्या, 'माझं काय?' सदानंद हसत हसत म्हणाले, 'तुझं काय? जेथे राघव तेथे सीता.'

'हो का? म्हणजे गृहीतच धरलंत मला,' लटक्या रागाने सुनंदाबाई म्हणाल्या.

'आणि बाबा, माझं माहेर लांब जाईल त्याचं काय?' तेजूचा प्रश्न.

'अग, भौगोलिक अंतराला महत्त्व देऊ नकोस. मनं जवळ आहेत आणि तू जावई-मुलांसह वीकएंडला येत जा ना! उलट तिथे जवळ असूनही आपण जास्त भेटत नाही.'

'बाबा, माझं काय? माझी तर नोकरी तिकडे. आई इथे राहिली तर मी काय एकटा राहू तिकडे?'

'अरे थांबा! किती प्रश्न? हे बघ विनय, मी स्वतः मळ्यावर काम करणार आहे. तू नोकरी सोडून मला मदत करू शकतोस. फुलांचा व्यवसाय करू आपण. अर्थात माझी जबरदस्ती नाही. निर्णय तुझा असेल.'

'पण बाबा, मला विचार करायला थोडा वेळ द्याल ना?'

'अगदी. आणि तू नोकरी नाही सोडलीस तरी तुझे दोनाचे चार हात झाले की तुला एकटं राहायचा प्रश्न नाही.'

'सगळे प्लॅन अगदी पक्के आहेत हं डोक्यात तुमच्या,' सुनंदाबाई म्हणाल्या.

'प्लॅनिंगशिवाय या गोष्टी होत नाहीत. तर मी मूळ मुद्द्यावर येतो. मी या वाड्याची डागडुजी करायचं ठरवलं. त्यावर देखरेख करण्यासाठी मला एक माणूस हवा होता. त्या शोधात मी असताना माझी बबनच्या वडिलांशी भेट झाली. बबनचे वडील माझ्या आजोबांपासून सगळ्यांना ओळखत होते. ते मला भेटले त्या वेळी बबन नुकताच पदवीधर झाला होता आणि त्याला शहरात नोकरी करायला जायचं नव्हतं. त्याचे वडील टेलरिंग करतात. मग

बबन वाड्याच्या कामावर देखरेख ठेवेल आणि मी त्याला दरमहा पगार घायचा, असं ठरलं. नंतर बबनच्या वडिलांच्या ओळखीने जमीनही मिळाली. मळ्यावरही बबन काम करायला लागला. नंतर लग्न झाल्यावर सारजाही त्याला मदत करायला लागली. मग आपल्या वाड्यातल्या दोन खोल्या मी त्यांना देऊन टाकल्या. आता ते दोघं इथेच राहतील. बबन माझ्या कामांमध्ये मला मदत करेल. सारजा सुनंदाला मदत करेल. शिवाय वाड्यातल्या आणखी चार खोल्या सहलीला येणाऱ्यांसाठी ठेवल्या आहेत. सहलीला येणाऱ्यांची व्यवस्था बबन आणि सारजा पाहतील.'

‘पण बाबा, तुमच्या एकट्याच्या पगारात हे सगळं कसं शक्य झालं?’
विनयचा प्रश्न.

‘मी नोकरीसाठी शहरात गेलो. माझे बाबा ह्यात होते तोपर्यंत त्यांनी शेती केली. बाबा गेल्यानंतर शेतीचं काय करायचं, हा प्रश्न उभा राहिला. त्या शेतीचा एकमेव वारस मी असल्यामुळे मी ती शेती विकून टाकली आणि आईला शहरात घेऊन गेलो. शेती विकून मिळालेले पैसे मी चक्रवाढव्याजाने दीर्घ मुदतीसाठी बँकेत गुंतवले होते. त्यामुळे हे सगळं शक्य झालं; पण शेती विकल्यानंतर काही वर्षांनी मला वाईट वाटायला लागलं. आपण अँग्रिकल्चरची पदवी घेऊन शेतीच केली असती तर बरं झालं असतं, असं वाटायला लागलं; कारण शेतीच्या कामाची तोंडओळख मला होती; पण तरुणपणात शहराचं, तिथल्या झगमगाटाचं प्रचंड आकर्षण होतं. म्हणून तिकडे गेलो; पण काही वर्षांनी माझी चूक मला उमगली. येवढा मोठा वाडा सोडून फ्लॅटमध्ये राहतोय, गावातली शुद्ध हवा सोडून प्रदूषणाला तोंड देतोय, हे सगळं डाचायला लागलं. शहरातील यंत्रवत जीवन नको वाटायला लागलं.

‘मग ठरवलं रिटायरमेंटनंतर तरी मोकळा श्वास घ्यायचा. शेती विकून आलेले पैसे उपयोगी पडले. आज या वाड्यात सहकुटुंब आल्यावर मला फार बरं वाटतंय. माझ्या पूर्वजांच्या आशीर्वादाने मला इथे खेचून आणलंय असं वाटतंय.’

त्यांच्या या बोलण्यासे सुनंदाबाईंच्या डोळ्यांत अश्रू तरळले. विनय म्हणाला, ‘ठरलं तर मग बाबा, मीही तुमच्याबरोबर इथे मोकळा श्वास घ्यायला येणार.’ त्यावर तेजू म्हणाली, ‘ए, मोकळा श्वास घेणाऱ्या...इथे राहायला तुझी भावी बायको तयार होणार आहे का?’

सदानंद हसून म्हणाले, 'तीही तजवीज मी केली आहे; फक्त विनयचा होकार पाहिजे.'

'म्हणजे?' सुनंदाबाईंनी अवाक होऊन विचारलं.

'सांगतो. माझ्या मित्राची, विश्वासची मुलगी ईशा. ती बी.एड. झाली. तिलाही एखाद्या लहान गावातच नोकरी करायची होती. त्यावेळी सुदैवाने इथल्या शाळेत एक जागा रिकामी होती. बबन माझ्या संपर्कात होताच. दिलं लावून तिला इथल्या शाळेत. तीही बबन आणि सारजाबरोबर इथे राहते. आज सुट्टी आहे म्हणून घरी गेली आहे. फार संस्कारी मुलगी आहे. मी विश्वासकडे विनय आणि ईशाविषयी बोललो आहे. विनयचा होकार असेल तर ईशा आणि तिच्या आई-बाबांची काही हरकत नाही या लग्नाला.'

'काय परफेक्ट प्लॅनिंग आहे हो बाबा तुमचं; पण भाऊराया, ईशाबद्दल तुमचं काय मत?' तेजूनने विचारलं.

'मी पाहिलंय तिला एक-दोनदा. विश्वासकाकांबरोबर ती आली होती आपल्या घरी. मुलगी चांगली आहे आणि बाबांना पसंत आहे; पण आईचं काय?' विनय म्हणाला.

'अरे, मी काय त्यांच्या शब्दाबाहेर आहे? ते करतात ते सगळं विचारांती करतात. या छानशा वाड्यात ईशा आधीपासूनच राहते आहे. आता ती सून म्हणून हक्काने या घरात येईल.'

'वा! तुम्ही सगळ्यांनी माझ्या मनावरचं ओझं उतरवलं. सगळं इतकं सहजासहजी तुम्हाला सगळ्यांना मान्य होईल, असं वाटलं नव्हतं मला.'

'बाबा, यात मान्य न होण्यासारखं काहीच नाही,' विनय आणि तेजू एकदम म्हणाले.

त्यावर सदानंद म्हणाले, 'सुनंदा, आज माझ्यासाठी फार आनंदाचा दिवस आहे. कोणतं तरी गाणं म्हण ना!'

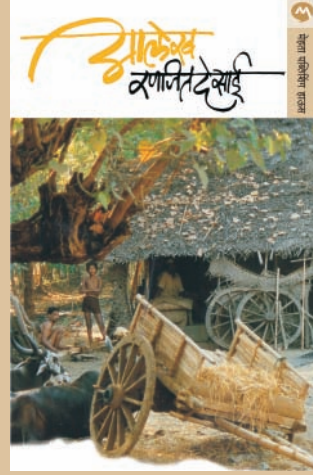
तेव्हा सुनंदाबाईंनी गाणं सुरू केलं, 'ते माझे घर, ते माझे घर, जगावेगळे असेल सुंदर...'

६ वी आवृत्ती

आलेख

रणजित देसाई

किंमत : १९५/-रु. । पोस्टेज : ५०/-रु.

‘आलेख’ हा रणजित देसाईचा ग्रामीण जीवनावर आधारित कथांचा संग्रह. गाव वरवर जरी शांत वाटले तरी अंतरंगात कितीतरी घडामोडी चाललेल्या असतात.

गावची चावडी, पार, हिरवेगार मळे, चिरेबंदी वाडे, गरिबाची झोपडी, डोंगरमाथे, करवंदांच्या जाळ्या ही घटनांची केंद्रस्थळं.

गावातली तऱ्हेवाईक, इरसाल, बेरकी,

गरिबीने गांजलेली, देवभोळी, अंधश्रद्धाळू माणसं!

निसर्ग आणि जनावरं यांच्याशिवाय त्यांच्या जीवनाला पूर्णत्व येत नाही.

ही माणसं त्यांच्या ईर्ष्या, त्यांचा बाणेदारपणा,

यातना, मुलांवरची माया, शहरवासीयांशी त्यांचे येणारे संबंध,

सर्व सच्चेपणाने जगतात, निभावतात.

निसर्ग आणि जनावरांशी एकरूप झालेली ही माणसं

त्यांच्या रंगरेषांसह देसाई यांनी आपल्या लेखणीतून

तितक्याच सच्चेपणाने चितारलेली आहेत.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ । ८५

स्मरण

दत्ता हलसगीकर

साठोत्तरी मराठी कवितेत अत्यंत मोलाची भर घालणाऱ्या महत्वाच्या कवींमध्ये, सोलापूरचे दत्ता हलसगीकर हे कवीनाम आवर्जून नोंदवणे अगत्याचे आहे. जसा गाभाऱ्यातला नंदादीप शांतपणे तेवत असतो, तशी दत्ता हलसगीकर ह्यांची एकूणच कविता, मराठी कविताविश्वात अखंडपणे नंदादीपासारखी तेवतच होती. आपल्याला कविता कशी स्फुरते ह्या आपल्या अनुभव-विश्वासबंधीचे भाव प्रगट करताना, दत्ता हलसगीकर 'शब्दरूप मी' ह्या कवितेत म्हणतात,

कळ्यांची फुलं व्हावीत तसे शब्द उमलतात
खडकांतून झरे फुटावेत तसे भाव झुळझुळतात
हाक यावी अज्ञातातून शब्द साद घालतात मला
माझ्या ओळीओळीतून नाजूक मोगरे फुलतात...

श्रेष्ठ कवी आपले भावविश्व शेवटी शाश्वत शब्दांमधूनच प्रगट करित असतो. आपली एकूणच प्रतिभेची उंची ओळीओळींमधून परावर्तित करित असतो. 'अस्मिता' ह्या कवितेत आपल्या अर्थघनतेने व्यापलेल्या काव्याच्या भूमिकेची कुंडली मांडताना कवी दत्ता हलसगीकर म्हणतात,

शब्दांना वेळीच सावरले म्हणून बरे झाले
नाहीतर शब्द भलतेच बोलून गेले असते...
शब्दांना माघारी बोलावले म्हणून बरे झाले

नाहीतर शब्द छेद करून पार गेले असते...

शब्द तरुण... बंदुकीतल्या दारूसारखे ज्वालाग्रही
अस्मितेच्याखाली पोट असते, हे त्यांना माहीत नाही...

अंतःकरणातले शुद्ध, सात्त्विक भाव प्रकट करणारी दत्ता हलसगीकर ह्यांची काव्यसरिता मराठी काव्यभूमीवर, झुळझुळ प्रवाहित होत आपल्याच नादात झंकारत होती. आयुष्यभर त्यांनी शुद्ध भाव व्यक्त करणाऱ्या, सत्याचे दर्शन घडविणाऱ्या, सहजसोप्या, आशयघन शब्दांचा आधार घेत आपले कविताविश्व प्रकट केले. मानवी आयुष्यातले गूढउकलताना दत्ता हलसगीकर त्यांनी आपल्या मनातले सच्चे भाव सहजपणे शब्दबद्ध केले. मनाचा वेध घेताना त्यांनी मनाच्या अवस्थांना स्पर्श करित आपल्या 'मन माझे' कवितेतून मन मोकळे केले.

मन माझे दाही दिशा, मन मातीच्या कुडीत

मन सूर्यकुळातील, मन तेवे समईत...

मन कठीण पाषाण, त्याला फुलाचे मार्दव
झेली दुःखाचे निखारे, कधी सुखाचा उत्सव...

मन गर्दीत रमते, कधी एकांताची लय

मन झरा करुणेचा, कधी उद्ध्वस्त प्रलय...

कळेनासे होते गूढ, काय मनाच्या मनात

उन्हातून चालताना, चांदण्याची बरसात...

दत्ता हलसगीकर यांची कविता वाचताना आणि कवितेतून प्रकट होणारे त्यांचे एकूणच मानवतावादी मन प्रत्यक्ष अनुभवताना एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवते की, या श्रेष्ठ कवीच्या अंतरंगातले अष्टसात्त्विक भाव सतत आणि सतत पाझरत असतात. परमेश्वरी अस्तित्वाशी तादात्म्य पावलेला, करुणाकर आणि दयार्द्र अंतःकरणाचा हा एक आश्वासक कवी आहे.

दत्ता हलसगीकर ह्यांचा कालखंड आहे ७ ऑगस्ट १९३४ ते ९ जून २०१२. 'आषाढघन' हा त्यांचा पहिला कवितासंग्रह १९७४ मध्ये प्रसिद्ध झाला. त्यांच्या नावावर सात कवितासंग्रह

आणि सहा बालकवितासंग्रह आहेत. तसेच दहा ललित लेख संग्रह आहेत. त्यांच्या कवितेला स्वरलावण्याचा स्पर्श झाला नाही म्हणून त्यांची कविता सर्वदूर पसरली नाही, या सत्याचा आपण स्वीकार केला तरी, त्यांची 'उंची' ही कविता मात्र सर्वदूर पसरली. ह्या एकाच कवितेने दत्ता हलसगीकर या श्रेष्ठ कवीला अमरत्वाचे वरदान दिले. 'उन्हातल्या चांदण्यात' ह्या त्यांच्या कवितासंग्रहात समाविष्ट झालेली ही कविता शतकातल्या श्रेष्ठ कवितांमध्ये सहजपणे सामावली गेली, हे त्या कवितेचे परमभाग्य आहे.

ज्यांची बाग फुलून आली
त्यांनी दोन फुले द्यावीत
ज्यांचे सूर जुळून आले
त्यांनी दोन गाणी गावीत
ज्यांच्या अंगणात झुकले ढग
त्यांनी ओंजळ पाणी द्यावे
आपले श्रीमंत हृदय त्यांनी
रिते करून भरून घ्यावे
सूर्यकुलाशी ज्यांचे नाते
त्यांनी थोडा उजेड द्यावा
प्राक्तनाच्या अंधारात
प्रकाशाचा गाव न्यावा
मन थोडे ओले करून
आतून हिरवे हिरवे व्हावे
मन थोडे रसाळ करून
आतून मधुर मधुर व्हावे
आभाळाएवढी ज्यांची उंची
त्यांनी थोडे खाली यावे
मातीत ज्यांचे जन्म मळले
त्यांना उचलून वरती घ्यावे

आध्यात्मिक आयुष्य किती सहजपणे जगता येते, ह्याचे सहजसोपे दृष्टांत देत, दत्ता हलसगीकर यांनी 'उंची' कवितेतून एक अपूर्व अशी तत्त्वज्ञानभारली उंची गाठली आहे. त्यांच्यात कवितेच्या ओळींमधून सांगायचे झाले तर,

विरक्त होऊन मी जे पेरले

त्याला आता मधुर फळे आली

तुझा प्रसाद म्हणून ती फळे वाटताना

आयुष्य आनंदतरू झाले आहे...

डॉ. लीला दीक्षित या ज्येष्ठ काव्य समीक्षकांनी दत्ता हलसगीकर ह्यांच्या कवितेचा अत्यंत रसिकतेने धांडोळा घेत आपले अनुभवसिद्ध मन नोंदवताना म्हटले की, 'प्रेम, जिव्हाळा, सहकार्य, करुणा, मैत्र, क्षमा या सर्व भावांचे 'दर्शन आणि त्यांचे मोठेपण' त्यांची कविता सतत अधोरेखित करीत राहाते. जीवनातील भावनिक नात्यांचे भलेपण त्यांना महत्त्वाचे वाटते. आयुष्याची रांगोळी विस्कटली तरी मुलांना पंखाचे बळ देणारी आई त्यांना महान वाटते. आयुष्यात चांगले वागून त्याला विषारी फळे आलेली पाहून विषण्णता आलेल्या शिक्षकाचे दुःख कवीचे मन विदीर्ण करते. मुली, मुले, पत्नी, मित्र, नातवंडे या बहुविध नात्यांतून माणसाला जगायचे बळ मिळते. या नात्यात विखारीपणा आला तर कविमन विद्ध होते. अशुभाच्या कोलाहलात शुभ वेचावे, कुरूपाला पाठमोरे होऊन रूपाला कवळावे, वठलेल्या झाडाकडे पाहताना बुंध्यावर कुठेतरी अंकुरणारी पालवी न्याहाळावी, विष पचवून अमृताची गाणी गावीत अशी कवीची (दत्ता हलसगीकरांची) उदार जीवनदृष्टी आहे.' सत्यच सांगायचे तर कवी दत्ता हलसगीकर हे अत्यंत सश्रद्ध अंतःकरणाचे भावकवी आहेत. परमेश्वरावर त्यांची श्रद्धा आहे. त्यांच्यापाशी मानवतावादी दृष्टी आहे. त्यांच्या अनेक कवितांमधून हे वारंवार दृश्यमान झालेले आहे. त्यांचा 'करुणाघन अनुभव' प्रकट करताना हलसगीकर म्हणतात,

रोकडा हा अनुभव
देव सगुणनिर्गुणी
देव नाही? अंधारात-
दिवा दाखविला कोणी?
किती उन्हात पोळलो;
जात होतो अनवाणी
दाट सावलीत मला
थंड पाणी दिले कोणी?
निसरड्या वाटेवर
माझा जात होता तोल
तेव्हा डोळे वटारून
मला सावरले कोणी?
कधी उद्ध्वस्त, वाटले
घर सोडुनिया जावे
मिठी घालून फुलांची
मला अडविले कोणी?

मूल्यभान जपत दत्ता हलसगीकरांनी आयुष्यभर आपल्या भावना केवळ कवितेतूनच जपल्या. चाळीस-पंचेचाळीस वर्षे एक कवी आपल्या कवितांमधून सतारीसारखा झंकारत राहिला. त्यांना कविता लेखनाचे अनेक पुरस्कार मिळाले. पाठ्यपुस्तकात त्यांची कविता समाविष्ट झाली. मनात खूप वेळेला येते की, दत्ता हलसगीकरांना अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद मिळाले असते तर त्यांच्या कवितेचा खरा सन्मान झाला असता...

— वामन देशपांडे

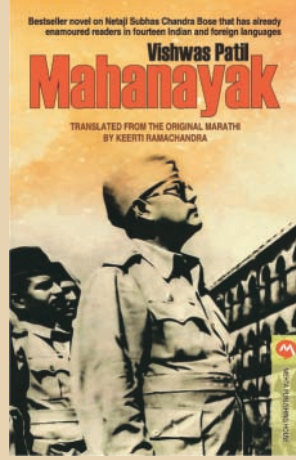
१३२४६१५०७७

4th Edition

Mahanayak

(Netaji Subhas Chandra Bose)

VISHWAS PATIL

Rs : 695/- | Postage : 50/-

Famous Indian novel Mahanayak is a political and personal drama that records the clash of the titans of India's struggle for independence: Subhashchandra Bose, Jawaharlal Nehru and Mahatma Gandhi. Mahanayak is the outcome of the meticulous, assiduous and painstaking research of Sahitya Akademi Winner author Vishwas Patil. It took him across Japan, Myanmar (then Burma) and the other countries of Southeast Asia trailing the footprints of its hero Subhashchandra Bose.

Mahanayak was originally written and published in Marathi in 1998. It has been ruling the imagination of Indian readers for almost twenty years. Mahanayak has been translated and published in fourteen languages, Indian and foreign, including Hindi (Bhartiya Gyanpeeth), Bangla (Anand Publishers), Malayalam (D.C. Books) and Gujarati (R.R. Seth). Vishwas Patil takes readers to accompany the soldiers of the Indian National Army and the Imperial Japanese Army through their advances across Myanmar (then Burma), Imphal and Kohima; and to witness the grim battles and the unparalleled sacrifices that the patriots made at the altar of freedom.

मेहता मराठी ग्रंथजगत : सप्टेंबर २०१७ | ९९

अभिप्राय

संस्कार

लेखक - यू. आर. अनंतमूर्ती
अनुवाद - रं. शा. लोकापूर
वि. ग. कानिटकर
पृष्ठसंख्या - १२४
किंमत - १३०/-

अनंतमूर्ती यांची सर्वोत्तम कादंबरी

‘संस्कार’ (१९६५) ही अनंतमूर्ती यांची सर्वोत्कृष्ट कादंबरी. या त्यांच्या पहिल्याच कादंबरीने समाजमनात खळबळ माजली. ‘संस्कार’ या पुरस्कारविजेत्या कादंबरीत हिंदू धार्मिक ग्रंथ, परंपरा, रूढी यांवर कथानकाच्या ओघात उपहासाचे, टीकेचे जीवधेणे फटकारे ओढले आहेत. त्यामुळे सनातन्यांनी याला विरोधही केला.

प्राणेशाचार्य या एका प्रामाणिक, विद्वान ब्राह्मणाची ही कथा आहे. देवावर त्याचा अढळ विश्वास आहे. एका आजारी स्त्रीशी त्यांनी

समजून उमजून विवाह केला. त्यामुळे आपली विषयवासना काबूत ठेवणे होईल अशी त्यांची समजूत होती. चाळीशीतील या माणसाविषयी समाजात विलक्षण आदरभाव होता.

या कादंबरीचे कथानक केवळ चार ओळींत सांगता येईल असे आहे. जन्माने ब्राह्मण असलेला नारायण-नारण्णा पत्नीला सोडून चंद्री व वेश्येशी घरोबा करतो. मांसाहार, मदिरा यांच्या आहारी जाऊन अचानक प्लेगच्या साथीने मृत्यू पावतो आणि गावातील मंडळींत गहन प्रश्न उभा राहतो. नारण्णाचा 'संस्कार' करावा, का करू नये? दाहसंस्कार न झाल्यास त्याचे पिशाच होण्याची भीती, जारणमारण, गिधाडांची गर्दी, पद्मावती, चंद्री अशा समाजातील स्त्रिया. मिलिटरीतील सेवेबद्दलची तुच्छ कल्पना, स्मार्त आणि माध्व यांच्यातील वाद, जत्रेतील दुकाने, परसदारी वाढवलेली पारिजात-मोगरा-गुलाब, चाफा अशी फुलझाडे अशांसारख्या उल्लेखातून कन्नड समाजचित्रण सुस्पष्ट होते.

या सामाजिक समस्येच्या कथानकाला उपकथानक आहे, ते प्राणेशाचार्य यांच्या पोथी-पुराणानिष्ठ धार्मिक आचरणाचे व अचानक चंद्रीसारख्या वेश्येशी घडून गेलेल्या अंगसंगाचे. त्यांच्या विरोधाभासात पात्र आहे ते नारायणप्पाचे. नारायणप्पाचा मृत्यू आणि त्याच्या अनुषंगाने घडत राहणाऱ्या घटनांचा कालावधी केवळ दोन-चार दिवसांचा आहे. एका निसटत्या क्षणी चंद्रीशी संग घडल्यानंतर प्राणेशाचार्यांच्या मनातील भल्या-बुऱ्याची, नीती-अनीतीची, धार्मिक-अधार्मिक, कौटुंबिक-सामाजिक अशी सुरू झालेली आंदोलने अत्यंत तरलतेने लेखकाने चित्रित केली आहेत आणि हेच या कादंबरीचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आहे. तसेच या कादंबरीत भौतिक आणि आधिभौतिक तत्त्वांचा मिलाफ आहे, हे लक्षात घ्यायला हवे.

— मंगला गोखले

(दै. 'लोकसत्ता'मधून साभार)

बालनगरी

जादूचं तळं

भिवा सुताराला एकदा एक मोठ्ठा आरसा सखूताईकडे पोहोचवायचा होता. आरसा खूपच मोठा होता. भिवाच्याच उंचीचा आणि जडही. त्यामुळे उचलून नेताना भिवाची खूपच दमछाक झाली. त्यातून रस्ता रानावनांतला, उंच-सखल. सखूताईचं घर खूपच लांब. त्यामुळे जंगलाच्या मध्यावर पोहोचेपर्यंतच भिवा खूप दमला. थोडी विश्रांती घ्यावी म्हणून त्यानं आरसा जमिनीवर ठेवला. तिथलं गवत आणि इतर रानटी झाडांच्या मधोमध, आणि स्वतः एका मोठ्या चिंचेच्या झाडाला टेकून बसला. बसला कसला, दमल्यानं त्याला झोपच लागली.

चिंगू आणि मंगू ही दोन माकडं तिथून येत होती. कशातही नाक खुपसणं हेच काम होतं त्यांचं. त्यामुळे कुठल्याही गोष्टीचा त्यांना सर्वांआधी पत्ता लागायचा. साहजिकच जंगलाच्या मधोमध हे काय चकचकीत असं वाटून ती तिकडे धावली.

“हे बघ काय ते! नवं तळं!” चिंगू म्हणाला.

“छान छान, चमकदार तळं!” मंगू म्हणाला. खरंच आरसा एखाद्या स्वच्छ पाण्याच्या तळ्यासारखाच दिसत होता. वरच्या निळ्या आकाशाचं, हिरवट काळ्या झाडांचं, पोपटी गवताचं प्रतिबिंब त्यात पडलं होतं.

“अचानक हे तळं इथं कसं आलं बुवा?” चिंगू म्हणाला. पण वेगळंच आहे हे. छोटंसं पण मस्त.”

“खरं तर एवढ्यात पाऊसही पडलेला नाहीय. मला कळत नाही कसं ते! हे एखादं जादूचं तळं असेल का रे?”

“असेलसुद्धा.” मंगू.

“मंगू, आपण त्यातलं पाणी पिऊ या थोडं? एखादवेळी आपण मागू ते देईल ते!”

“पण ते कुणाच्या मालकीचं असलं तर?”

“तरी काय झालं? पाणी प्यायलेलं कुणाला कळणार आहे? चल. ओंजळीत येईल तेवढं पिऊ. त्याचवेळी आपल्याला हवं असेल ते मागायचं.”

“चिंगूचा हात आरशापर्यंत गेला. अर्थात पाण्याबदली त्याला तळ्याचा पृष्ठभाग टणक लागला. तो थक्कच झाला. नितळ पाणी तिथं नव्हतंच.

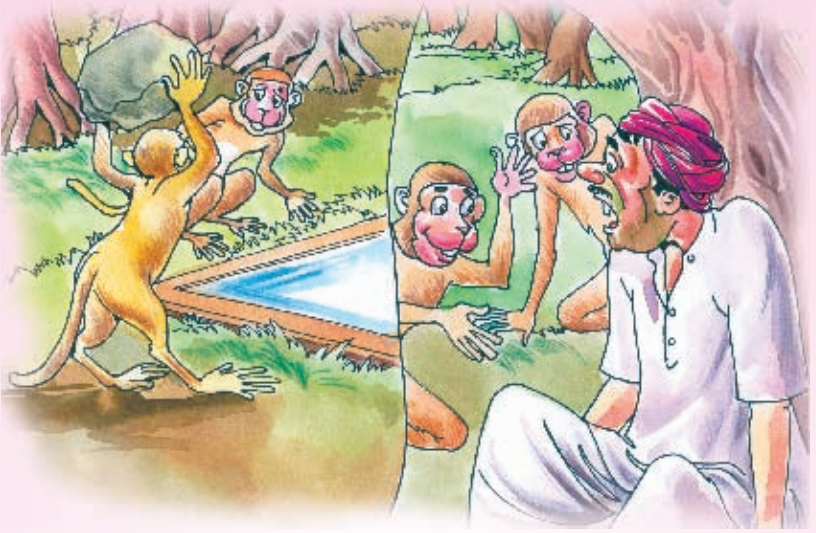
“अरे, तळं थिजून बर्फ झालंय. बघ. पाणी नाहीच राहिलेलं. फक्त बर्फ!” तो म्हणाला.

“म्हणजेच ते जादूचं तळं आहे.” इति मंगू. “कळलं? गरम हवेत नाहीतर तळं थिजेल कधी? शक्यच नाही.”

“बरोबर आहे तुझं. गरम वातावरणात तळं थिजलं तर ती जादूच असणार. ज्याचं कुणाचं ते असेल त्यानं हे मुद्दामच केलं असणार. कोणी पाणी पिऊ नये म्हणून.”

“तरी आपण त्याला बनवू शकतो.” मंगू कुजबुजला. आपण बर्फ फोडू आणि पाणी पिऊ. हो की नाही?”

“होय रे होय. चल चल. कोणी इकडे यायच्या आत बर्फ फोडून पाणी पिऊन टाकू पटकन.” चिंगू म्हणाला.

आणि दोघांनी दोन दगड घेऊन आरशावर जोरात मारले. ‘खळ्ळं’ आरश्याचे तुकडे तुकडे झाले. पण चिंगू मंगूला आश्चर्य वाटलं ते त्याखाली पाणी नव्हतं याचंच.

“कमाल आहे! कुणाला तरी जाऊन हे सांगायलाच हवं,” मंगू म्हणाला आणि त्यांना झोपेतून उठलेला भिवा दिसला. ते त्याच्याकडे धावले.

“अहो, शुक् शुक् इकडे नं जादूचं तळं आहे.”

“आम्हांला कळलं ते जादूचं आहे ते. कारण ते थिजून कडक झालंय.”

“म्हणून आम्ही बर्फ फोडला. खालचं गार पाणी पिता यावं म्हणून. पण खाली पाणीच नव्हतं थेंबभरसुद्धा. तुम्ही पाहिली होती अशी जादू?”

“काय बोलताय तुम्ही मूर्खासारखं?” भिवा चिडून म्हणाला.

या दोन्ही आगाऊ माकडांना तो चांगलाच ओळखत होता आणि ज्यात त्यात नाक खुपसायची त्यांची सवयही त्याला ठाऊक होती.

“जादूचं तळं म्हणे! आणि तेही थिजलेलं. अगदी बर्फ झालेलं, या अशा गरम हवेत! आचरट नाहीतर!”

चिंगू-मंगू त्याला तळ्यापाशी घेऊन गेले. भिवानं आरसा फुटलेला पाहिला आणि तो अवाक झाला.

“अरे देवा! माझा आरसा! तो मी सखूताईना विकत देणार होतो. चांडाळांनो काय केलंत तुम्ही? जिथं-तिथं अडमडायची तुमची सवय कधी

जाणार? इतका मोठा-सुंदर आरसा. आता त्याची किंमत भरून द्या. काय वाटेल ते करून. नाहीतर जीव घेईन मी तुमचा,” भिवा संतापानं किंचाळला.

चिंगू-मंगूनं पळण्याचा प्रयत्न केला पण भिवानं दोघांची मानगूट गच्च पकडली होती. ते चांगलेच घाबरले होते. भिवाकडे पाहून रडत चिंगू म्हणाला, “पैसे नाहीत आमच्याकडे, पण हे एक कडं आहे. ते घेऊन आम्हाला सोडा. पुन्हा नाही असं करणार?”

भिवानं कडं पाहिलं. ते होतं सोन्याचं. सूरजमल व्यापाऱ्याकडे वितळवायला दिलं तर तो याचे सहज हजार रुपये देईल. तो एकदम हसला आणि चिंगूमंगूला म्हणाला, “ठीक आहे. आता मी तुम्हाला सोडतो. पण पुन्हा असं कराल तर माझ्याशी गाठ आहे. लक्षात ठेवा.” आणि त्याने चिंगूमंगूच्या माना सोडल्या. त्यासरशी दोघांनी धूम ठोकली.

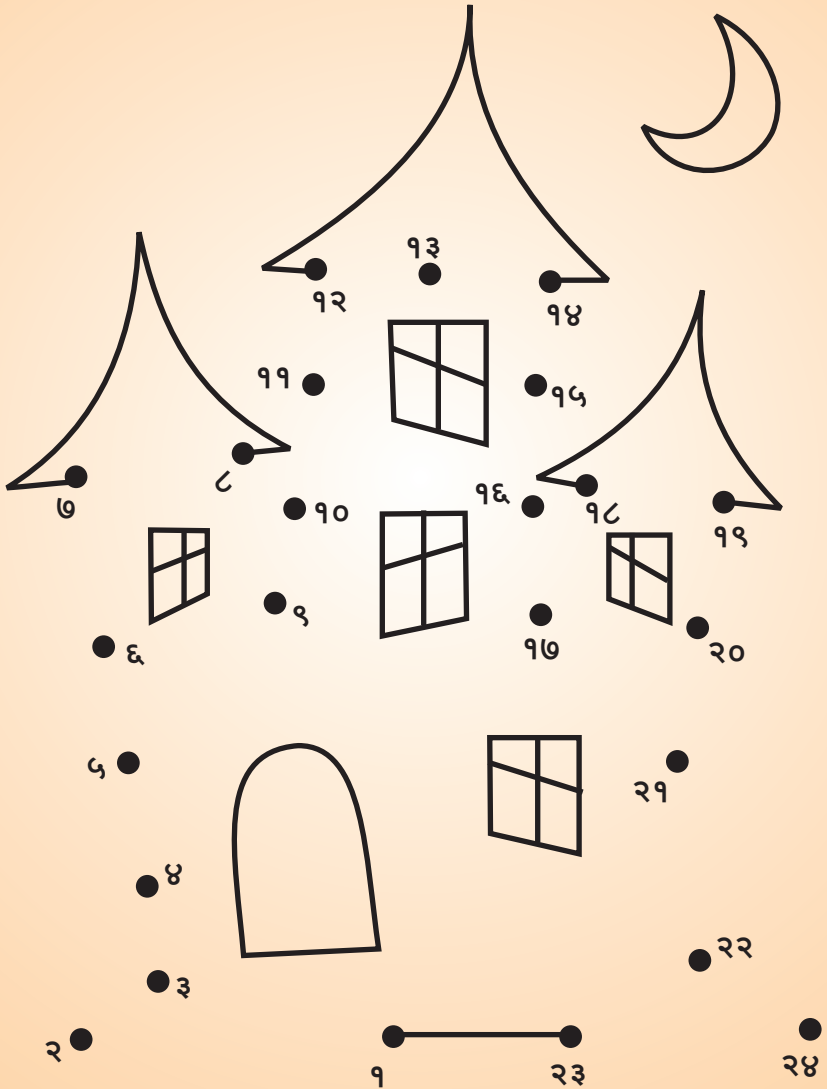
“कुठलं रे ते कडं?” मंगूनं विचारलं.

“त्यादिवशी नाही का यमूताईच्या खिडकीत हात घालून घेतलं होतं? तेच ते!”

— निर्मला मोने

(‘जादूचं तळं आणि इतर गोष्टी’ या पुस्तकातून)

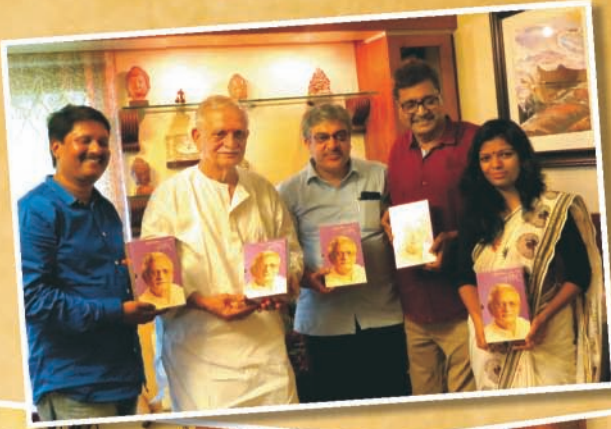
टिपके जोडा आणि चित्र पूर्ण करा

भेट गुलज़ारांशी...

गुलज़ार यांच्या १९ पटकथांचा समावेश असलेल्या सहा पुस्तकांची निर्मिती मेहता पब्लिशिंग हाऊसने केली आहे. हा संच प्रकाशक सुनील मेहता यांनी स्वहस्ते गुलज़ार यांच्याकडे सोपवला. त्यावेळी त्यांच्याबरोबर लेखक अरुण शेवते, ऊर्जा क्रिएशनचे अरुण नाईक, संपादक योजना यादव होते. गुलज़ारांच्या या भेटीतील ही काही क्षणचित्रे...

RNI NO-MAHMAR/2000/2739

Regd.No.:PCW/086/2015-2017/ Posted at Marketyard Pso, Pune
Publishing Date : 11 September, 2017.

Posting Date : 11 September, 2017.

मेहता पब्लिशिंग हाऊस

आमची नवीन पुस्तके आणि ऑफर्स संबंधित माहितीसाठी संपर्क :

9420 594665,
9422 323039

info@mehtapublishinghouse.com
customercare@mehtapublishinghouse.com

Website: www.mehtapublishinghouse.com
Email: sales@mehtapublishinghouse.com

Follow us on
<http://www.facebook.com/mehta.publishinghouse>

500 Marathi books | E-book available : play.google.com/store/books |
Available as e-Book | m.dailyhunt.in/Ebooks/marathi | www.amazon.in

मेहता मराठी ग्रंथजगत

१९४१, सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी, बाजीराव रोड,
टेलिफोन भवन समोर, पुणे-३०. फोन-०२० २४४७६९२४

प्रति,

संपादक, मुद्रक, प्रकाशक : सुनिल अनिल मेहता हे मासिक १९४१, सदाशिव पेठ, माडीवाले कॉलनी, पुणे ४११ ०३०
येथून केले. मुद्रण स्थळ : जय गणेश ऑफसेट २०/१डी /१ अ, सोमवार पेठ, महाराजा लॉज मागे, पुणे ४११ ०११.